

บทที่ 3

ชุมชนชาวโปรตุเกสและวิถีชีวิตของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

1. ที่ตั้งของเมืองพระนครศรีอยุธยา

หลักฐานชั้นต้นประเภทบันทึกการเดินทางและจดหมายเหตุของชาวต่างชาติรวมทั้งงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์บรรยายว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองบนเกาะอันมีทำเลเหมาะสมทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และยุทธศาสตร์การทหาร ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เกิดจากสภาพภูมิศาสตร์ประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำสำคัญสามสายไหลผ่านตัวเมืองและปริมณฑลได้แก่ แม่น้ำลพบุรีทางด้านเหนือ แม่น้ำป่าสักทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือและแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านตะวันตก แม่น้ำทั้งสามสายไหลมาบรรจบกันทางด้านใต้ของเกาะเมือง ก่อนจะไหลออกทะเลที่ปากอ่าวไทยซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 100 กิโลเมตร ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล ชีว¹ สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดศักยภาพทั้งด้านเกษตรกรรม คมนาคม เศรษฐกิจ และพานิชยกรรม ความโดดเด่นเช่นนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญและมีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเรือสินค้าเดินทางขึ้นล่องเข้ามาติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างหนาแน่น ดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานทั้งภายในเขตกำแพงเมืองนอกเขตกำแพงเมือง และตามลำน้ำต่างๆ รอบปริมณฑล

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์ ต่อมาคือพระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า สมัยรัชกาลที่ 5 ต่อรัชกาลที่ 6) ระบุว่า² ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) คูเมืองและกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยามีขอบเขตดังนี้คือ ด้านเหนือเริ่มตั้งแต่หน้าพระราชวังหลวงไปตาม

¹ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา," (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 31-33.

² พระยาโบราณราชธานินทร์, "ตำนานกรุงเก่า" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2512), หน้า 29-30.

ถนนป่ามะพร้าว ด้านตะวันออกอาจมีแนวคลองมะขามเรียงเป็นคูเมือง ด้านใต้อาศัยแนวแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองธรรมชาติ ด้านตะวันตกมีแนวคลองท่อเป็นคูเมือง

หลักฐานของตัวเมืองเมื่อแรกสร้างมีลักษณะเป็นเกาะเรียกว่า “เกาะหนองโสน” ดังปรากฏหลักฐานในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม³ ครั้นถึงสมัยอยุธยาตอนกลางเมืองพระนครศรีอยุธยาเริ่มมีหลักฐานขนาดใหญ่ขึ้นเช่นปัจจุบัน โดยมีกำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิต่อเนื่องไปจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา การขยายเขตเมืองครั้งนี้มีเหตุผลเพื่อเตรียมรับศึกพม่า⁴ มีการขุดคูขื่อหน้าชักแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำป่าสักตั้งแต่หัวรอทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณใต้ป้อมเพชร ทำให้เมืองพระนครศรีอยุธยาออกจากจะมีลักษณะเป็นเกาะที่มีขนาดกว้างขวางใหญ่โตขึ้นแล้ว ยังเป็นเกาะที่มีหลักฐานซึ่งชาวพระนครศรีอยุธยาร่วมสมัยได้อุปมาอุปไมยว่ามีรูปทรงคู “เรือสำเภา” อีกทั้งยังได้บรรยายถึงสภาพภูมิประเทศของเกาะเมืองเปรียบเทียบกับองค์ประกอบส่วนต่างๆของเรือสำเภาไว้ดังนี้⁵

จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา ท่านสาบสันชาง* มาแต่ปางก่อน
รูปนั้นคูสำเภา (นาวา)** มีคกงาล้อมรอบเป็นคูพระนคร ด้าน
(เป็น) แปอยู่ทิศอุดร คางหนึ่ง ด้านแปอยู่ทักษิณ (โดยหมาย) (เป็น
ปากสำเภาอยู่ริมษาคร) หัวสำเภาด้านชื่อนั้น (บวร) อยู่ทิศบูรพา

³ ปรีดา ศรีชลาลัย (บรรณาธิการ) "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง," แถลงงาน ประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 3 (มกราคม 2512): 53.

⁴ พระยาโบราณนุรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า30 และ อีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า เมื่อแรกสร้างกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีที่1 โปรดให้ขุดคูเมืองด้านตะวันออกตั้งแต่หัวรอลงมาจรดหน้าป้อมเพชร ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา จึงโปรดให้ขยายคูเมืองด้านนี้ออกไปอีก, ดู พระยาโบราณนุรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า139-140

⁵ พระยาโบราณนุรักษ์, เรื่องเดิม, หน้า139-144

* คำที่ขีดเส้นใต้ พระยาโบราณฯ เชื่อว่าจะถูกแก้ไขใหม่เพื่อให้คำประพันธ์มีลักษณะเป็นร้อยแก้ว ส่วนของเดิมนั้นมีลักษณะเป็นร้อยกลต่างๆ

** คำในวงเล็บนั้น พระยาโบราณฯว่า คือคันฉับตัวรงที่ถูกวงออก

ภายใต้ถ้ำนั้น ด้านซ้าย (ท้ายเกตรา) อยู่ทิศปัจฉิม (สาทร) มีกำแพง
ทำด้วยอิฐสีลา ล้อมรอบเป็นขอบพระนคร (ตั้งริมฝั่งทะเลพระ
นครศรีอยุธยา) ... (ท่าน) พรรณนาตามมีพระตำราในหอหลวงท่าน
กล่าวไว้... มาถึงมุมกรุงเรียกว่าหัวขารภา สมมุติโลกว่าเป็นที่ถอน
สมอหัวสำเภา...

จากหลักฐานข้างต้นอธิบายได้ว่า ชาวพระนครศรีอยุธยาตระหนักถึงความ
สำคัญของการค้าขายทางเรือสำเภา การค้าสำเภากับต่างประเทศคือปัจจัยอันนำมาสู่ความ
มั่งคั่งบริบูรณ์ทางเศรษฐกิจของราชธานี อย่างน้อยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ
เป็นต้นมา ด้วยเหตุที่บ้านเมืองมีความสงบสุข และมีเรือสินค้าจากต่างประเทศเข้ามา
อย่างคึกคัก ทำให้รูปทรงสถูป พระนครถูกบันทึกไว้เป็นพระตำรา รักษาไว้ในหอ
หลวง พระตำราฉบับนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของ “ศาสตร์” หรือ “ปรัชญา” ในการ “สร้าง
บ้านแปงเมือง” ของชาวสยามแต่โบราณ

ความสนใจในการทำแผนผังราชธานีให้มีสถูปประจํารูปเรือสำเภาที่ลอย
อยู่กลางท้องน้ำ เป็นสิ่งเกี่ยวข้องกับบริบททางการค้าระหว่างประเทศในสมัยอยุธยา
ตอนกลาง ชาวพระนครศรีอยุธยาตระหนักว่าทิศเหนือและทิศใต้ของ “รัฐนาวา”
พระนครศรีอยุธยา “สมมุติโลก” เป็นปากสำเภา ทิศตะวันออกเป็นหัวสำเภา ส่วนทิศ
ตะวันตกถูกเปรียบเป็นท้ายสำเภา ตำแหน่งซึ่งถูกอุปมาอุปไมยเป็นดั่งหัวขารภาสำหรับ
ถอนสมอเรือ คือมุมพระนครทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตรงข้ามกับปากคลองข้าวสาร
ซึ่งจะมีวัดขนุนและวัดสมอตั้งขนานอยู่สองฝั่งคลอง โลกทัศน์ดังกล่าวนอกจากจะถูก
ถ่ายทอดลงในสถูปของตัวเมืองแล้วยังถูกนำไปออกแบบในรูปทรงสถาปัตยกรรม
แบบแอน โค้งประจําเรือสำเภาและฐานพระพุทธรูปสมัยอยุธยาในชั้นหลังๆ ด้วย

หากเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีสถูปเป็นรูปสำเภามาตั้งแต่รัชสมัย
พระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อโปรดให้ขุดคูขื่อน้ำครั้งสถาปนากรุงในปี พ.ศ.1893 สมเด็จพระ
พระมหาธรรมราชาเพียงแต่โปรดให้ขยายคูขื่อน้ำให้กว้างขวางขึ้นและก่อกำแพงอิฐ
ล้อมรอบพระนครเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เมืองพระนครศรีอยุธยาก็มีรูปทรงสถูป
เป็นรูปสำเภามาตั้งแต่เดิมแล้ว แนวความคิดเกี่ยวกับการค้าสำเภาที่ถ่ายทอดลงไปยัง
สถูปของเมืองจึงอาจเป็นสำนึกที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้วเช่นกัน ดังจะเห็น
ว่าฐานพระพุทธรูปศิลปะอู่ทองรุ่นที่ 2 และรุ่นที่ 3 อันเป็นศิลปะร่วมสมัยอยุธยาตอนต้น

ก็มีลักษณะแอน โค้งคล้ายท้องสำเภารือ อย่างไรก็ตาม การอธิบายเกี่ยวกับความคิดเบื้องหลังสัญญาณของเมืองพระนครศรีอยุธยา ไม่อาจมองข้ามประเด็นทางด้านปรัชญาพุทธศาสนาซึ่งกล่าวถึงสำเภานำสรรพสัตว์ข้ามวิภูสงสาร ความคิดดังกล่าวอาจเป็นปรัชญาส่วนหนึ่งที่แฝงอยู่ในตำราการสร้างเมืองพระนครศรีอยุธยาให้มีสัญญาณคล้ายเรือสำเภาได้เช่นกัน

หลักฐานร่วมสมัยของลาตูแบร์ กล่าวถึงเมืองพระนครศรีอยุธยาว่า

ตัวนครนั้นกว้างขวางมาก ด้วยมีกำแพงล้อมรอบตัวเกาะดังที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว แต่เนื้อที่ภายในกำแพงพระมหานครนั้นมีผู้คนอยู่ประมาณ 1 ใน 6 ส่วนเท่านั้น อันหมายถึงพื้นที่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ นอกนั้นเป็นป่าช้าแต่มีวัดเท่านั้น เป็นความจริงที่ว่าทางเขตด้านชานพระมหานคร ซึ่งมีชาวต่างประเทศตั้งภูมิลำเนาอยู่นั้น ทำให้เพิ่มจำนวนพลเมืองขึ้นอีกเป็นอันมาก ถนน (ในหมู่บ้านชาวต่างประเทศ) กว้างและเป็นเส้นตรง ในที่กลางแจ้งก็ปลูกต้นไม้และปูถนนด้วยแผ่นอิฐตะแคง บ้านเรือนของชาวพื้นเมืองโดยมากเป็นเรือนค้ำปรุงด้วยไม้ ด้วยเหตุนี้เองจึงอยู่ไม่ค่อยสบาย เนื่องจากที่อากาศร้อนอบอ้าว ถนนส่วนใหญ่มักมีท่าคลองควบขนานไปด้วย จึงทำให้เปรียบเมืองสยามได้กับเมืองเวนิซ ตามคลองตลอดนั้นมีสะพานเรือเล็กๆ ไม่สู้มั่นคงนักทอดข้ามเป็นอันมาก ทางแ่งก็มีสะพานก่ออิฐถือปูน สูงมากและมีมือหยาบเต็มที⁶

บันทึกของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ กล่าวถึงบรรยากาศในแม่น้ำเจ้าพระยาของบรรดาค่ายหรือหมู่บ้านชาวต่างชาติทางด้านใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไว้ว่า นอกจากจะแลเห็นเรือสินค้า ฝรั่งเศส จีน ฮอลันดา อังกฤษ ญี่ปุ่น สยาม และเรือบัลลังก์นับไม่ถ้วน ลอยล้าอยู่ในแม่น้ำแล้ว

⁶ ชิมอง เดอ ลาตูแบร์, จดหมายเหตุลาตูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร(พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า26.

ที่น่าชมที่สุดที่ได้เห็นก็คือ บรรดาค่ายหรือหมู่บ้านที่ชาวต่างชาติแต่ละชาติรวมกันอาศัยอยู่ ทั้งสองฟากฝั่งของเกาะนี้ เรือนแพทุกหลังสร้างด้วยไม้ ้วควายกับหมูเลี้ยงกันในคอกยกพื้น สูงกันน้ำท่วม ภายในเรือนเล็กๆเหล่านี้ มีผู้คนอยู่กันอัดเยียด ห่างหมู่บ้านตามชายน้ำออกไปหน่อยเป็นทุ่งนาปลูกข้าวซึ่งเรานั่งเรือแหวกทางไป ดั้นข้าวสูงพ้นน้ำอยู่เสมอ สุดขอบฟ้าที่เห็นอยู่ลิบๆ นั้น กางกันด้วยต้นไม้ใหญ่ และเหนือยอดไม้ขึ้นไปนั้น เราจะเห็นหลังคาพระอุโบสถกับยอดเจดีย์ปิดทองอร่ามลงพื้นถึงสามชั้น ตั้งอยู่เป็นระยะๆ ⁷

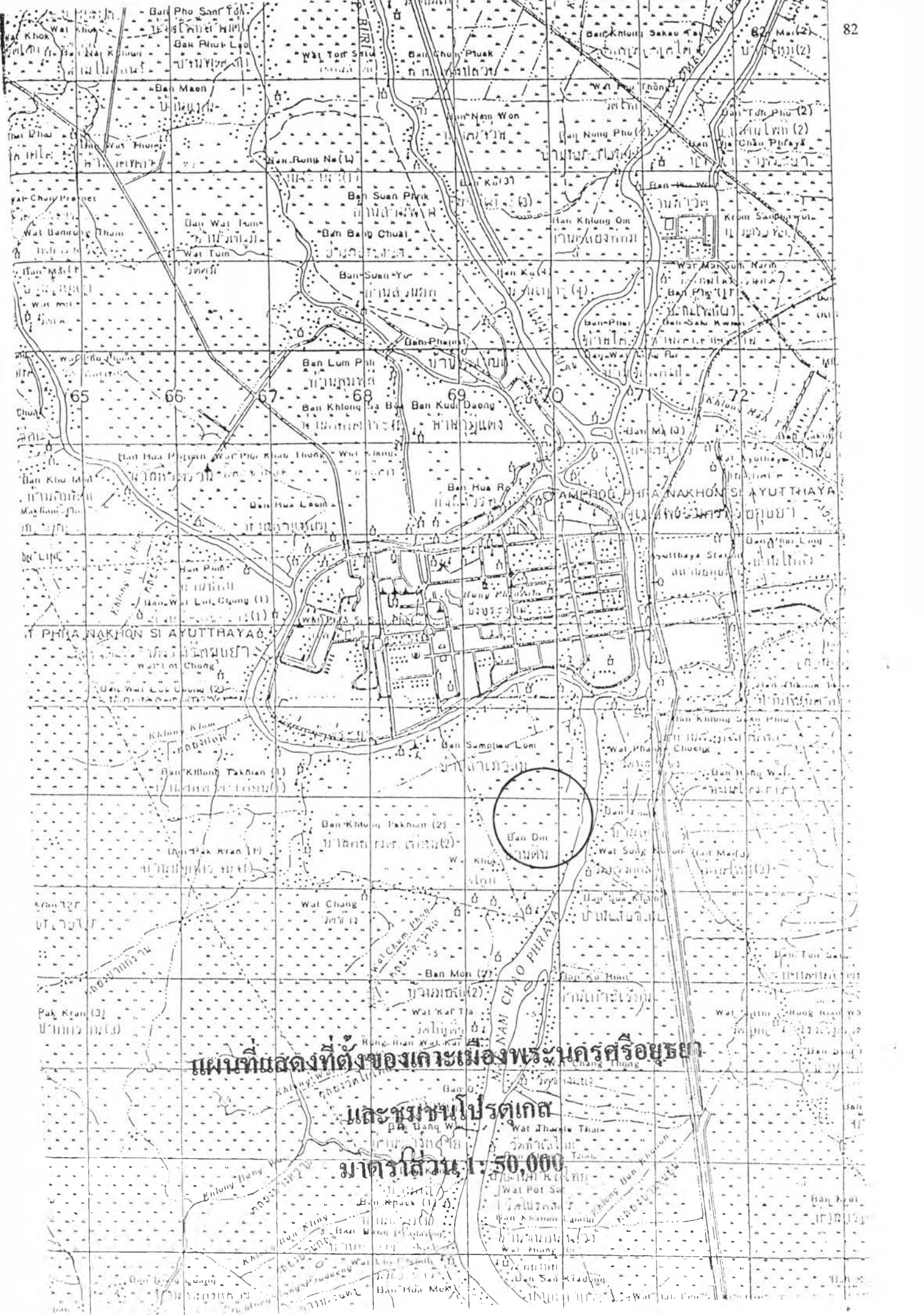
2. สภาพแวดล้อมของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

หมู่บ้านโปรตุเกสหรือค่ายโปรตุเกส อันเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวโปรตุเกส และคนเชื้อสายโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีชื่อเรียกมาแต่เดิมในพระราชพงศาวดารว่า “บ้านดิน”⁸ สถานที่ดังกล่าวตั้งอยู่ที่ประมาณพิกัด 47 P.P.R. 844698 หรือประมาณละติจูดที่ 14 องศา 19 ลิบดา 38 พิลิบดาเหนือ ลองจิจูดที่ 100 องศา 34 ลิบดา 30 พิลิบดาตะวันออก⁹ ที่ตั้งปัจจุบันของหมู่บ้านโปรตุเกสมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มทางตอนใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ทิศตะวันออกฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงกับอนุสรณ์สถานหมู่บ้านญี่ปุ่น ทิศเหนือจรดกับวัดใหม่บางกระบือ โดยมีคูน้ำซึ่งตัดจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปเชื่อมกับคูน้ำทางทิศตะวันตก ทิศใต้จรดบ้านสะพานขาวซึ่งเป็นชุมชนของชาวไทยมุสลิม มีคูน้ำซึ่งตัดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับคูน้ำทาง

⁷ เดอ ชัวซีย์. จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2516), หน้า 400-401.

⁸ หอสมุดวชิรญาณ. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27 (พระนคร: โสภณพิพิธธนากร. 2465), หน้า 17.

⁹ กรมแผนที่ทหาร, จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แผนที่จากภาพถ่ายทางอากาศ ราว 5137 – IV. ลำดับชุด L 7017 พิมพ์ครั้งที่ 1 RTSD.

แผนที่แสดงที่ตั้งของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

และชุมชนปริมณฑล

มาตราส่วน 1:50,000

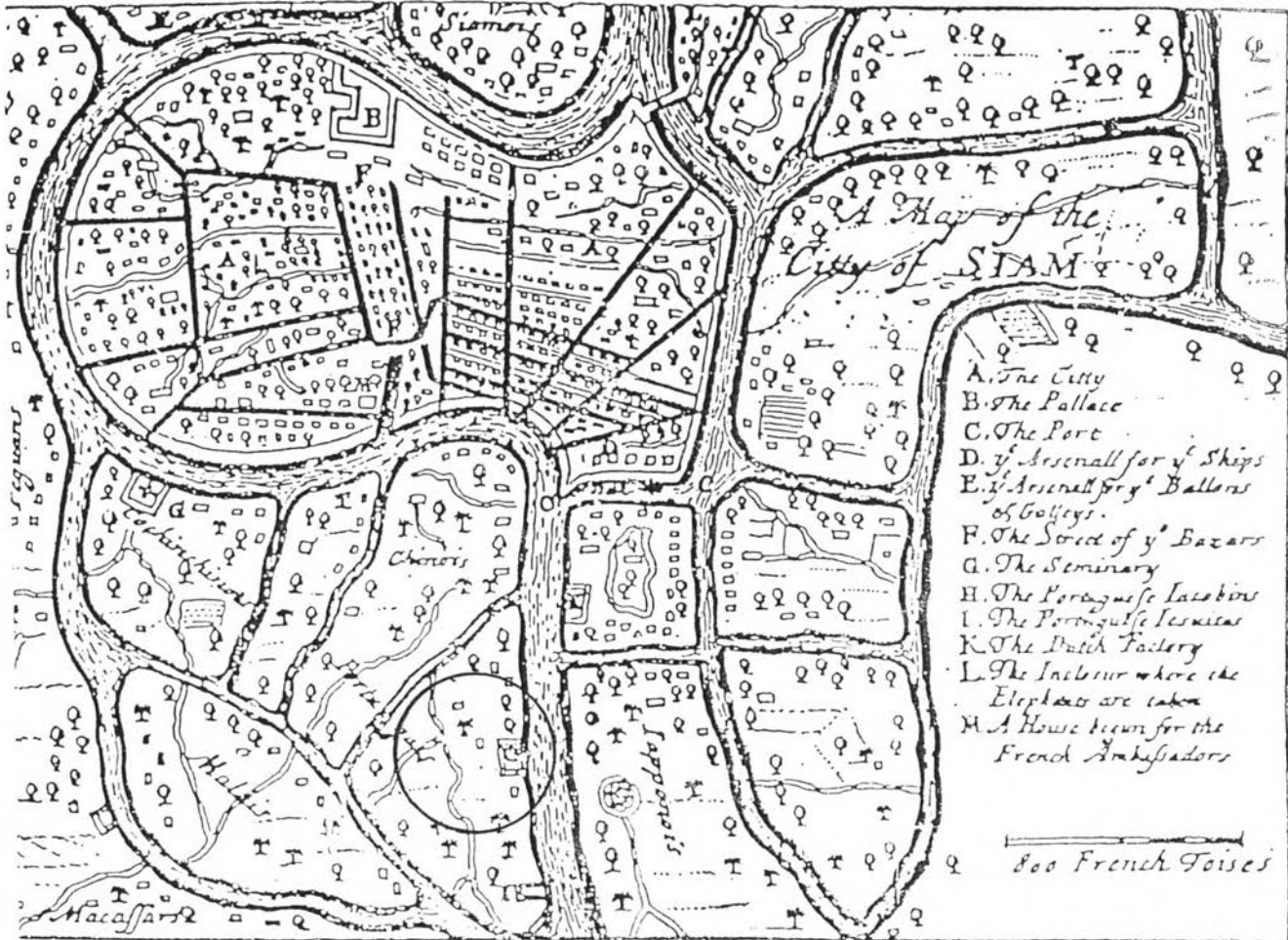
ด้านตะวันตกคั่นอยู่เช่นกัน ทิศตะวันตกมีสภาพเป็นท้องนามีคูน้ำเป็นเส้นแบ่งเขต หมู่บ้านโปรตุเกสมีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ กว้าง 170 เมตร ยาวประมาณ 2,000 เมตร เป็นแนวยาวไปตามการทอดตัวของแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁰ คูน้ำที่ไหลผ่านทางเหนือของ หมู่บ้านโปรตุเกสได้แก่ คลองบางกระจะ คลองแกลบ คลองคูจาม และคลองตะเคียน (ขุนละครไชย) จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้หมู่บ้านโปรตุเกสมีสภาพเป็น เกาะๆหนึ่งมีเนื้อที่มากกว่าหมู่บ้านของชาวต่างชาติอื่นๆในบริเวณใกล้เคียง พื้นที่ของ หมู่บ้านโปรตุเกสเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงในหน้าน้ำ มีเนินดินขนาดใหญ่ 3 เนิน เกิดจากการถมดินยกระดับให้เป็นที่ตั้งของโบราณสถานทางศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก 3 แห่ง เนินดินทางทิศเหนือเคยเป็นโบสถ์ของบาทหลวงคณะซานฟรานซิสกัน เนินดินตอน กลางของหมู่บ้าน (ตรงข้ามหมู่บ้านญี่ปุ่น) เป็นบริเวณที่สูงที่สุดคือโบราณสถานซานเปโตร เคยเป็นโบสถ์ของบาทหลวงคณะดอมินิกัน (Santo Dominigan) หรือที่พวกฝรั่งเศสใน สมัยกรุงศรีอยุธยาเรียกว่าพวกจาโคแบงโปรตุเกส และเนินดินซึ่งอยู่ทางทิศใต้เป็นโบราณ สถานซานเปาโลของนักบวชคณะเยซุอิต

สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านโปรตุเกส หรือ ค่ายโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะดังนี้ ด้านเหนือเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีน ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนญี่ปุ่น¹¹ และเยื้องขึ้นไปทางเหนือ จากชุมชนชาวญี่ปุ่นเป็นที่ตั้งสถานีการค้าของฮอลันดา ด้านใต้และตะวันตกของชุมชน

¹⁰อนุชา ศรีวัฒนสาร, “การศึกษาประเพณีการฝังศพของชาวโปรตุเกส จากการขุดแต่ง โบราณสถานโบสถ์ซานเปโตร ณ บ้านดิน ต.ลำภาถ่ม อ.พระนครศรีอยุธยา จ. พระนคร ศรีอยุธยา” (สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2527) , หน้า 1-2. (หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ)

¹¹รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา หลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศส ยังกล่าวถึง หัวหน้าชาวญี่ปุ่นจำนวน 2 คน ดู ประชุมพงศาวดารเล่ม 21 (พระนคร: องค์การคำคุณฐา, 2511), หน้า 306 ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ บาทหลวงฝรั่งเศสระบุว่า มีชาวญวนเข้ารีตอาศัยอยู่ในค่ายญี่ปุ่น ดู ประชุมพงศาวดารเล่ม 22 (พระนคร: องค์การคำคุณฐา, 2511), หน้า 205.

แผนที่แสดงที่ตั้งของชุมชนโปรตุเกส

“ A Map of the City of Siam “

ที่มา : ซิมอง เดอ ลาตูแบร์ จดหมายเหตุ ลาตูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1, หน้า 23.

โปรตุเกสเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านชาวมลายูและชาวมาลีสซาร์ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของค่ายชาวโคชินไชน่า และชาวพะโค¹² หลักฐาน “PLAN de la ville de Siam” ของลาลูแบร์ระบุชัดเจนว่า มีชาวโปรตุเกสจำนวนไม่น้อยอาศัยอยู่ทางด้านใต้ของชุมชนจีน เข้าใจว่าการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเกิดจากการขยายตัวออกไปจากชุมชนเดิมในชั้นหลัง

ทางคมนาคมนอกเหนือจากการอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นหลักแล้ว ยังมีการใช้คลองบางกะจะ (ทางเหนือ) คลองแกลบ (ด้านตะวันออกของวัดพุทไธสวรรย์) คลองคูจาม (ด้านตะวันตกของวัดพุทไธสวรรย์) และคลองตะเคียน (คลองขุนละครไชย) เป็นเส้นทางสัญจรสำคัญอีกด้วย¹³ ปัจจุบันยังเหลือแนวคลองตะเคียนให้เห็นเด่นชัดเพียงสายเดียว นอกนั้นมีสภาพต้นเงินจนเกือบหมดแล้ว

3. กำเนิดของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21 มีชาวโปรตุเกสเดินทางออกนอกประเทศ ประมาณปีละ 2,400 คน โดยในช่วงทศวรรษ พ.ศ.2070 มีชาวโปรตุเกสเดินทางออกจากลิสบอนไปยังเอเชียประมาณ 21,000 คน แต่เดินทางกลับเพียงครั้งเดียว นอกนั้นเสียชีวิตระหว่างการเดินทางหรือตายในสงครามที่เอเชีย แต่ถึงกระนั้นก็ยังมียังมีชาวโปรตุเกสจำนวนมากยิ่งขึ้นเดินทางออกไปตั้งถิ่นฐานยังโพ้นทะเล¹⁴ ดร.สุทธชัย ยิมประเสริฐ ได้อธิบายคำกล่าวที่ว่า “ชาวโปรตุเกสซึ่งเดินทางมายังเอเชีย” มีความหมายรวมถึงชาวโปรตุเกสและชาวต่างชาติซึ่งอยู่ในบังคับของกษัตริย์โปรตุเกส ในช่วงแรกแห่งการก่อตั้งรัฐโปรตุเกสอินเดีย (Estado da India) นั้น การค้าของโปรตุเกสอยู่ภายใต้การควบคุมของราชสำนักทางการจึงออกไปอนุญาตทำการค้าให้แก่พ่อค้าชาวเมืองฟลอเรนซ์จำนวนมากได้ พวกเขาล้วนเป็นพ่อค้าหลวงแห่งราชสำนักโปรตุเกส บรรดานักบวชก็เช่นกัน ไม่ว่าจะมิชชันนารีใดจะต้องอยู่ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของกษัตริย์โปรตุเกส (Portuguese padroado) ในปี พ.ศ.2059 มีชาวโปรตุเกส

¹² ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 23.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

¹⁴ Suthachai Yimprasert, “Portuguese Lançados in Asia in the sixteenth and seventeenth centuries” (Ph.D asst. of The University of Bristol, 1998), p.261.

อยู่ในเอเชียประมาณ 4,000 คน ชาวโปรตุเกสเหล่านี้เพิ่มจำนวนเพียงเล็กน้อย ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ.2083 มีชาวโปรตุเกสประมาณ 6,000 - 7,000 คน ในเอเชีย โดยที่เมืองกัวมี 1,000 คน เมืองโคชินมี 400 คน มะละกามี 250 คน ที่ศรีลังกามี 200 คน ที่ออร์มุซมี 150 คน มีชาวโปรตุเกสจำนวนมากกระจายอยู่นอกเขตอำนาจของทางการโปรตุเกส กล่าวคืออย่างน้อยประมาณ 1,000 คน อยู่ในโคโรมันเดลและเบงกอล อีก 1,000 คน กระจายอยู่ในพะโค สยาม และตามชายฝั่งทะเลทางใต้ไปจนถึงตามแนวชายฝั่งทะเลของจีน ประชากรชาวโปรตุเกสในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 มีเพิ่มขึ้นเรื่อย แต่กลับต้องลดลงอย่างรวดเร็วหลังปี พ.ศ.2173 ในปี พ.ศ.2143 มีประชากรโปรตุเกสและคนเชื้อสายโปรตุเกสครึ่งชาติอยู่ในเมืองกัวประมาณ 10,000 คน ส่วนที่เมืองออร์มุซ คิว กุลองบู (Colombo - โคโลมโบ) และมะละกา มีชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่แห่งละ 1,000 คน ที่มาเก๊ามีชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ประมาณ 1,000 คน และสถานีการค้าของโปรตุเกสแห่งอื่นๆมีชาวโปรตุเกสระหว่าง 200-1,000 คน พวกเขาจะอาศัยอยู่ในตัวเมืองเพื่อประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าหรืออาชีพอื่นๆ คนเหล่านี้ยังชีพอยู่ได้ด้วยการรวบรวมและแลกเปลี่ยนสินค้า ดังนั้นพวกเขาจึงไม่จำเป็นต้องใช้ความพยายามในการผลิตสินค้าหรือเข้าไปอาศัยอยู่ในชนบท ยกเว้นในศรีลังกาและอัมบอยนา (Amboina)¹⁵ ชาวโปรตุเกสผิวขาวจากยุโรปซึ่งอยู่ในอาณานิคมภายใต้การปกครองของโปรตุเกสมีจำนวนเพียงเล็กน้อย พวกเขาเหล่านี้มีตำแหน่งเป็นเจ้าหน้าที่ของทางการโปรตุเกส (mimistros) บาทหลวง (religiosos) ทหาร (soldados) พลเรือนที่แต่งงานแล้ว (casados) ซึ่งประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า ส่วนที่เหลือนอกนั้นเป็นพวกคนครึ่งชาติ (mestiços) และคนพื้นเมืองนอกวรรณะในอินเดียซึ่งมักจะถูกเหยียดหยามแม้จะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์แล้วก็ตาม กลุ่มที่ต่ำต้อยที่สุดได้แก่ ทาสนิโกร ชาวมุสลิม และคนที่ถูกขับไล่ออกจากสังคม เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ของทางการที่กัว โคชิน มะละกา คิว คามัน กุลองบู แคร์นาตี (Pernate) และเมืองอื่นๆ หรือแม้แต่ มาเก๊า มักจะมีทาสจำนวนมากไว้ในบ้านเสมอ¹⁶

¹⁵⁻¹⁶ Ibid., pp.262-263.

หลังจากถูกขับออกจากมะละกา ชาวโปรตุเกสที่มีภรรยาเป็นคนพื้นเมือง และมีลูกหลานเป็นคนครึ่งชาติ ไม่ต้องการหนีไปยังกัวหรือ กูลองบู (โคลอมโบ) เมื่อมีชาวฮอลันดาคส่วนหนึ่งถูกแต่งตั้งให้ปกครองมะละกา และพำนักอยู่ในป้อมเคมอันทรุดโทรมของโปรตุเกส พวกเขาจึงเสนอให้บริการด้านต่างๆแก่ชาวฮอลันดาแห่งมะละกา เพื่อสร้างบรรยากาศแบบยุโรปให้แก่ชาวฮอลันดา อาทิ การทำอาหารแบบยุโรป การตัดเสื้อผ้าแบบยุโรป หลังจากนั้นไม่กี่ปีทหารฮอลันดาคส่วนใหญ่มักมีภรรยาคนรัก หรือภรรยาเป็นชาวโปรตุเกสที่หันไปนับถือศาสนาคริสต์นิกายคาลวิน (Calvinism) การทำงานในส่วนต่างๆ จะต้องอาศัยล่าม และคนกลางชาวโปรตุเกสเสมอ ชาวโปรตุเกสเหล่านี้ซึ่งอึดอัดเชื่อถือได้มากกว่าชาวพื้นเมืองหรือชาวจีน ในเวลาต่อมาชาวฮอลันดาและชาวโปรตุเกสจึงมีปฏิสัมพันธ์กันผ่านการแต่งงาน¹⁷ ทำให้นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2185 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีชาวโปรตุเกสแห่งมะละกาดำรงตำแหน่งสำคัญภายใต้การบังคับบัญชาของผู้ว่าการชาวฮอลันดา ตลอดระยะเวลาแห่งการยึดครองมะละกาของฮอลันดา ปรากฏว่าตำแหน่งสำคัญๆ มีชาวโปรตุเกสได้รับการแต่งตั้งทั้งสิ้น แม้แต่ตำแหน่งทางการเงินและยุติธรรม เนื่องจากชาวฮอลันดาที่ได้รับการแต่งตั้งมาปกครองมะละกาจะอยู่ในตำแหน่งกันคนละประมาณ 2-3 ปี ขณะที่ชาวโปรตุเกสอยู่ที่มะละกาอย่างถาวร ผู้ปกครองชาวฮอลันดาค่อนข้างเก็บตัว ชาวโปรตุเกสจะเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาวจีน ชาวและอินเดียในมะละกา เมื่อมีกิจกรรมส่วนรวม หรือมีการจัดเตรียมงานเลี้ยง ฯลฯ ชาวโปรตุเกสจะได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือจากชาวเอเชีย เพราะชาวโปรตุเกสเคยเป็นผู้ปกครองมะละกา เมื่อชาวมะละกาจำเป็นต้องติดต่อกับทางการ พวกเขาจะถูกสั่งให้ไปหาเจ้าหน้าที่ชาวโปรตุเกส หลักฐานข้างต้นอาจสะท้อนให้เห็นภาพชีวิตบางแง่มุมของชาวโปรตุเกส ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการแต่งกาย ศาสนา อาหาร วัฒนธรรมความเป็นอยู่ และการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆในสังคม

หลังจากอัลฟองซู ดี อัลบูเกร์กี ส่งควตตี แพร์นันดีช เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.2054 เป็นครั้งแรก และส่งอันตูเนียว ดี มิรันดา ดี อาซีเวดู (António

¹⁷ Ronald Duas, *Portuguese Eurasian Community in South East Asia* (Singapore : Kin Keong Printing, 1989), pp.6-8.

De Miranda de Azevedo) เข้ามาเป็นครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2064 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้จัดทูตไทยไปมะละกาเป็นการตอบแทนทั้งสองครั้ง ทำให้กรุงศรีอยุธยา และชาวโปรตุเกสเริ่มมีสัมพันธไมตรีและมีการติดต่อค้าขายกันมาตั้งแต่บัดนั้น เมื่อ ดอง อาไลซุ ดี มินีซีซ (Dom Aleixo De Menses) ผู้มีอำนาจพิเศษจากพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสเดินทางมาถึงมะละกาในปี พ.ศ.2104 ¹⁸ เขาได้ส่ง ควตตี คูเอลญู (Duarte Coelho) เป็นทูตเดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยา คูเอลญู จึงนับเป็นทูตโปรตุเกสคนที่สามที่เดินทางเข้ามา การเข้ามาของคูเอลญูทำให้มีการลงนามในสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสเป็นฉบับแรกซึ่งมีเงื่อนไขคือ¹⁹ โปรตุเกสจะจัดหาปืนและกระสุนดินดำให้กรุงศรีอยุธยาและอนุญาตให้ชาวสยามเดินทางไปค้าขายและตั้งหลักแหล่งในมะละกาได้ ส่วนกรุงศรีอยุธยาจะต้องอำนวยความสะดวกในการค้าและสิทธิพิเศษต่างๆ แก่ชาวโปรตุเกสที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา โดยอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในกรุงศรีอยุธยา และอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสปฏิบัติศาสนกิจโดยเสรี

คูเอลญูได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ให้นำกางเขนไม้อันหนึ่ง ซึ่งมีดวงตราสัญลักษณ์ของประเทศโปรตุเกสสลักติดอยู่ ไปตั้งไว้บนที่คอนอันงามสง่ากลางเมือง แต่จากการศึกษาไม่ปรากฏหลักฐานว่า จุดที่ทรงพระราชทานให้ชาวโปรตุเกสตั้งหลักแหล่ง และตั้งไม้กางเขนสักขีพยานแห่งการลงนามในสัญญาคือบริเวณใด สัญญาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสฉบับแรกน่าจะส่งผลในทางปฏิบัติให้มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวโปรตุเกสจริงๆ แม้เอกสารส่วนใหญ่จะระบุว่า กษัตริย์สยามพระราชทานที่ดินให้ชาวโปรตุเกสตั้งโบสถ์และบ้านเรือนครั้งแรกในปี พ.ศ.2081 หลังจากกรุงศรีอยุธยาทำสงครามชนะพม่าที่เมืองเชียงกราน²⁰ อาทิ เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ซึ่งน่าจะอ้างงานเขียนของ แฟร์เนา มินดีซ ปินตู (Pinto) หรือ จูอาว ดี บาร์รูซ (João de Barros) ระบุดอนหนึ่งว่า

¹⁸ สมชัย อนุমানราชชน, การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), หน้า 6.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7

²⁰ พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถ์ เลขา เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2505), หน้า 259.

ในปี พ.ศ.2083 กษัตริย์จออาที่3 (João III) ได้ส่งฟรานซิสโก ดี กาสโตร (Francesco de Castro) เดินทางเข้ามาในสยามเพื่อของ ร้องให้กษัตริย์สยาม ทรงปล่อยตัว คูมิงกู ดี ไชซซ์ (Domingo de Seixas) เพราะได้รับรายงานว่า เขาถูกจับตัวขังไว้ในประเทศสยาม แต่กลับปรากฏความจริงในเวลาต่อมาว่า ดี ไชซซ์ มีตำแหน่งเป็น ถึงผู้บัญชาการกองทหารขนาดใหญ่ในสังกัดสมุหนายก และได้รับความเชื่อถือจากชาวสยามเป็นอันมาก ²¹

ดี ไชซซ์ เข้ามาอยู่ในสยามตั้งแต่ปี พ.ศ.2060²² (หนึ่งปีหลังการทำสัญญาฉบับแรกระหว่างไทยกับโปรตุเกส ในปี พ.ศ.2059) เขาจะพำนักที่ใดในช่วงแรกๆนี้หากวิเคราะห์ตามเนื้อหาในสัญญาฉบับข้างต้น ก็จะตอบได้ว่าเขาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านหรือค่าย (Campo) ของชาวโปรตุเกสย่านเดียวกับที่จะได้รับพระราชทานจากกษัตริย์สยาม ในปี พ.ศ.2081 เพราะเมื่อแฟร์เนา มินดีช ปินตู เดินทางเข้าไปถึงกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2091 เขาก็ได้รับการต้อนรับอย่างดีจากชาวโปรตุเกสซึ่งอาศัยอยู่ในอยุธยา การพระราชทานที่ดินในปี พ.ศ.2081²³ น่าจะเป็นการให้ที่ดินเพิ่มเติมแก่ทหารชาวโปรตุเกสจำนวน 120 คน ที่เข้ามาใหม่เท่านั้น มิได้หมายความว่าชาวโปรตุเกส อาทิ ดี ไชซซ์ (ซึ่งเดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2060 เป็นอย่างน้อย) จะไม่เคยมีที่ดินตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนสำหรับพำนักในเมืองพระนครศรีอยุธยาแต่อย่างใด ความสำคัญของการพระราชทานที่ดินแก่ชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาน่าจะอยู่ที่การให้สิทธิสร้างโบสถ์ เพื่อการประกอบศาสนกิจ ดังปรากฏในหลักฐานของ ปินตู ตอนหนึ่งซึ่งเขาพยายามเน้นเป็นกรณีพิเศษว่า เพื่อเป็นการตอบแทนการเข้าร่วมทัพไปรบกับเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2081 พวกเขาได้รับคำมั่นสัญญาว่าจะได้รับบำเหน็จรางวัลก้อนใหญ่ ผลประโยชน์นานาประการ ความนิยมชมชอบ และเกียรติยศชื่อเสียง แต่เหนือสิ่งอื่นใดคือการ

²¹ Bowring, John , The kingdom and the people of Siam (Kuala Lumpur : Oxford University Press,1969), p.60.

²² Ibid., p.60

²³ Fernand Mendez Pinto, The voyages and adventures of Fernand Mendez Pinto ,Translated by Henry Cogan (London : Dawson of Pall Mall,1969),pp.261-262.

ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างโบสถ์คริสต์ขึ้นในพระราช
อาณาจักรของพระองค์ด้วย...²⁴

ดังนั้นการได้รับพระราชทานที่ดินในปี พ.ศ.2081 จึงมีสาระสำคัญอยู่ที่การ
ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สามารถมีโบสถ์ประกอบศาสนกิจได้ภายในชุมชน ก่อน
หน้านั้นเชื่อว่าชาวโปรตุเกสคงจะไม่ละโอกาสที่จะตั้งค่ายหรือชุมชน หรือสถานีการค้า
ภายหลังการทำสัญญาในปีพ.ศ.2059 เมื่อชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขายในเมือง
พระนครศรีอยุธยา และทางการโปรตุเกสได้ให้ความสนใจต่อความเป็นอยู่ของพวกเขา
เสมอ จดหมายของหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา แห่งกรุงศรีอยุธยา ลงวันที่ 20 กันยายน
พ.ศ.2153 ถึงนาย วิกเตอร์ สปรินซเกิล หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา แห่งปัตตานี ระบุว่า

...บรรดาเจ้าหน้าที่ของโปรตุเกสที่เมืองแก้ว ได้ให้คำรับ
รองต่อพระองค์ในสัมพันธไมตรีของเขาเพื่อให้ชาวโปรตุเกสได้
รับการปฏิบัติตอบอย่างมีไมตรีจิต ในประเทศนี้เช่นกัน...²⁵

จดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าทางการโปรตุเกสแห่งเมืองแก้ว มีความเอื้อ
อาทรต่อความเป็นอยู่ของชุมชนโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างยิ่ง พวกเขาจึงได้ให้
คำมั่นสัญญาว่าจะรักษาพระราชไมตรีอันดีต่อพระเจ้ากรุงสยามเอาไว้อย่างแข็งขัน หลัก
ฐานของลาลูแบร์ และแกมเฟอร์ ระบุตรงกันว่า ชาวโปรตุเกสหรือชาวต่างชาติอื่นๆ เรียก
หมู่บ้านของตนว่า “ค่าย” หรือ “Camp”²⁶ ในภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส ตรงกับภาษา
โปรตุเกสว่า “Campo”²⁷ นักประวัติศาสตร์ชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งชื่อบาทหลวงมานูเอล ไต

²⁴ Ibid., p.262.

²⁵ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม , " เอกสารภาษาโปรตุเกสที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์
อยุธยา," เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเรื่องหลักฐานด้านประวัติ
ศาสตร์ และ โบราณคดีสมัยอยุธยา . หน้า25.

²⁶ ซิมอง เคอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 , หน้า 499 และ
Kaempfer, The History of Japan together with a Description of the Kingdom of Siam
1690-92 , Vol. I-III (New York : AMS Press Inc, 1971), P.36

²⁷ Mike Harland. The Collins Portuguese Pocket Dictionary . p.134

ไซรา เรียกชุมชนโปรตุเกสแห่งนี้ว่า "Campo Português(ค่ายโปรตุเกส)" หรือเรียกในภาษามะลายูว่า "Bandel Português" คำว่า "bandel" มาจาก "bandar" ในภาษามะลายู แปลว่า "porto - ท่าเรือ , อ่าว" หรือ "cais - ท่าเทียบเรือ , สะพานหินเทียบเรือ" ในภาษาโปรตุเกส บาทหลวงไตไซราระบุว่าทุกวันนี้ในมะละกายังมีสถานที่ชื่อ บันดา ฮิลีร์ (Banda Hilir) ปรากฏอยู่เป็นหลักฐานยืนยันที่มาของคำว่า "Banda" ในภาษามะลายู บาทหลวงไตไซราชื่อว่า "ค่าย โปรตุเกส - bandel / bandar português" มีหัวหน้าเรียกว่า "กะปีเตา มูร์ - capitaõ mor"²⁸ "กะปีเตา มูร์" หมายถึงกัปตันหมู่บ้าน หรือหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งก็ตรงกับคำอธิบายของบาทหลวงไตไซรา ที่ชื่อว่ากะปีเตาของบันดาถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ซาบันดา (Xabanda) คำ "ซา แปลว่า Capitaõ " บันดา แปลว่า porto"²⁹ ตรงกับความหมายในภาษาไทยว่า "นายท่า(เรือ)" บาทหลวงไตไซราระบุว่าชาวสยามเรียกชุมชนค่ายโปรตุเกสแห่งนี้ว่า "บ้านฝรั่ง" ซึ่งคำว่าฝรั่งนี้เดิมเป็นคำเรียกชาวโปรตุเกสมาก่อน ต่อมาเมื่อชาวคริสต์ทุกคนเดินทางเข้ามาในภูมิภาคตะวันออกจึงถูกเรียกรวมๆไปทั้งหมดว่า Franchi , Paranghi , Feranghi , Firingi , Fereng หรือ Ferang และในจีนก็มีคำเรียกชาวคริสต์ว่า Fulanki หรือ Fulanchi³⁰ เช่นกัน

การศึกษางานเขียนของแกมเฟอร์อย่างจริงจังทำให้ได้พบข้อมูลสำคัญระบุว่า ภายในเขตกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยาก่อนการเดินทางเข้ามาของแกมเฟอร์เคยมีบ้านเรือนของชาวยุโรปตั้งอยู่กล่าวคือ

...ถนนสายแรกที่มุ่งสู่ตัวเมืองเป็นแนวไปทางตะวันตกตามความยาวของกำแพงเมือง มีบ้านเรือนที่นับว่าดีที่สุดในที่ตั้งอยู่หลายหลัง บ้านเหล่านี้แต่เดิมเคยเป็นของชาวอังกฤษ ชาวดัตช์ และชาวฝรั่งเศส รวมทั้งของฟอลคอนด้วย...³¹

²⁸ P. Manuel Teixeira, Portugal na Tailandia (Macau : Imprensa nacional de Macau, 1983), p.63.

²⁹ Ibid., p.63.

³⁰ Ibid., p.63.

³¹ Kaempfer, op.cit., p.44

คำกล่าวของแกมเฟอร์ สะท้อนให้เห็นว่า ก่อนปี พ.ศ.2233 อาจมีบ้านของพ่อค้าฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศส ตั้งอยู่ในเขตกำแพงพระนคร ส่วนบริเวณอันเรียกว่า “โรงสินค้า” นั้น เป็นที่อยู่ของกลาสีและพนักงานทั่วไปของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา สถานภาพของการเป็นหมู่บ้านหรือ “Campong” ของฮอลันดาในบริเวณนี้จะเด่นชัดขึ้นภายหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์³²

บันทึกของแกมเฟอร์ตรงกับคำบรรยายใน “PLAN de la ville de Siam” ที่กล่าวถึง “Rue de Bazars” หรือ “The Street of Barzars” ซึ่งเป็นที่ตั้งของร้านรวงสรรพสินค้าจากนานาชาติในเขตกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา ส่วนในบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนโปรตุเกสนั้นแกมเฟอร์เรียกการอยู่รวมกันของชาวญี่ปุ่น พะโค และมะละกาว่า “Colonyes” เช่นเดียวกับชุมชนของชาวมุสลิม กล่าวคือ

... ถัดลงไปบนฝั่งเดียวกันเป็นกลุ่มหมู่บ้าน (Villages) ที่มีกลุ่มชน (Colonies) ชาวญี่ปุ่น (กองทหารที่ดีที่สุดของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน) ชาวพะโคและมะละกา อาศัยอยู่³³

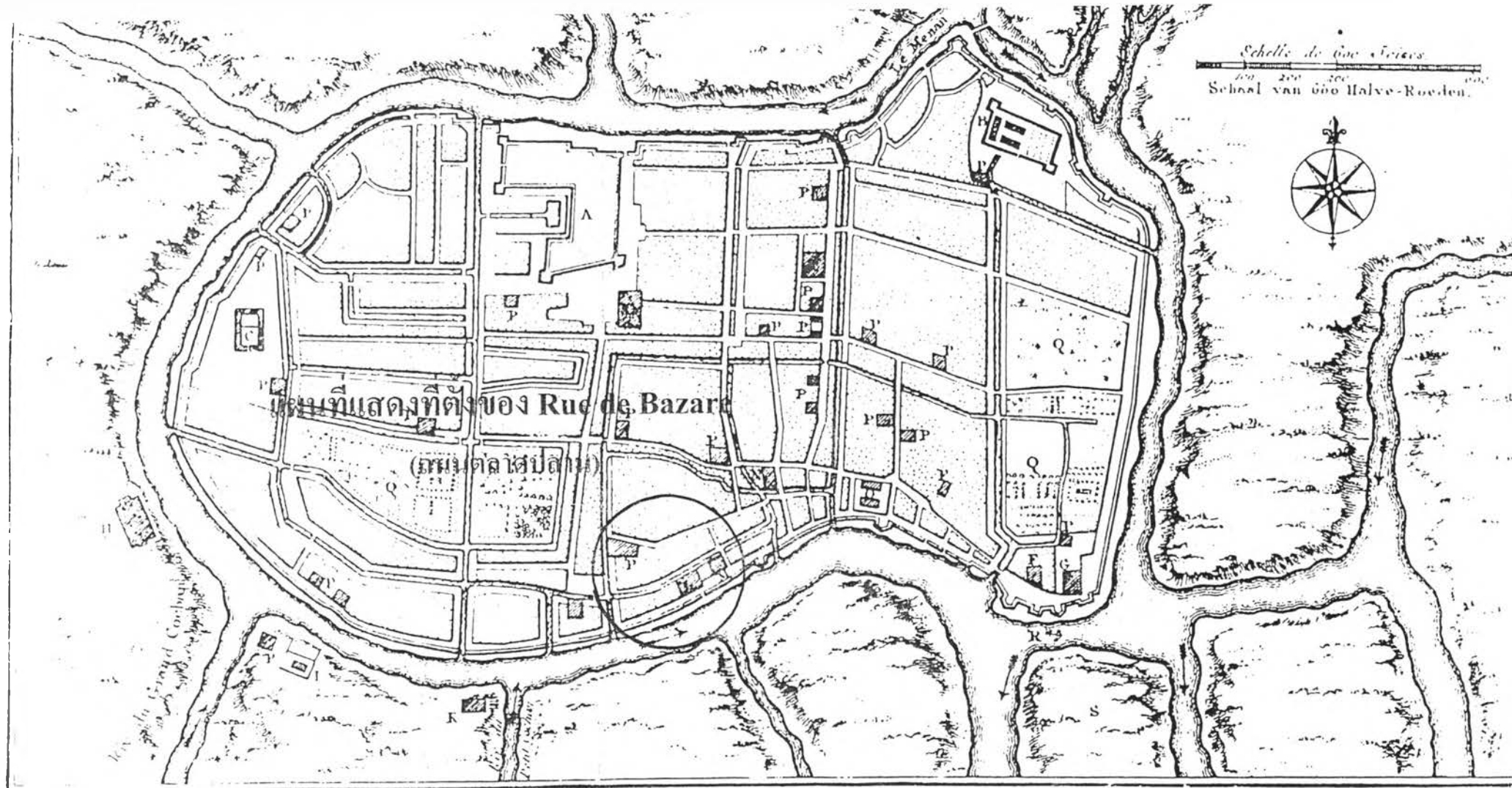
หลักฐานของแกมเฟอร์ระบุว่า “ฝั่งตรงข้ามนั้นเป็นหมู่บ้านที่คนเชื้อสายโปรตุเกสซึ่งเกิดจากผู้หญิงผิวดำอาศัยอยู่”³⁴ แต่เอกสารชิ้นหนึ่งอาจแปลเป็นภาษาไทยคลาดเคลื่อนไปว่า “... ฟ้าตรงข้ามมีหมู่บ้านของเชื้อสายชาวโปรตุเกสที่ได้เมียไทย”³⁵

³² “รายงานการค้าขายในกรุงสยาม” ของบุคคลผู้หนึ่งซึ่งอาจจะเป็นยอร์ชไวท์ ถึงนายโรเบิร์ต ปาร์กเกอร์ เมื่อปี พ.ศ.2221 ระบุว่าฝรั่งในห้างฮอลันดามีประมาณ 25 คน เป็นช่างและกลาสีกว่าครึ่ง ดู ประชุมพงศาวดาร เล่ม 12. หน้า 318.

³³ Kacmpfer, op.cit., p.51

³⁴ Ibid., p.51

³⁵ แองเจลบิรต์ แกมเฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์. แปลโดย อ.สายสุวรรณ, (ม.ป.ท., 2501), หน้า 49-50 ตันฉบับภาษาอังกฤษระบุว่า “ On the Opposite of the River stands a village inhabited by a Portuguese race begot on black woman” (Kampfner, op.cit., p.51)

PLAIN DE LA VILLE DE STAM.
CAPITALE du ROYAUME de ce nom.
Levé par un Ingénieur François en 1687.

PLATTE GROND VAN STAM.
HOOFD STAD des KONINGRYKS van dien naam.
Door eenen Franschen Ingénieur opgenoomen A^o 1687.

- A) Het groot Paleis.
- B) Klein Koninglyk Paleis.
- C) Pagode waarmede de toen regnerende koning was afgevoerd geworden.
- D) ...

- G) Constantyns Collegie.
- H) Koninglyke Pagode.
- I) ...
- J) ...
- K) Pagode van wylen de Koningin.

- N) Hof van de Franschen Gesanten.
- O) Phaucon - Hof.
- P) Alle de andere Pagoden.
- Q) Groen gewaassen Plaatsen.

อันที่จริงเกมเฟอร์ระบุแต่เพียงว่า “เชื้อสายของโปรตุเกส ซึ่งเกิดจากผู้หญิงผิวดำอาศัยอยู่ในหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามกับหมู่บ้านญี่ปุ่น” เท่านั้น คร.ธีรวดี ชื่อว่า "โปรตุเกส" มักเป็นคำที่ใช้เรียกพวกเมซติซุส (Mestizo - Mestiço) หรือคนเลือดผสมอาศัยอยู่ในสยาม คนเหล่านี้บ้างก็ถือกำเนิดจากมารดาชาวสยาม มารดาลูกครึ่งโปรตุเกสญี่ปุ่น และมารดาเชื้อสายผสมระหว่างโปรตุเกสกับอินเดีย ชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่เดินทางเข้ามาก่อนรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง แต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ปรากฏว่าได้มีชาวโปรตุเกสจำนวนมากอพยพมาจากมาเก๊าซาร์ และได้รับอนุญาตให้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในสยามได้ ความมั่งคั่งจากการค้าในสยามของชุมชนโปรตุเกสถดถอยลง หลังการเข้ามาของชาวฮอลันดาทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทางการสยามกับชุมชนโปรตุเกสเสื่อมถอยลงแต่ชุมชนโปรตุเกสก็ยังคงมีความผูกพันกับอาณาจักรของโปรตุเกสที่กัวและมาเก๊า³⁶ โดยตลอด

จดหมายของอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน กล่าวเปรียบเทียบให้เห็นถึงลักษณะบ้านของชาวสยาม และชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในเมืองพระนครหรืออยุธยาว่า

...บ้านเรือนของชาวพื้นเมือง แม้ว่าจะใหญ่โตแต่ก็เตี้ย ปลูกบนเสาซึ่งปักลงในดิน สูง 10 ถึง 12 ฟุต แต่พวกมุสลิม คนจีน และพวกคริสเตียน ยกพื้นดินที่จะสร้างบ้านให้สูงระดับพื้นน้ำท่วมประจำปี ส่วนบ้านของชาวพื้นเมืองก็ปลูกบนเสาสูงให้พื้นน้ำท่วมเช่นกัน ฝาบ้านทำด้วยไม้ไผ่และคันท้อ หลังคาทำด้วยวัสดุประเภทเดียวกัน มุงด้วยจากทั้งหมด เว้นแต่บ้านที่ปลูกบนที่ดอน โดยทั่วไปแล้วมุงด้วยกระเบื้อง... พื้นเรือนของชาวพื้นเมืองปูด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก หรือคันท้อ นำมาผูกกันให้แน่น ดังนั้นผู้ใดไม่อาจเคลื่อนไหวได้โดยไม่ทำให้เกิดทั้งเสียงและความสั่นสะเทือน³⁷

³⁶ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynadty, 1629-1688," (Ph.D Thesis, The University of London, 1984), pp.83-84.

³⁷ สุพรรณิ กาญจน์จิติ, "จดหมายเหตุอเล็กซานเดอร์ฮามิลตัน เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม" วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (กันยายน : 2531) : 49
อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน เดินทางเข้ามาเมื่อปี พ.ศ.2262 (เรื่องเดียวกัน , หน้า43.)

บ้านของชาวคริสเตียนที่ ฮามิลตันระบุว่า ได้รวมความไปถึงชาวโปรตุเกสด้วย บ้านดังกล่าวมีลักษณะตึกสูงเหนือระดับน้ำท่วม หลังคาส่วนใหญ่มุงด้วยกระเบื้อง บ้านของคริสเตียนมีลักษณะคล้ายกับบ้านของชาวจีนและมุสลิม ทำเลของค่ายโปรตุเกสอยู่ไม่ไกลจากคลองขุนละครไชย (คือคลองตะเคียน) คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมระบุว่าบริเวณดังกล่าวมีสถานโศภณีรับจ้างกระทำชำเราบุรุษถึง 4 แห่ง ย่านนี้เป็นย่านคนจีนตามหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมและแผนที่ของลาตูแบร์ ดังนั้นในย่านนี้อาจจะมีทั้งสุราจำหน่ายและเป็นแหล่งมั่วสุมการพนันรวมอยู่ด้วย³⁸ ลาตูแบร์ได้ระบุว่า ในรัชสมัยพระนารายณ์นั้นมีการตั้งสถานโศภณีและมีขุนนางเป็นผู้ผูกขาดอากรโศภณี มีผู้หญิงอยู่ภายใต้การดูแลถึง 600 คน³⁹ สภาพเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าภายใต้ปฏิสัมพันธ์บางอย่างที่เกิดขึ้นกับค่ายโปรตุเกสและชุมชนชาวต่างชาติอื่นๆ อันเปรียบเสมือน “เมืองท่า” นั้น วิถีของพวกเขาอาจมีลักษณะของการมั่วสุมอบายมุขหลายๆอย่างเกิดขึ้น อาทิ การพนัน สุรา และหญิงขายตัวคล้ายกับชีวิตของคนที่อยู่ในเมืองท่าทั่วไป

4. องค์ประกอบและพัฒนาการของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

ประชากรเป็นองค์ประกอบสำคัญที่แสดงให้เห็นพัฒนาการของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา หลักฐานประวัติศาสตร์หลายชิ้นกล่าวถึงจำนวนประชากรในชุมชนชาวโปรตุเกสไว้ตามระยะเวลาต่าง ๆ กัน ทำให้สามารถจำแนกวิวัฒนาการของชุมชนดังกล่าวได้เป็น 3 ระยะดังนี้

ระยะที่ 1

พ.ศ.2056-2112 (รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) รวมระยะเวลาประมาณ 56 ปี ชุมชนชาวโปรตุเกสมีลักษณะเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารมีประชากรตั้งแต่ 100 คนเศษในระยะแรกๆ จนถึง 2,000 คนเศษในตอนหลัง โดยในระยะแรกหลักฐานบันทึกของแฟร์เนา มินดีช ปินตู กล่าวถึงจำนวนประชากรของชุมชน

³⁸ ชิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 96

³⁹ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 66

ชนโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราชจำนวน 100 คนเศษ ได้ร่วมเป็นทหารอาสาในกองทัพสยามไปรบเชียงใหม่ พ.ศ.2091 แล้วได้รับพระราชทานที่ดินตั้งบ้านเรือน⁴⁰ และมีหลักฐานสอดคล้องกับงานเขียนของปินตู ซึ่งระบุว่าประมาณปี พ.ศ.2083 นั้น มีชาวโปรตุเกสกระจายอยู่ในพะโค โคชินไชนา และสยามประมาณ 1,000 คน⁴¹ ต่อมาหลักฐานของหม่อง หิน อ่อง ระบุว่าในสงครามระหว่างสยามกับพม่าเมื่อ พ.ศ.2111 นั้น กองทัพสยามเต็มไปด้วยทหารผ่านศึกชาวโปรตุเกสจำนวนกว่า 1,000 คน แต่ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ.2107 มีหลักฐานจดหมายจากญี่ปุ่นของบาทหลวงมัชกาเรณูชา ระบุถึงจำนวนของชาวคริสต์ในสยามว่ามีประมาณ 2,000 คน⁴² ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวมีชาวโปรตุเกสเพียงชาติเดียวเท่านั้นที่เดินทางเข้ามาพำนักในกรุงศรีอยุธยาโดยปราศจากการแข่งขันกับชาวยุโรปชาติอื่นๆ จดหมายของบาทหลวงมัชกาเรณูชา จึงเป็นหลักฐานที่ระบุถึงจำนวนประชากรคริสต์ภายในชุมชน โปรตุเกสเพียงชุมชนเดียว

ระยะที่ 2

พ.ศ.2112-2199 (รัชสมัยพระมหาธรรมราชาธิราช ถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) รวมระยะเวลาประมาณ 87 ปี ชุมชนโปรตุเกสมีลักษณะเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารรับจ้าง มีประชากรประมาณ 3,000 คนเศษ โดยในระยะแรกหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 มีหลักฐานกล่าวถึงการกวาดต้อนเชลยชาวโปรตุเกสจำนวนมากกลับไปยังเมืองพะโค⁴³ อันเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการที่ทำให้ประชากรชาวโปรตุเกสในสยามมีจำนวนลดน้อยลง นอกเหนือจากการเสียชีวิตในทีรบระหว่างสงครามสยามกับพม่าก่อนหน้านั้น อย่างไรก็ดี ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หลักฐานบันทึกของเบเรเมียส ฟอนฟลิต หัวหน้าพ่อค้าชาวฮอลันดาในสยามระบุว่าชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยามีจำนวนประมาณ 2,000-3,000 คน⁴⁴ เป็นระยะช่วงที่ชาวโปรตุเกส

⁴⁰ Fernand Mendez Pinto, op.cit., pp.261-262.

⁴¹ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.262.

⁴² นันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม, เรื่องเดิม, หน้า17

⁴³ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.187.

⁴⁴ พิรัชย์ ชวนเกรียงไกร, "บทบาทของชาวโปรตุเกสในสยาม." วารสารศิลปากร 33 (มีนาคม - เมษายน 2532) : 65.

เริ่มมีบทบาทในด้านต่างๆในกรุงศรีอยุธยาน้อยลง เนื่องจากมีชาวยุโรปชาติอื่นเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ระยะที่3

พ.ศ.2199-2310 (รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) รวม 111 ปี ชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยามีลักษณะเป็นชุมชนเมชชีซูเชื้อสายโปรตุเกส มีประชากรรวมประมาณ 60,000 คนเศษ โดยเริ่มจากคอนตัน รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การมีบทบาทสนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา¹⁵ มีส่วนผลักดันให้ชาวโปรตุเกสอพยพจากอดีตดินแดนยึดครองแห่งต่างๆของโปรตุเกสเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยามากยิ่งขึ้น ดังนั้น นิโคลาส แซร์แวนส จึงระบุว่าประชากรในชุมชนโปรตุเกสมีจำนวนประมาณ 700-800 ครอบครัว¹⁶ หรือประมาณ 4,000 คนเศษ ตามหลักฐานของฟอลคอน¹⁷ หลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่ปรากฏหลักฐานระบุจำนวนประชากรของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาชัดเจนมีเพียงหลักฐานของฝรั่งเศสระบุให้เห็นภาพรวมหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาว่า

¹⁵ ฟรังซัว อังรี คูรแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับคูรแปง. แปลโดยสมศรี เอี่ยมธรรม (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2523), หน้า34.

¹⁶ นิโคลาส แซร์แวนส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า62.

¹⁷ กรมศิลปากร, บันทึกการเดินทางของบาทหลวงดาซาร์ด์ เล่ม 1-3. หน้า52.

¹⁸ กรมศิลปากร, สยามและคณะมิสชันนารีฝรั่งเศส. แปลโดยประทุมรัตน์ วงศ์มาลี, (กรุงเทพ : สหประชาพาณิชย์, 2528), หน้า130.

ในเวลานั้นสถานการณ์ในการเผยแพร่ศาสนาไม่ค่อยแจ่มใส ชาวคาทอลิกจำนวน 12,000 คน ซึ่งได้รวมตัวกันก่อนเกิดสงครามพม่ากับแล้วเหลือน้อยกว่าหนึ่งพันคน บางคนก็ถูกเนรเทศ โบสถ์ที่อยู่ของบาทหลวงและโรงเรียนก็ถูกเผาหมด

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยา รวมระยะเวลา 111 ปี มีประชากรชาวคาทอลิกโดยรวมประมาณ 12,000 คน ในจำนวนนี้อาจจำแนกเป็นประชากรของชุมชนชาวโปรตุเกสประมาณ 6,000 คนเศษ เป็นอย่างน้อย โดยอนุมานจากสัดส่วนการเพิ่มจำนวนประชากรทั้ง 3 ระยะเป็นเกณฑ์ในการคำนวณ (ระยะแรกจาก 2,000 คนเศษ เพิ่มเป็น 3,000 คนเศษ ระยะที่สองจากจำนวน 3,000 คนเศษ ภายในระยะเวลา 100 ปีเศษ เพิ่มเป็น 6,000 คนเศษ)

ลาตูแบร์อธิบายบุคลิกของชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา ว่า

ชาวโปรตุเกสนั้นโดยธรรมดาแล้วเป็นคนที่เย่อหยิ่งและขี้ระแวง ได้ประพฤตินด้วยลักษณะยกตนข่มท่านคือชาวชมพูทวีป อยู่เสมอ และให้ความไว้น้อยที่น้อยที่สุด และชาวฮอลันดาก็เชื่อว่าไม่มีอะไรที่พวกเขาจะทำได้ดีกว่าปฏิบัติตามแบบอย่างของชาวโปรตุเกส...¹⁹

หลักฐานของลาตูแบร์ อาจแฝงด้วยอคติทางด้านเชื้อชาติแต่หลักฐานของชาวฝรั่งเศสอื่นๆซึ่งปรากฏอยู่ในงานของฟรังซัวร์ อังรี คุรแปง ระบุในลักษณะยกย่องว่าชาวโปรตุเกสเป็นชนชาตินักรบและพ่อค้า เป็นชาวยุโรปชาติแรกที่แผ้วถางทางไปสู่เอเชีย ผลกำไรเป็นเครื่องล่อให้พวกเขาออกไปเผชิญกับทะเลต่างๆที่ไม่รู้จัก และทรัพย์สินของเอเชียเป็นรางวัลตอบแทนความกล้าหาญและขยันขันแข็งของพวกเขา ความเห็นแก่เงิน

¹⁹ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 493-494

ทำให้พ่อค้ากลายเป็นวีรบุรุษ และควรจะยกย่องให้เป็นชนชาติผู้พิชิตด้วย ถ้าพวกเขามีความทะเยอทะยานแสวงหาเกียรติเท่ากับมุ่งหาความมั่งคั่ง⁵⁰

บันทึกของ คอนสแตนติน ฟอลคอน ซึ่งแนบไปกับจดหมายของบาทหลวงตาซาร์ตระบิว่าในเมืองพระนครศรีอยุธยามีโบสถ์ของชาวโปรตุเกสจำนวน 2 แห่ง อยู่ภายใต้การปกครองของมุขนายกมิชซังแห่งเมืองมะละกา⁵¹ ครั้น มะละกาคตกเป็นอาณานิคมของฮอลันดาไปในปี พ.ศ.2130⁵² การปกครองโบสถ์ทั้งสองของค่ายโปรตุเกสจึงอยู่ในอำนาจของมุขนายกมิชซัง(สังฆราช)แห่งเมืองแก้วของโปรตุเกสแทน เมื่อกรุงศรีอยุธยาเปิดสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสได้มีบาทหลวงคณะมิชซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส (Mission Étrangère de Paris) เดินทางเข้ามาสอนศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในปี พ.ศ.2205 และ พ.ศ.2207 ทำให้บทบาทในการสอนศาสนาของบาทหลวงโปรตุเกสลดน้อยลงและภายในปี พ.ศ.2212 ก็มีประกาศจากสำนักพระสันตปาปาแห่งกรุงวาติกันระบุให้บาทหลวงและนักบวชต้องเคารพประมุขมิชซังสังกัดคณะมิชซังต่างประเทศ ระยะเวลาแรกชาวค่ายโปรตุเกสไม่ยอมรับประกาศดังกล่าว แต่อีก 2 ปีต่อมาคณะเยซุอิตในค่ายโปรตุเกสจึงได้ปฏิบัติตามแต่โดยดี ทำให้ชาวคริสตังในค่ายโปรตุเกสต้องเชื่อฟังและอยู่ใต้การปกครองของประมุขมิชซังหรือพระสังฆราชคาทอลิกฝรั่งเศสตั้งแต่นั้นมา⁵³ ด้วยเหตุนี้ในระยะหลังหลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสจึงเรียกพวกเข้ารีตญวนและโปรตุเกสโดยคำรวมๆ ว่า “พวกเข้ารีต” นอกจากบางครั้งเท่านั้น จึงจะระบุว่าพวกเข้ารีตจากค่ายญวน หรือค่ายโปรตุเกสอย่างจำเพาะเจาะจง

ประมาณหลังปี พ.ศ.2231 แผนผังเมืองพระนครศรีอยุธยา (PLAN de la ville de Siam) ซึ่งตีพิมพ์ในงานนิพนธ์ของชิมอง เดอ ลาลูแบร์ ได้ลงตำแหน่งของโบสถ์คาทอลิกจำนวน 2 แห่ง สอดคล้องกับจำนวนที่ระบุในจดหมายของคอนสแตนตินฟอลคอน

⁵⁰ ฟรังซัวร์ อังรี คุรแปง, เรื่องเดิม, หน้า213.

⁵¹ กรมศิลปากร, การเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ด์ เล่ม 1-3, หน้า52

⁵² ไพบูลย์ มีกุศล, ประวัติศาสตร์ไทย (มหาสารคาม : ปรีชาการพิมพ์, 2521), หน้า 239.

⁵³ สำนักสารสาส์น, ประวัติพระศาสนาจักรสากล และพระศาสนาจักรในประเทศไทย หน้า 196

โบสถ์ทั้งสองแห่งคือ โบสถ์ของบาทหลวงคณะจาโคเบงส์โปรตุเกส (Les Jacobins Portugais) อันเป็นคำเรียกบาทหลวงนิกายดอมินิกันในเอกสารฝรั่งเศส อีกแห่งหนึ่งเป็นโบสถ์ของบาทหลวงคณะเยซูอิตโปรตุเกส (Les Jesuites Portugais) ส่วนโบสถ์ของบาทหลวงคณะฟรานซิสกันซึ่งเดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (เข้ามาในปี พ.ศ.2152) ไม่ปรากฏอยู่ในแผนผังข้างต้น สันนิษฐานว่าบทบาทของบาทหลวงคณะฟรานซิสกันอาจจะมีน้อยมากในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ การที่มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยาที่ลาลูแบร์กล่าวว่ามีสาเหตุมาจาก

เสรีภาพในการประกอบกิจการค้าขายซึ่งแต่ก่อนเป็นเครื่องดึงดูดคนต่างด้าวต่างแดนนานาชาติเป็นอันมากไปสู่กรุงสยามแล้วตั้งรกรากอยู่โดยมีเสรีภาพอันสมบูรณ์ในอันจะดำรงชีวิตอยู่ได้ตามประเพณีนิยมของตน และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้อย่างเปิดเผย แต่ละประชาชาติก็มีเขตที่อยู่อาศัยของตน แตกต่างกันไป อาณาเขตอยู่นอกตัวเมืองนั้นชาวโปรตุเกสเรียกว่าค่าย(Camp) และชาวสยามเรียกว่าบ้าน(Ban) ประกอบเป็นชานพระนคร ⁵⁴

5. การปกครองภายในชุมชนค่ายโปรตุเกส

รูปแบบการปกครองชุมชนของชาวต่างประเทศในเมืองพระนครศรีอยุธยาปรากฏในบันทึกของลาลูแบร์ ว่า

อนึ่ง แต่ละประชาชาติก็เลือกตั้งหัวหน้าหรือที่ชาวสยามเรียกว่านายของตนขึ้น และนายบ้านนั้นๆ ก็เจรจากิจแห่งลูกบ้านของตนกับขุนนาง ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงแต่งตั้งขึ้นเพื่อการนี้ เรียกว่าขุนนางว่าการข้างชาตินั้นๆ แต่การอย่างใดที่เป็นเรื่อง

⁵⁴ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์. เรื่องเดิม. หน้า499.

สลักสำคัญแม้เพียงเล็กน้อย ก็หาสำเร็จเด็ดขาดไปแต่ขุนนางผู้นั้น
เท่านั้นไม่ จะต้องนำเรื่องขึ้นเรียนต่อท่านพระคลัง⁵⁵

ลาตูแบร์อธิบายว่า “ นายแปลว่าหัวหน้า แม้จะมีผู้แปลกันไปว่าเจ้ากรม
(Capitaine)ก็ตาม”⁵⁶ แต่คำอธิบายนี้น่าจะอยู่นอกเหนือแนวความคิดเกี่ยวกับการปกครอง
ในชุมชนโปรตุเกส นิโคลาส แชร์แวนส บันทึกรวบรวมไว้สอดคล้องกับหลักฐานของลาตูแบร์ว่า

พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งหัวหน้าราษฎรแต่ละสังกัด

ชาติให้ไปปกครองกันเองตามประเพณีนิยม⁵⁷

ดังได้กล่าวไปแล้วว่าตำแหน่งหัวหน้าชุมชนค่ายโปรตุเกสมีชื่อเรียกในภาษา
โปรตุเกสว่า “กะปีเตา-มูร์ - Capitão-mor”⁵⁸ อันแปลว่าหัวหน้าหมู่ หรือ นายท่า(เรือ) ใน
ภาษามะลายู⁵⁹ เดิมที กะปีเตา-มูร์ จะได้รับการแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการ โปรตุเกสแห่ง
เมืองกัวหรือมาเก๊า กะปีเตา-มูร์ จะอยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี หลักฐานจดหมายเหตุ
กัปตันแห่งมะละการาบทูตกษัตริย์ ดอง มานูเอล ลงวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2061 ระบุถึง
หลักเกณฑ์ในการแต่งตั้งกะปีเตา-มูร์ ว่าชุมชนที่มีชาวโปรตุเกสตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่
อย่างน้อย 320 คน จึงจะมีโอกาสได้รับการแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนให้เป็นกะปีเตา-มูร์ จาก
ทางการโปรตุเกส โดยเป็นที่ทราบกันดีว่าในจำนวน 320 คนนั้น อย่างน้อยจะต้องมีชาว
โปรตุเกสปฏิบัติการในทะเล 200 คน อีก 120 คน ทำหน้าที่ของตนอยู่ในชุมชนบนชาย

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 499-500.

⁵⁶ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 347-348

⁵⁷ นิโคลาส แชร์แวนส, เรื่องเดิม, หน้า 62

⁵⁸ P. Teixeira, op.cit., p.75 ระบุว่าหลักฐานชั้นต้นบางครั้ง "capitão-mor" เขียน
เป็น "capitam-mor"

⁵⁹ Manuel Teixeira, ibid., p.63

ฝั่ง** หลักฐานของฝรั่งเศสชิ้นหนึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างหัวหน้าชุมชนโปรตุเกสกับราชสำนักโปรตุเกส ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตอนหนึ่งว่ามีขุนนางชาวโปรตุเกสเพิ่งเดินทางมาจากกรุงลิสบอนได้โอ้อวดว่าตนเป็นเชื้อพระวงศ์กษัตริย์โปรตุเกส ขุนนางผู้นี้ได้นำอาหารจำนวนมากเข้าไปขู่คุกคามขุนายกมิซซัง ลังแบร์ เดอ ลามอตต์ เพื่อให้แสดงใบอนุญาตในการออกเดินทางเผยแพร่ศาสนาจากกษัตริย์โปรตุเกส แต่ถูกขัดขวางจากชาวอันนัมเข้ารีตจนล่าถอยกลับไป⁶⁰ ดังนั้นจึงเข้าใจว่าชุมชนชาวโปรตุเกสเริ่มมีตำแหน่งกะปิเตา-มูร์ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากทางการโปรตุเกสมาตั้งแต่ระยะที่ 1 ของวิวัฒนาการชุมชนแล้วนั่นเอง เนื่องจากเป็นช่วงที่มีหลักฐานในสยามขณะนั้นประมาณ หนึ่งพันคนเศษเป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่ออำนาจทางทะเลของโปรตุเกส ถูกฮอลันดาและอังกฤษเข้าไปแทนที่ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 อาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทางการโปรตุเกสอาจจะไม่สามารถแต่งตั้งกะปิเตา-มูร์ในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้อีกต่อไปอย่างต่อเนื่อง กะปิเตา-มูร์ของค่ายโปรตุเกสในชั้นหลังจึงขึ้นสู่ตำแหน่งได้ด้วยการเลือกตั้งจากสมาชิกของชุมชน ดังปรากฏในหลักฐานของลาลูแบร์⁶¹ นอกจากนี้นักประวัติศาสตร์ อาทิ ลูริคู ระบุว่าทหารรักษาพระองค์โปรตุเกสซึ่งแต่งงานกับสตรีพื้นเมือง รวมทั้งพ่อค้าโปรตุเกสจากมาเก๊าและนักบวชชาวโปรตุเกส เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทเป็นผู้นำในชุมชนแห่งนี้⁶²

งานค้นคว้าของบาทหลวงไตไซราระบุว่า การปกครองภายในหมู่บ้านโปรตุเกสนอกจากจะมีกะปิเตา-มูร์ (หัวหมู่, หัวหน้าหมู่บ้าน) แล้ว ยังมีคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งเรียกว่า ตาบิเลียว (Tabelião) และมีวัดเป็นองค์ประกอบสำคัญภายในชุมชนด้วย⁶³ ตำแหน่งกะปิเตา-มูร์ เป็นตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านหรือหัวหน้าชุมชนโปรตุเกสซึ่งใช้กัน

** เอกสารสำเนาจากหอสมุดแห่งชาติโปรตุเกส เก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

⁶⁰ กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิสชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 43.

⁶¹ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, *เรื่องเดิม*, หน้า 499-500

⁶² Rui D'Avila Lourido, "European trade between Macao and Siam from the beginning to 1663," *IEAHA*, 14 (1996) : 9.

⁶³ P. Manel Teixeira, *op.cit.*, p. 75.

ทั่วไปในเอเชีย ภาพวาดในพิพิธภัณฑ์ศิลปะนันทันแห่งเมืองโอซากา ได้แสดงให้เห็น ขบวนเกียรติยศอันหรูหราของ กะปีเตา มูร์ เดินผ่านย่านชุมชนของชาวญี่ปุ่นที่เมืองเกียวโตและนางาซากิ⁶⁴ ขบวนดังกล่าวประกอบด้วยผู้ติดตาม 9 คน ลักษณะเป็นคนครึ่งชาติ หามเกี้ยวหรือวอ 2 คน คนหนึ่งงูมำ อีกคนถือปืนยาวตามหลัง อีก 2 คนถือร่มคันยาว ลักษณะคล้ายกลดเพื่อกันแดดให้แก่ชายชาวโปรตุเกส 2 คน ซึ่งแต่งกายแบบยุโรป สวมเสื้อคลุมสวมหมวกปีกใสรองเท้าหนัง นุ่งกางเกงขาพองคาดกระเป๋ที่เอว หลักฐานอาจจะท่อนให้เห็นสถานภาพของ กะปีเตา-มูร์ ในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในเอเชีย มิได้อยู่ภายใต้การปกครองของทางการโปรตุเกสเสมอไประหว่างปี พ.ศ.2093 -2209 ชาวอาระกันได้ร่วมมือกับโจรสลัดโปรตุเกส (Portuguese freebooters) ซึ่งมีได้อยู่ภายใต้การปกครองของผู้สำเร็จราชการแห่งเมืองกัวร่วมกับทหารอาระกัน ทุกๆปีการปล้นแต่ละเที่ยวใช้เวลาร่วมปีกว่าจะย้อนกลับอาระกันสักครั้ง⁶⁵ โจรสลัดโปรตุเกสบางคน (คือ Sebastião Gonzalves Tibão) ตั้งตนเป็นกษัตริย์แถบลุ่มแม่น้ำโลมรู (Lcmro) ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่22 และทำการเป็นศัตรูกับอาระกัน จากนั้นได้รับความช่วยเหลือบางโอกาสจากกองเรือของโปรตุเกสในการโจมตีเมืองท่าชายฝั่งของพม่าในปี พ.ศ.2158 และกลับมาเป็นมิตรกับอาระกันอีกครั้ง

ฟิลิป ดี บริตุ อี นิคูตี (Felipe de Britoey Nicote) เป็นทหารรับจ้างอีกคนหนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลในแถบเมืองท่าชายฝั่งทางใต้ของพม่า เขาได้รับมอบหมายจากกษัตริย์อาระกันให้ควบคุมเมืองสิริเยมพร้อมกับทหารรับจ้างในการปกครอง 50 คน อิทธิพลของ ดี บริตุ มีมากจนกระทั่งผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสแห่งเมืองกัว ได้ยกหลานสาวซึ่งเกิดจากมารดาชาวพม่าให้เป็นภรรยาของ ดี บริตุ ถึงกระนั้นก็มีทหารของ ดี บริตุ เพียงไม่กี่คนที่

⁶⁴ Charles Boxer. "Alguns Aspectos da influência Portuguesa na Japão, 1542-1640." *Portugal e o Japão XVI E XVII o Retrato do encontro* (Macau : Tipografia Macau Hung Heng Lda, 1993), pp.81-96.

⁶⁵ G.E. Harvey, *History of Burma* (London : Frank Cass and Company Limited. 1967), p.141.

เป็นชาวโปรตุเกส นอกนั้นเป็นพวก ยูเรเชียน นิโกร และชาวมะละบาร์⁶⁶ ดี บริตุ ถูกพม่า กำจัดหลังจากตั้งตนเป็นกษัตริย์ได้ไม่นาน และในปี พ.ศ.2159 ฮาร์วีร์ระบุว่า กษัตริย์พม่า ทรงหวั่นเกรงการคุกคามจากอาระกัน และสยาม จึงส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับโปรตุเกสและ“ขอโทษที่ได้ฆ่าดี บริตุ ก่อนหน้านี้” ผู้สำเร็จราชการได้ มาร์ติง ดี กอสตา ดี ฟัลเกา (Martin de Costa de Falcão) ไปเจรจากับพม่า แต่ไม่อาจตกลงกันได้⁶⁷ หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า แม้นคนชาติโปรตุเกสจะมีได้รับราชการเกี่ยวกับทางการ โปรตุเกส มีหน้าที่ยังประพฤติตนเป็นโจรสลัดและทหารรับจ้าง แต่ทางการโปรตุเกสก็ยังคงให้การสนับสนุนเพื่อให้เป็นอำนาจต่อรองกับรัฐพื้นเมืองในแถบนี้ ดังมีหลักฐานพระราชสาส์น ของกษัตริย์โปรตุเกสพระราชทานแก่อุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองแก้ว เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2161 กล่าวถึงพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้ากรุงอังวะ ต่างก็ส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับโปรตุเกสที่เมืองแก้ว เพื่อแสวงหาแนวร่วมในการทำสงครามของแต่ละฝ่ายปรากฏว่ากษัตริย์โปรตุเกสทรงแนะนำมิให้หลงเชื่อ ว่าทั้งสองฝ่ายจะยกมาปะทะกันให้โปรตุเกส พระองค์ทรงแนะนำให้ขู่พระเจ้ากรุงอังวะ ว่าหากไม่ยกมาปะทะกันแก่อาระกันแล้ว จะออกคำสั่งให้พวกโปรตุเกสที่เมืองสิริเยมบุกยึดมาปะทะเสีย⁶⁸ หลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ในสถานะเช่นนี้ทางการโปรตุเกสอาจมีอิทธิพลทางการปกครองเหนือชาวโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างสูงด้วย

ตามหลักฐานของลาตูแบร์ หัวหน้าชุมชนหรือนายค้าโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นชาวโปรตุเกสขึ้นตรงต่อขุนนางซึ่งพระเจ้ากรุงสยามทรงแต่งตั้งขึ้นมาเพื่อว่ากล่าวชาวโปรตุเกส ลาตูแบร์เรียกขุนนางผู้นี้ว่า “ขุนนางว่าการข้างชาตินั้น” โดยมีออกญาพระคลังเป็นผู้บังคับบัญชาเหนือขึ้นไป เมื่อตรวจสอบทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนในหลักฐานกฎหมายตราสามดวง ได้พบว่าผู้มีหน้าที่ว่ากล่าวชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วยบุคคลดังต่อไปนี้

⁶⁶⁻⁶⁷ Ibid., p. 189.

⁶⁸ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512), หน้า 108-110.

ตารางแสดงกลุ่มขุนนางผู้มีหน้าที่ว่ากล่าวชาวโปรตุเกส

ราชทินนาม	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ์
พระจูลาราชมนตรี	เจ้ากรมท่าขวา		นา { 1400 800 800
ขุนราชเศรษฐี	ปลัดกรมท่าขวา	ได้ว่าแขกประเทศ ฉวา มลายู อังกฤษ	
หลวงราชมนตรี	เจ้าท่า	ได้ว่าแขกประเทศ ญวน ฝรั่ง	

การว่ากล่าวชาวโปรตุเกสมีล่ามจำนวน 4 คน (นาคนละ 300) สังกัดหลวงราชมนตรีคือ หลวงพินิจวาที หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสังวาทิ หมื่นสำเร็จวาที เป็นคนกลางในการถ่ายทอดความเข้าใจทางภาษาระหว่างชุมชนโปรตุเกสกับทางการสยามในทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน

เมื่อกล่าวถึงความบาดหมางและคดีความซึ่งอาจเกิดขึ้นในชุมชนชาวโปรตุเกส พระธรรมนุนระบุว่า ชาวกรุงชาวต่างประเทศมีวิวาทคดีกับฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา แขกประเทศ แขก ฉวา มลายู มักะสัน ญวน จีน ซึ่งเข้ามาสู่พระบรมโฑธิสมภารเป็นตระหวางขุนพินิจต่างใจราชปลัดได้พิจารณา ถ้าหัวเมืองยูกระบัตร์ได้พิจารณา ถ้าต่างประเทศเข้ามาอยู่ในประเทศเมืองใดมีคดีด้วยความให้พิจารณาว่ากล่าวตามประเพณีจารีตเมืองนั้น⁶⁹ นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวงระบุว่าชาวต่างชาติที่ขึ้นตรงต่อโกษาธิบดี (ฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา จีน ญวน ญี่ปุ่น แขกประเทศ มลายู และต่างประเทศทั้งปวง) มีคดีความใดๆ ณ หัวเมืองที่ขึ้นแก่โกษาธิบดี โจทย์และจำเลยไม่ยอมให้ว่ากล่าว และทำหนังสือฟ้องร้อง ให้ส่งไปพิจารณา ณ กรมพระคลัง แพ้พิจารณาตามตระหวาง ใช้ตราโกษาเบิกสำนวน และคู่ความมาพิจารณา⁷⁰

การบังคับตามพระธรรมนุนยังได้รับการอ้างอิงในการทำสัญญาพระราชไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ที่ราชทูตเซอวาเลียร์ เดอ โชมอง ลงนามกับเจ้าพระยาพระคลังในปี พ.ศ.2228 ระบุว่า เมื่อเกิดบาดหมางระหว่างชาวฝรั่งเศสกับชาวฝรั่งเศส

⁶⁹ “พระธรรมนุน” กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. หน้า 167.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า 178

ด้วยกัน นายเรือจะเป็นผู้มีอำนาจตัดสินพิพากษาคดี แต่ถ้าทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยไม่พอใจก็ให้มาร้องเรียนต่อศาลไทยได้ ศาลไทยจะได้พิจารณาคดีนี้ให้อีกครั้งหนึ่ง⁷¹ กรณีเช่นนี้เคยเกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อ ริชาร์ด เบอร์นาบี หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษในกรุงศรีอยุธยาขัดแย้งกับผู้ตรวจสอบกิจการจากเมืองสุรัตชื่อราล์ฟ แลมบ์ตัน ผู้ตรวจสอบของบริษัทต้องการให้คณะผู้พิพากษานานาชาติในสยาม อันประกอบด้วยผู้พิพากษาชาวฮอลันดา โปรตุเกส และมุสลิม เป็นผู้พิจารณาคดี แต่นายเบอร์นาบีไม่ยินยอมเพราะเป็นเรื่องของความขัดแย้งในบริษัท เป็นต้น⁷²

**ตารางแสดงรายชื่อกะปิเตา-มูร์
ของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเท่าที่ค้นพบ**

พ.ศ. / รัชสมัย	ชื่อหัวหน้าชุมชน
พ.ศ.2099-2111 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	กัปตัน มาร์ติง อาฟองซู ดี เมล แอ กาชตรู (Capitão Martin Afonso de Melo é Castro)
พ.ศ.2158-2159 สมเด็จพระเอกทศรถ (ทรงธรรม)	กะปิเตา-มอล (มูร์) เรวรีเบน (Capitão-mor Christovão Rebelo)
พ.ศ.2162 สมเด็จพระเอกทศรถ (ทรงธรรม)	กัปตันกาชปาร์ ปาเชกู (Capitão Caspar Pacheco)
พ.ศ.2205 สมเด็จพระนารายณ์	นายปาเดรช (Senhor Padres)
พ.ศ.2231 สมเด็จพระเพทราชา	- อังเดร โกรมส์ (Hendre Gomes?) - กาสปาร์ ฟรังกู (Caspar Franco) - ฟรานซิสกู พิเรียรา (Francisco Pireira) (คนใดคนหนึ่ง)

⁷¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24, หน้า86-89.

⁷² กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2. แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า336-337.

6. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวโปรตุเกสกับทางการโปรตุเกส และศาสนจักรโปรตุเกส

บ็อกเซอร์ระบุว่าชาวโปรตุเกสที่เกิดในยุโรป "ส่วนใหญ่มักจะวางท่าใหญ่โต" เนื่องจากความรู้สึกทะนงตนและเชื่อมั่นในความเป็นคนผิวขาว ดังจะเห็นได้จากในระยะแรกที่โปรตุเกสเข้ามามีอิทธิพลในเอเชีย นั้น แทบจะไม่อนุญาตให้คนครึ่งชาติและชาวอินเดียรับราชการในกองทัพหรือดำรงตำแหน่งทางศาสนาเลย แม้หลังพุทธศตวรรษที่ 21 จะมีชาวจีนและญี่ปุ่นได้รับโอกาสดังกล่าว แต่ก็ยังไม่เปิดโอกาสให้แก่ชาวอินเดียและเมสตีโซ ค่านิยมเช่นนี้ทางการโปรตุเกสได้รับมาจากคณะเผยแผ่ศาสนาที่ทำงานในอาณานิคมของสเปน ที่อเมริกาและฟิลิปปินส์ แม้ระยะหลังชาวอินเดียและเมสตีโซจะมีโอกาสถูกฝึกเป็นนักบวช แต่ก็ได้รับตำแหน่งต่างๆ ในสังฆมณฑล ตามนโยบายของผู้นำทางศาสนา และผู้ปกครองอาณานิคม ซึ่งไม่ต้องการให้พวกเขาได้รับแต่งตั้งเป็นนักบวชคณะเยซุอิต คูมินิกัน ฟรานซิสกัน (หรือออกุสติเนียน) อย่างเต็มตัว มีหลักฐานว่า นักบวชโปรตุเกสคณะฟรานซิสกันซึ่งเกิดจากบิดามารดาคนผิวขาว ก็ถูกเพื่อนนักบวชที่มาจากยุโรปเรียกว่า "พวกนิกเกอร์ส (Niggers) " ฝ่ายนักบวชโปรตุเกสชาวยุโรปก็ชี้แจงว่านักบวชเหล่านี้แม้จะมีสายเลือดยุโรป แต่ก็ถูกเลี้ยงดูจากแม่นมชาวอินเดีย "ทำให้สายเลือดแปดเปื้อนมีมลทิน"⁷³

ในชั้นหลังประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ชาวโปรตุเกสเชื้อสายคริสเตียน - พราหมณ์อินเดียบางคน ซึ่งได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากทางศาสนจักรและฝ่ายปกครองโปรตุเกสจึงแก้แค้นทางการโปรตุเกสด้วยการยุยงให้ชาวมุสลิมและฮอลันดา โจมตีศูนย์กลางการปกครองของโปรตุเกสที่เมืองกัว และพวกเขาเป็นกลุ่มคนที่สามารถรักษาความเป็นคริสตังในศรีลังกาเอาไว้ได้ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 หลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าแม้ฝ่ายปกครองโปรตุเกสจะออกกฎหมายให้พลเมืองมีความเท่าเทียมกันในการนับถือศาสนานิกายโรมันคาทอลิก แต่ก็ไม่ค่อยมีผลในการปฏิบัติ ทำให้ฝ่ายทางการของโปรตุเกสแห่งอินเดียตระหนักดีว่าความเสื่อมของโปรตุเกสในอินเดียเกิดจากการดูถูกคนพื้นเมืองเนื่องจากการเลือกที่รักมักที่ชังโดยชาวโปรตุเกสจากยุโรป

⁷³ CR. Boxer, Race Relation in the Portuguese Colonial Empire 1415-1825 (Oxford : Clarendon, 1963) , pp.65-66.

มักจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางศาสนาและทางการเมืองตรงกันข้ามกับคนครึ่งชาติ ทั้งๆที่มีการประชุมให้ยอมรับสิทธิของพลเมืองผิวสีมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 23 (พ.ศ.2258) ที่เมืองแก้ว และคำประกาศจากพระสันตปาปาเมื่อปี พ.ศ.2304 ต่อมาในพุทธศตวรรษที่24 จึงมีประกาศยกเลิกข้อห้ามมิให้ชาวฮินดูในบังคับของโปรตุเกสและเมซติซูรับราชการ ทำให้พวกอินโด-โปรตุเกสมีโอกาสนับเป็นนายทหารมากขึ้น⁷⁴ ในเมืองพระนครศรีอยุธยาหลักฐานว่าอุปราชโปรตุเกสแห่งแก้วได้แต่งตั้งให้กัปตันกาซปาร์ ปาเชกูเป็นหัวหน้าชุมชนโปรตุเกส⁷⁵ และกำชับให้หัวหน้าชุมชนผู้นี้ชักชวนให้ผู้คนในเมืองพระนครศรีอยุธยาร่วมกันสร้างโรงพยาบาลขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับทางการโปรตุเกสแห่งเมืองแก้วมาโดยตลอดแม้ว่าจะเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนปลายแล้วก็ตาม

7. สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีชาวโปรตุเกสจำนวนมากเดินทางเข้ามาประกอบอาชีพเป็นทหารรับจ้าง (Mercenaries) ในสยามและพม่าโดยนับตั้งแต่โปรตุเกสติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2054 ได้มีการแลกเปลี่ยนทูตและเครื่องราชบรรณาการกันเป็นระยะๆ แต่ถึงกระนั้นการค้าระหว่างสยามกับทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาก็มิได้เพิ่มมากขึ้น แต่พ่อค้าเอกชนชาวโปรตุเกสกลับให้ความสนใจต่อการค้าขายกับสยามและสามารถค้าขายได้กำไรอย่างงาม ส่งผลให้ในปีต่อมาพ่อค้าคนอื่น ๆ จึงได้รับอนุญาตให้เดินทางมาค้าขายยังสยามได้ โดยพ่อค้าจะต้องซื้อใบอนุญาตให้ค้าขายกับสยามได้จากกัปตันแห่งมะละกา ซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจในการออกใบอนุญาตเดินทางค้าขายกับเมืองท่าต่างๆในเอเชียให้แก่บุคคลที่สาม นอกจากนี้พ่อค้าที่ได้รับใบอนุญาตค้าขายจากทางการอย่างถูกต้องแล้วยังมีพ่อค้าเอกชนที่มีได้ขออนุญาตจากทางการโปรตุเกสให้เข้ามาค้าขายกับสยามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2058 เป็นต้นมา พ่อค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นล่างของโปรตุเกสซึ่งต้องการแสวงโชคในอยุธยา คนเหล่านี้ได้ก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา พ่อค้าโปรตุเกสก็ตระหนักดี

⁷⁴ Ibid., p.68-79.

⁷⁵ ศิลปากร, กรม . บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีฯ เล่ม 1. หน้า368

ว่านอกจากสินค้าพื้นเมืองแล้วพวกเขาจะสามารถหาสินค้าอื่นๆที่เมืองพระนครศรีอยุธยาได้ เนื่องจากพ่อค้าชาวสยามสามารถค้าขายกับเมืองท่าของจีนด้วยวิธีการแลกเปลี่ยนเครื่องราชบรรณาการระหว่างพระเจ้าแผ่นดินสยามกับจักรพรรดิจีน หลังจากโปรตุเกสเดินทางไปเปิดการค้ากับญี่ปุ่นได้ในปีพ.ศ.2086 การเดินทางมาค้าขายกับสยามเริ่มส่งผลกำไรมากขึ้นเพราะสินค้าสยามเป็นสินค้าที่ตลาดญี่ปุ่นต้องการ เรือสินค้าที่เดินทางจากมะละกาจึงมักบรรทุกผ้าจากเบงกอล และหอยเบี้ยหรือเบี้ยจัน (Cowries) จากหมู่เกาะมัลดีฟส์ เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนกับไม้ฝาง ตะกั่ว หนังกวาง และ สินค้าผ้าชนิดอื่นๆในกรุงศรีอยุธยา ทำให้พ่อค้าโปรตุเกสสามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับเงินญี่ปุ่นได้ในราคาสูง พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงต้อนรับชาวโปรตุเกสเนื่องจากหวังผลกำไรจากการค้าและสินค้าคุณภาพดีที่พ่อค้าโปรตุเกสนำเข้ามา นอกจากนี้ยังต้องเรียนรู้เทคนิคในการทำสงครามจากชาวโปรตุเกส โดยเฉพาะเรื่องการใช้อาวุธปืนและการยิงปืนใหญ่ ราชสำนักสยามจึงมักจะใช้วิธีชักชวนให้พ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ารับตำแหน่งในกองทัพสยามเสมอ หลักฐานของ จูอว ดี บารูช ระบุว่ามิโจรสลัดบางคนรับราชการในกองทัพสยามด้วย⁷⁶

ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่21 สยามเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจทางการเมืองมั่นคงรุ่งเรืองและมีการค้าขายอย่างคึกคัก มีชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาประมาณ 300 คน คนเหล่านี้นำเรือสินค้าแบบสำเภากลั่นสู่มะละกาพร้อมด้วยสินค้าสยาม อาทิ ข้าว ดีบุก งาช้าง กายาน (benzoin) คราม (indigo) ครั่งดิบ (sticklac) ไม้ซุง ไม้ย้อมสี (dyewood) และฝาง บางครั้งสินค้าเหล่านี้ก็ถูกขนย้ายโดยทางบกผ่านไปยังตะนาวศรี และมะริด เพื่อส่งต่อไปยังชุมชนหลายแห่งของชาวโปรตุเกสในย่านชายฝั่งโคโรมันเดล และอ่าวเบงกอล ช่วงนี้เองเป็นช่วงที่มีการขูดคลอง มีผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ และมีการปรับปรุงกองทัพสยามใหม่ สงครามระหว่างสยามกับเชียงใหม่และสยามกับกัมพูชาจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาณาจักรพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายได้อย่างเสรีที่ราชอาณาจักร อาทิจำปาศ ในเมืองพระนครศรีอยุธยา มะริด นครศรีธรรมราช เคนดะห์ และปัตตานี และนอกจากในเมืองพระนครศรีอยุธยาแล้ว ท่าเรือของปัตตานีก็เป็นอีกแห่งหนึ่งซึ่งพ่อค้าโปรตุเกสสน

⁷⁶ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.177-179.

ใจเนื่องจากสามารถรวบรวมสินค้าประเภทผ้าไหม และเครื่องถ้วยจีนได้จำนวนมากแม้ว่าทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาจะมีได้สนใจติดต่อค้าขายกับเมืองพระนครศรีอยุธยาอย่างจริงจัง แต่ก็ยังได้ค้าขายกับปัตตานี เมืองท่าปัตตานีนั้นตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมะลายู มีสุลต่านเป็นผู้ปกครองแต่ต้องถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้าแผ่นดินสยาม พ่อค้าจีนได้เดินทางมาค้าขายกับปัตตานีเป็นเวลานานแล้ว ความใกล้ชิดระหว่างปัตตานีกับจีนทำให้พ่อค้าโปรตุเกสเกิดความสนใจ เพราะต้องการลดความเสี่ยงจากการเดินเรือและต้องการเพิ่มผลกำไรให้มากขึ้นจากการค้าขายกับปัตตานี นอกจากนี้เรือโปรตุเกสยังสามารถบรรทุกเครื่องเทศไปขายให้แก่พ่อค้าจีนที่ปัตตานีได้ราคาดีอีกด้วย⁷⁷

ในปี พ.ศ.2092 หลักฐานของ มินดีช ปินดู ระบุว่าได้เดินทางเข้ามายังสยาม ขณะนั้นสมเด็จพระชัยราชาธิราช(พ.ศ.2077-2090)ทรงทำสงครามกับอาณาจักรอุปรหุส (Tuparahos) หรืออาณาจักรศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2089 สมเด็จพระชัยราชาธิราชทรงมีทหารรับจ้างโปรตุเกสประจำการอยู่ในกองทัพจำนวน 160 คน ภายในการนำของ คูมิงกูช ดี ไชซัซ ปินดูได้กล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2090 ด้วย สมเด็จพระชัยราชาธิราชทรงส่งขุนนางตำแหน่งสูงไปเจรจากับชาวโปรตุเกสเพื่อให้เป็นทหารอาสาเข้ารับในกองทัพของพระองค์ในฐานะทหารรักษาพระองค์ ขณะนั้นมีชาวโปรตุเกสอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา จำนวน 120 คน ได้อาสาเข้าร่วมในกองทัพของสมเด็จพระชัยราชาธิราชไปรบจนได้รับชัยชนะในสงครามกับเมืองเชียงใหม่ เมื่อสมเด็จพระชัยราชาธิราชเสด็จกลับเมืองพระนครศรีอยุธยา พระองค์ทรงถูกท้าวศรีสุดาจันทร่วางยาพิษจนสิ้นพระชนม์ พระยอดฟ้าพระโอรสในสมเด็จพระชัยราชาธิราชพระชนม์ 7 พรรษา ได้ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.2090 ต่อมาสมเด็จพระยอดฟ้าถูกวางยาพิษสิ้นพระชนม์ ในเดือนมิถุนายน ปี พ.ศ.2091 ท้าวศรีสุดาจันทรได้ยกออกขุนจีนราชขึ้นครองราชย์แทน แต่ในเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ.2091 ก็ถูกปลงพระชนม์โดยออกญาพิชัยโลก พระเทียรราชาพระอนุชาในสมเด็จพระชัยราชาธิราชได้รับการทูลเกล้าถวายราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2091-2112) ออกญาพิชัยโลกได้รับพระราชทานนามว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชา และได้รับพระ

ทานอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ทรงยกกองทัพเข้ามาเพื่อหวังยึดครองกรุงศรีอยุธยา โดยในเดือนเมษายน ปี พ.ศ. 2091 เมื่อ ดิอูกู ซูอารีซ ดี เมลลู เดินทางกลับจากมะละกา เขาและกัปตันชาวโปรตุเกสอีก 5 คน และทหารโปรตุเกสจำนวน 180 นาย ได้เข้าร่วมกับกองทัพพม่าด้วย กองทัพพม่ายกมาถึงสยามในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2091 และปิดล้อมเมืองพระนครศรีอยุธยาไว้นานถึง 3 เดือน ทางฝ่ายสยามนั้นได้รับความช่วยเหลือจากชาวโปรตุเกสจำนวน 50 คน ภายใต้การนำของ ดิอูกู ปีไรรา (Diogo Pereira) ร่วมทำการป้องกันเมืองพระนครศรีอยุธยาอย่างเข้มแข็ง พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ทรงพยายามให้สินบนแก่ ดิอูกู ปีไรรา เพื่อให้ทรยศต่อชาวสยามแต่ได้รับการปฏิเสธ ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2092 เมื่อกษัตริย์พม่าทรงทราบ ว่า ฆมินห์ตวราม (Thaminhtoarama) หรือที่ชาวโปรตุเกสเรียกว่า เซมินดู (Xemindoo) ผู้นำชนชาติมอญได้ก่อการกบฏขึ้นในพะโค พระองค์จึงทรงเลิกทัพกลับไปปราบกบฏ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ชาวโปรตุเกสเสียชีวิตในที่รบถึง 280 คน⁷⁶ ในปี พ.ศ.2106 พระเจ้าบุเรงนองทรงยกทัพมายังสยามพระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือสยามในปี พ.ศ.2107 สยามต้องถวายช้างเผือกจำนวนหนึ่งแก่พระเจ้าบุเรงนองและสมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องเสด็จไปประทับยังพะโคในฐานะตัวประกัน สมเด็จพระมหินทราธิราชพระราชโอรสของพระองค์ ได้เสวยราชสมบัติแทนในฐานะเจ้าประเทศราชของพะโค ในปี พ.ศ.2110 พระเจ้าบุเรงนองได้รวบรวมกองทัพใหญ่เข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งนานถึง 21 เดือนพระองค์ทรงได้รับความช่วยเหลือจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาแห่งเมืองพิษณุโลกระหว่างการถูกปิดล้อมนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้เสด็จสวรรคตในเดือนมกราคม พ.ศ.2112 กรุงศรีอยุธยาถูกพระเจ้าบุเรงนองตีได้ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2112 กองทัพพม่าได้ทำลายและกวาดต้อนผู้คนไปจากกรุงศรีอยุธยา ชาวโปรตุเกสจำนวนมากถูกกวาดต้อนเป็นเชลยกลับไปยังเมืองพะโค หนึ่งในจำนวนนั้นคือ อันตอนิอู ดุซคานู (António Toscano) สามารถหลบหนีกลับไปยังเมืองกัวได้ในปี พ.ศ.2122 พระเจ้าบุเรงนองทรงถอดสมเด็จพระมหินทราธิราชลงจากราชบัลลังก์และให้ตามเสด็จกลับไปยังพะโคด้วย แต่พระองค์เสด็จสวรรคตระหว่างทางเสียก่อน สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์ ครองราชย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าจน

⁷⁶ Ibid, p.184.

* คือสมิงทอรามในภาษาไทย

กระทั่งถึงปี พ.ศ.2133⁷⁹ ระหว่างนั้นกษัตริย์แห่งกัมพูชาได้ฉวยโอกาสซ้ำเติมด้วยการโจมตีหัวเมืองทางตะวันออกของสยามรวม 7 ครั้ง นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2113-2130 การโจมตีของกัมพูชาทำให้สยามใช้เป็นข้ออ้างในการสร้างสมกองทัพและตกแต่งกำแพงเมืองให้แข็งแรงขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในระยะแรกการจัดเตรียมกองทัพให้เข้มแข็งเป็นพระกรณียกิจของสมเด็จพระนเรศวร พระมหาอุปราชาแห่งสยาม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2124 เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จสวรรคต การเสวยราชสมบัติของพระเจ้านันทบุเรงเป็นเครื่องหมายแห่งการเริ่มต้นของความพยายามประกาศเอกราช ไม่ขึ้นต่อชาวพม่าของอาณาจักรสยาม โดยในปี พ.ศ.2127 สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศเลิกสวามิภักดิ์ต่อพม่าอย่างเป็นทางการเมื่อพระเจ้านันทบุเรงทรงทำสงครามปราบปรามกบฏเจ้าชายแห่งอังวะ สงครามครั้งสำคัญระหว่างสยามกับพะโคคือการรบที่ตำบลหนองสาหร่าย ในปี พ.ศ.2135-2136 เมื่อพระเจ้านันทบุเรงส่งกองทัพขนาดใหญ่เข้ามารุกรานสยามภายใต้การนำของพระมหาอุปราชาทรงนำทัพประเทศราชทั้งปวงของพม่าและมีพ่อค้าชาวโปรตุเกสซึ่งค้าขายอยู่ในเมาะตะมะมาด้วย แต่ปรากฏว่าพม่าประสบกับความพ่ายแพ้และพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์ในที่รบ สงครามครั้งนี้มีทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส 2 คน ร่วมรบในกองทัพสมเด็จพระนเรศวรด้วย ในช่วงเวลานั้นสมเด็จพระนเรศวร* ทรงได้ชื่อว่าพระราชาธิบดีที่มีอำนาจมากที่สุดในภูมิภาค พระองค์ทรงยึดครองกัมพูชาได้ในปี พ.ศ.2136 ยกทัพรุกรานพม่าในปี พ.ศ.2139 และยึดครองพม่าได้ในปี พ.ศ.2141 และท้ายที่สุดทรงยกทัพไปปล้นสะดมเมืองพะโคได้ และทำลายอาณาจักรพม่าของพระเจ้านันทบุเรงได้ในปี พ.ศ.2143 จักรวรรดิสยามในรัชสมัยของพระองค์ครอบคลุมตั้งแต่สยาม เชียงใหม่ กัมพูชา พะโค เมาะตะมะและรัฐฉาน ในปี พ.ศ.2148 เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเอกสทศรพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อมาได้หยุดขยายพระราชอาณาจักรลง และสงครามระหว่างสยามกับพม่า ก็ยุติลงไปด้วย⁸⁰

⁷⁹ Ibid., p. 186-187.

* บาทหลวงมานูเอล ไตไซรา ระบุว่า สมเด็จพระนเรศวรประสูติในปี พ.ศ.2098 ทรงมีพระฉายานามว่า พระองค์ดำ (Principe Negro) ส่วนสมเด็จพระเอกสทศรประสูติเมื่อปี พ.ศ.2101 ทรงมีพระฉายานามว่า พระองค์ขาว (Principe Branco) ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.29.

⁸⁰ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.187-188.

การถูกผนวกเข้าอยู่ภายใต้การปกครองของสเปนในปี พ.ศ.2123 รวมทั้งการเข้ามาของฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นปัจจัยความเสื่อมอิทธิพลของโปรตุเกสในสยาม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างทางการสยามกับชุมชน โปรตุเกสจึงเริ่มมีปัญหา กล่าวคือในปี พ.ศ.2138 ชาวโปรตุเกสชื่อ ดิเอกู เวลลูซู (เดียวโก เบโลโซ ตามหลักฐานสเปน) ซึ่งพำนักอยู่ในกัมพูชา ได้รับแต่งตั้งเป็นทูตกัมพูชาไปขอความช่วยเหลือจากมะนิลาเพื่อต่อต้านการรุกรานของสยาม แต่ปรากฏว่าถูกจับกุมเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมด้วยชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่ง หลักฐานสเปนระบุว่าคนเหล่านี้ได้รับความเดือดร้อน เมื่อมาอยู่รวมกันในกรุงศรีอยุธยา พวกเขาจึงวางแผนขอกำลังทหารสเปนจากมะนิลา มาสนับสนุนพระเจ้ากรุงกัมพูชารบกับสยาม¹ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระประสงค์ม้าพันธุ์คาสตินเลียนของสเปนจากมะนิลา จึงทรงให้บาทหลวงนิกายฟรานซิสกันซึ่งตกเป็นเชลยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาแต่งพระราชสาส์นถึงผู้สำเร็จราชการสเปนแห่งมะนิลา และโปรดให้นำช้าง 2 เชือก และงาช้าง 1 กิ่ง ไปพระราชทานด้วย เวลลูซู พร้อมด้วยทูตสยามออกเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาไปยังมะนิลา ระหว่างทางถึงมะละกาก็ปัดันแห่งมะละกาไม่เห็นด้วยกับแผนการสนับสนุนให้สเปนเข้าช่วยกัมพูชารบกับสยาม จึงแทรกแซงและหน่วงเหนี่ยวกักตัวเวลลูซูไว้ เพื่อให้ระงับการเดินทางไปมะนิลา และพยายามจะเอาช้างลงจากเรือเพื่อส่งไปยังเมืองแก้ว แต่เวลลูซู ก็สามารถเดินทางต่อไปยังมะนิลาได้ หลังจากกำจัดขุนนางสยามสำเร็จ ความพยายามในการขอกำลังทหารสเปนจากมะนิลา ไปช่วยพระเจ้ากรุงกัมพูชาของ เวลลูซู สัมฤทธิ์ผลแม้ว่าหลักฐานสเปนจะระบุว่ากองทัพสเปน ซึ่งถูกส่งมาจะเป็นเพียงหน่วยทหารรับจ้างที่ผู้สำเร็จราชการแห่งมะนิลา (ดัสมารีญัส) รวบรวมขึ้นมาเองก็ตาม รายงานถวายพระเจ้าฟิลิปปีที่ 2 ของฟรานซิสโก เตโยแห่งมะนิลา กล่าวว่าเมื่อเรือของดัสมารีญัส แล่นลงทางเนื่องจากมรสุมเลียบชายฝั่งจีนไปเทียบท่าใกล้เมืองมาเก๊า เรือมีสภาพอ่อนแอแรงร้าวและจวนจะอัปปางจนต้องขนสัมภาระลงนายดัสมารีญัส พยายามติดต่อซื้อเรือจากชาวจีน 1 ลำ แต่ถูกชาวโปรตุเกสแห่งมาเก๊าขัดขวางก่อกวนทุกวิถีทาง แต่ในที่สุดก็ได้รับ

¹ จันทรฉาย ภัก่อธมม . ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มจนถึงสมัยธนบุรี : การศึกษาเฉพาะ ประเด็น (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง , 2520), หน้า40-41.

ความช่วยเหลือจากชาวสเปน ทำให้ชาวโปรตุเกสแห่งมาเก๊ากลับล่าถอยไป⁸² ในระยะนี้ จะเห็นได้ว่าทางการโปรตุเกสทั้งมะละกาและมาเก๊าต่างก็ไม่ได้มีส่วนร่วมรู้กับนักแสวงโชคชาวโปรตุเกสอย่าง ดิเอกู เวลลูซู ในการตั้งสเปนเข้ามาสนับสนุนให้กัมพูชาต่อต้านอำนาจของสยาม จึงเชื่อว่าชุมชนโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา จะไม่ได้รับผลกระทบจากการสู้รบระหว่างสยามกับกัมพูชาในปี พ.ศ.2138 ครั้นชาวโปรตุเกสและบาทหลวงโปรตุเกสซึ่งพำนักอยู่ในกัมพูชาถูกกวาดต้อนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานว่าพระเจ้ากรุงสยาม โปรดให้นำบาทหลวงชาวโปรตุเกสคนหนึ่ง ไปประจำในพระราชสำนัก ส่วนชาวโปรตุเกสคนอื่นๆ นั้นได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พำนักในชุมชนโปรตุเกส ดังปรากฏในหลักฐานของสเปนคือจดหมายของเอร์นันโด เด โลส รีโอส โกโรเนล ถึง ดอกเตอร์ อันโตนิโอ เด มอร์ก้า เมื่อปี พ.ศ.2141-2142 ระบุว่า นักบวชคณะคูมินิกันชาวโปรตุเกสซึ่งอาศัยอยู่ในราชสำนักสยามเป็นเวลา 2 ปี เป็นผู้ทำหน้าที่สั่งสอนทั้งพวกพ่อค้าโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ชาวโปรตุเกสที่ถูกกวาดต้อนจากกรุงกัมพูชาและกรุงหงสาวดี เมื่อครั้งที่ทรงทำสงครามกับอาณาจักรทั้งสอง ต่อมาพวกโปรตุเกสเหล่านี้และชาวโปรตุเกสที่อยู่ในชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยามีเหตุวิวาทกับชาวสยามในกรุงศรีอยุธยาและฆ่าชาวสยามตายไป 1 คน พระเจ้ากรุงสยามทรงจับชาวโปรตุเกสมาลงโทษโดยการทอดในน้ำมันทั้งเป็น 4-5 คน⁸³ และห้ามมิให้ชาวโปรตุเกสอื่นๆ และนักบวชชาวโปรตุเกสออกจากกรุงศรีอยุธยาหรือพระราชอาณาจักร แม้ว่าพวกเขาจะกราบทูลอ้อนวอนขอพระบรมราชานุญาตเดินทางออกนอกพระราชอาณาจักร ดังนั้นเมื่อเห็นว่าขาดอิสรภาพ และมีได้รับการปฏิบัติที่ตีเหมือนเดิมมาก่อน และถูกคุกคามเป็นประจำ พวกเขาจึงได้วางแผนกับบาทหลวงฆวน มัลดูนาดูแห่งคณะคูมินิกัน (ซึ่งเดินทางมาจากกัมพูชา) โดยจะลอบเดินทางออกไปกับเรือของนายดอน ฆวน เมโดซา เมื่อนายเมโดซาจัดการธุรกิจเรียบร้อยแล้ว แม้ว่าเขาจะไม่ได้รับพระราชสาส์นตอบผู้สำเร็จราชการสเปนแห่งมะนิลาจากพระเจ้ากรุงสยาม และไม่สามารถขายสินค้าได้ผลกำไรตามที่ต้องการ เขาได้ตัดสินใจล่องเรือลงไปตามลำน้ำแล้วแวะรับบาทหลวงชาวโปรตุเกสกับบาทหลวงจอร์เก เดอ ลามอคคานิกายคูมินิกัน และผู้ติดตามจำนวนหนึ่งบริเวณนอกพระนครแห่งลงไปประมาณ 2 ลีล เมื่อพระเจ้ากรุงสยาม

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 61, 89.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

ทรงทราบ จึงโปรดให้แต่งเรือมะลายูจำนวน 40 ลำ พร้อมด้วยปืนใหญ่และทหารมากมาออกติดตาม "ไม่ว่าจะจับเป็นหรือจับตายก็ตาม" ชาวโปรตุเกสเหล่านี้หนีกลับไปยังมะนิลาได้อย่างบอบช้ำโดยใช้เส้นทางโคชินไชน่า และได้รับความช่วยเหลือจากเรือโปรตุเกส ปราบกฏว่าบาทหลวงมัตตูนาคู นายเมเน โดซาและชาวสเปนอีก 8 คนเสียชีวิต⁸⁴ ความบาดหมางระหว่างชุมชนโปรตุเกสกับชาวสยาม อาจนำมาสู่นโยบายเมินเฉยต่อชุมชนชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาของทางการสยาม หลังปี พ.ศ.2141 กล่าวคือ เมื่อสเปนส่งทูตเข้ามา หลักฐานสำเนาพระราชสาส์นสมเด็จพระนเรศวร ลงวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2141 ถึงผู้สำเร็จราชการสเปนแห่งมะนิลา (นายฟรานซิสโก เตโย) ระบุถึงสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชประสงค์ในการจรรโลงพระราชไมตรีกับ สเปน อย่างมั่นคงยั่งยืน รวมทั้งจะปฏิบัติต่อชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตามนโยบายของสเปน โดยพระองค์ทรงยืนยันว่า

ข้าพเจ้าได้รับคณะทูตของท่านด้วยความพึงพอใจเป็นอย่างยิ่ง และข้าพเจ้ามีความปรารถนามาช้านานแล้ว ที่จะมีมิตรภาพอันมั่นคง และจริงแท้ระหว่างเรานับแต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ท่านรักษาทางไมตรีนี้ และอาณาจักรของข้าพเจ้าก็จะยืนหยัดเคียงข้างทางไมตรีนี้ อาณาจักรของท่านและอาณาจักรของเราจักเป็นมิตรประเทศต่อกัน และเป็นมิตร โดยเฉพาะกับมหานครมะนิลาของท่าน นี่คือน้ำที่ของข้าพเจ้าและของท่าน เพราะข้าพเจ้าได้มองมุ่งหมายถึงท่านเสมอที่จะรักษามิตรไมตรีอันมั่นคง พระเจ้ากรุงโปรตุเกสจะทรงหิบบอาวุธขึ้นโดยลำพังพระองค์เอง เพราะขณะนี้เกิดความเดือดร้อนขึ้นบางประการจากกัปตันแห่งมะละกาชื่อ ดารูคา เฟียออน (Daroca Fiaon) เพื่อการนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ให้สัตย์ปฏิญาณแก่ไมตรีอันมีขึ้นใหม่อีกครั้งนี้ดังได้เคยให้มาแล้ว สำหรับชาวโปรตุเกสนั้นไม่ว่าท่านจะขอร้องหรือออกคำสั่งประการใด ประเทศ (นี้) จะดำเนินการตามนั้น

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้า92-94.

ข้าพเจ้าจึงพอใจท่านมากและนี้ย่อมชักนำข้าพเจ้าให้บำรุงรักษาทุกผู้
ทุกนามที่ปรารถนาจะอาศัยในราชอาณาจักรนี้เพื่อท่านข้าพเจ้าจะ
อนุญาตให้ เพราะข้าพเจ้าจะต้อนรับคนทั้งหมดที่ข้าพเจ้าได้เคยเห็น
รับกันมาแล้ว...⁸⁵

ในปี พ.ศ.2153 เมื่อชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรง
ธรรมนั้น ชาวฮอลันดาได้ทำในสิ่งที่แตกต่างจากทัศนคติของทางการ โปรตุเกสที่ค่อนข้าง
เข้มงวดต่อสยามหลังจากสถาปนาความสัมพันธ์กับพะโคไม่นานนัก* กล่าวคือ
ฮอลันดาได้ตอบสนองความต้องการของราชสำนักสยาม ในเรื่องช่างต่อเรือ ช่างไม้ ช่าง
เคลือบและช่างฝีมืออื่นๆ นอกจากนี้เจ้าชายออเรนจ์แห่งฮอลันดา ยังได้ถวายอาวุธปืนแค
กษัตริย์สยาม รวมทั้งส่งทหารไปช่วยสยามรบกับหลวงพระบาง(ล้านช้าง)ในปี พ.ศ.2155
ส่งทหารไปช่วยรบกับกัมพูชาในปี พ.ศ.2163⁸⁶ และยังสามารถส่งเรือรบจำนวน 6 ลำไปช่วย
รบกับปัตตานีในปี พ.ศ.2177 ด้วย⁸⁷ ในขณะที่ทางการโปรตุเกสมีท่าทีต่อสยามค่อนข้าง
เข้มงวด มีหน้าซำยังเกรงว่าฮอลันดาจะเป็นพันธมิตรกับสยาม และอาจสอนวิทยาการ
เกี่ยวกับปืนใหญ่และตำราพิชัยสงครามให้แก่ชาวสยามด้วย⁸⁸ การที่ฮอลันดาได้ลงนาม
ในสัญญาสิทธิพิเศษการค้าหนังสือฉบับเมื่อปี พ.ศ.2160 สร้างความไม่พอใจแก่พ่อค้า
โปรตุเกสและอังกฤษ ชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาจึงประท้วงด้วยการยึดเรือ
ฮอลันดาลำหนึ่งไว้ ทางการสยามจึงบังคับให้คืนเรือให้แก่พ่อค้าฮอลันดา แต่ชาวโปรตุ
เกสกลับโจมตีเรือของสยามก่อน จึงก่อให้เกิดการสู้รบระหว่างสยามกับโปรตุเกสขึ้น⁸⁹

⁸⁵ จันทรฉาย ภัคอรุณ, เรื่องเดิม, หน้า63.

* มาเรีย คา กงไซเซา ฟลูริช , ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสและสยามในคริสต์
ศตวรรษที่ 16 , แปลโดย มธุรส สุภผล (เอกสารยังไม่ตีพิมพ์) , ใน บทที่4 บทบาท
ทางการค้าของชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา.

⁸⁶ W.Blankwaardt, " Notes upon the Relations between Holland and Siam" ,
The Siam Society Journal Vol. III (1959):19.

⁸⁷ นันทา ดันดิเวสส, เรื่องเดิม, หน้า15.

⁸⁸ W.Blankwaardt, op.,cit., p.18-19.

⁸⁹ สมชัย อนุমানราชชน, เรื่องเดิม , หน้า19-20.

จดหมายถวายพระเจ้าฟิลิปปีที่ 4 กล่าวถึงการส่งทหารสเปนจากมะนิลา ไปช่วยป้องกันมาเก๊า จากการปิดล้อมของฮอลันดา⁹⁰ ภายใต้การนำของนาย เฟร์นันโด เด ซิลบา ระหว่างทางได้แวะเข้าพักที่สยาม และได้จับกุมเรือของชาวฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยา พระเจ้ากรุงสยามทรงให้นาย เด ซิลบา ปล่อยเรือฮอลันดาและคืนทรัพย์สินแก่พ่อค้าฮอลันดา เมื่อได้รับการปฏิเสธจึงโปรดให้กองเรือสยามและทหารญี่ปุ่น โจมตีเรือของเด ซิลบา ทหารสเปนส่วนใหญ่ถูกจับกุมและถูกยึดเรือไว้ ทางการสเปนแห่งมะนิลาทราบข่าวดังกล่าวโดยผ่านทางมาเก๊า จึงส่งบาทหลวงชื่อเปดรู มูริมอน (Pedro Morejon) อดีตพระสังฆาธิการแห่งญี่ปุ่น เป็นทูตมาขอเจรจากับพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้ากรุงสยามจึงโปรดให้รับไมตรีและอนุญาตให้บาทหลวงสเปนเข้ามาเผยแพร่ศาสนาได้อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2169 การส่งทหารสเปนจากมะนิลาไปช่วยป้องกันมาเก๊า จากการปิดล้อมของฮอลันดาในปี พ.ศ.2168 แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างสเปนกับโปรตุเกส ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่22 ต่อมาหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งของสเปนระบุว่า พ.ศ.2168-2169 เรือสเปนได้ยึดเรือของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งบรรทุกสินค้าจะไปเมืองจีน และเรือที่กำลังเดินทางกลับจากเมืองกวางตุ้ง ในปี พ.ศ.2173 เรือสเปนก็ได้ยึดเรือสินค้าของสยามอีกหลายครั้ง ซึ่งสเปนถือว่าเป็นการยึดเรือเพื่อแก้แค้น มิใช่เป็นการปล้น⁹¹

บันทึกของ แวน โชเติน (Van Schonten) พ่อค้าฮอลันดาเมื่อปี พ.ศ.2179 เป็นหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงความบาดหมางระหว่างทางการสยามและชุมชนโปรตุเกส ก่อนข้างละเอียด เขาเล่าว่า

ก่อนหน้าที่ชาวฮอลันดาจะเดินทางเข้ามาในประเทศไทยนี้ ชาวโปรตุเกสได้รับการยกย่องอย่างสูง พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงแสดงความนับถือยิ่งต่อคณะทูตของอุปราชอินเดียนและบิชอปชาวมาเลย์* ซึ่งได้รับอนุญาตให้เป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลกิจการของโบสถ์ ชาวโปรตุเกสเริ่มเสียด้านนิคมทันทีที่ชาวฮอลันดาเข้ามา มีบทบาท และในที่สุดสัมพันธภาพระหว่างสยามกับโปรตุเกสก็ได้สิ้น

⁹⁰ จันทรฉาย ภัคอรุณ, เรื่องเดิม, หน้า126.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า126-134.

* หมายถึงบาทหลวงชาวโปรตุเกสในมะละกา

สุดลง ชาวโปรตุเกสคอยดักจับเรือสินค้าของชาวสยาม ระหว่างทางไปแซงตวน (Saintoine) และนีกาปาทาน และในปี พ.ศ.2167 โปรตุเกสยึดเรือรบของฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตาม พ่อค้าชาวโปรตุเกสไม่ได้ออกไปจากสยาม แต่พวกเขายังคงพำนักอยู่ในประเทศนี้ โดยมีได้รับความเอาใจใส่และความเชื่อถือจากชาวบ้าน ดังนั้นในขณะนี้จึงมีชาวโปรตุเกสที่โคนเนรเทศจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น ที่ยังคงอาศัยอยู่ที่นั่น ในปี พ.ศ.2174 พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ยึดเรือสินค้าของโปรตุเกส และจับลูกเรือไว้เป็นเชลย เพื่อเป็นการตอบโต้การกระทำของโปรตุเกส สองปีต่อมาพวกเขาหลุดพ้นจากการตกเป็นเชลยโดยการอ้างสิทธิ์ทางการทูต ที่ทำเรือเมืองนครศรีธรรมราชและตะนาวศรี เรือของสเปนและโปรตุเกส ถูกยึดแต่พระเจ้าแผ่นดินทรงปล่อยให้ลูกเรือเป็นอิสระ และทรงให้ลูกเรือนำพระราชสาส์น ไปมอบให้ผู้สำเร็จราชการเมืองมะนิลา และเมืองมะละกา ในพระราชสาส์นนั้น พระองค์ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาทำการค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศสยามได้ ซึ่งอาจจะทำให้พวกเขากลับเข้ามาอีกก็เป็นได้⁹²

แวน โซเตน ระบุถึงสาเหตุที่ทำให้ชุมชนโปรตุเกสถูกกีดกันจากทางการสยามว่า

พระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันโปรดชาวต่างชาติ เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ แต่พระองค์ทรงโปรดชาวฮอลันดามากกว่าชาวโปรตุเกส ฝ่ายหลังนั้นในปี พ.ศ.2167 ได้ยึดเรือฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยา พระเจ้าแผ่นดินสยามจึงได้ยึดเรือของคอนเฟอร์นันโด เดอ ซิลวา ยึดลูกเรือไว้เป็นเชลย และคืนเรือและสินค้าในเรือให้แก่ฮอลันดา ยังผลให้ชาวสเปนและชาวเมืองมะนิลา ได้ประกาศสงครามกับพระองค์ พร้อมทั้งจับกุมคนในบังคับของพระ

⁹² นันทนา ตันติเวสส. เรื่องเดิม, หน้า13-14.

องค์ที่เดินทางไปค้าขายกับจีนไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณราชอาณาจักรสยาม ชาวฮอลันดาได้ให้พระเจ้าแผ่นดินสยามยืมเรือของฮอลันดา 6 ลำ ในปี พ.ศ.2177 เพื่อช่วยเหลือพระองค์ในการเตือนสติพวกปัตตานี ซึ่งอยู่ในบังคับของพระองค์ มิให้ก่อความวุ่นวายขึ้น⁹³

อย่างไรก็ดีการที่ฮอลันดาได้รับสิทธิพิเศษมากมาย ทำให้การค้าของฮอลันดาในสยามขณะนั้นดีขึ้นมา ก่อค้าฮอลันดาจึงเริ่มมีอิทธิพลในราชสำนักสยามมากยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ.2180-2181 บาทหลวงจูเลีย ซีซาร์ (Julio César) ในบังคับของโปรตุเกสถูกฆ่าตายและสยามได้ทำสงครามกับมะละกา ต่อมาได้ส่งทูตไปยังมะนิลาเพื่อขอเจรจาสันติภาพเนื่องจากเกรงอิทธิพลทางทหารของฮอลันดา ผู้สำเร็จราชการสเปนได้ส่งทูตไปยังสยาม ในปี พ.ศ.2261 พ่อค้าสเปนได้รับอนุญาตให้ตั้งสถานีการค้าในบริเวณค่ายญี่ปุ่นเดิมแต่เมื่อสยามส่งทูตตอบกลับไปยังมะนิลากลับมิได้รับการต้อนรับ ดังนั้น สัมพันธไมตรีระหว่างมะนิลากับสยามจึงชะงักลงอีก และในปี พ.ศ.2290 ทูตสยามและพ่อค้าสยามได้เดินทางไปยังมะนิลาเพื่อเจรจาทางการค้าทำให้มะนิลาส่งทูตตอบกลับมาใน พ.ศ.2295⁹⁴

สำหรับชุมชนโปรตุเกสนั้น แม้จะมีส่วนร่วมในการสนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ยี่ดราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา แต่หลักฐานของข้าหลวงใหญ่และเคนส์ซิลแห่งปัตตาเวียเขียนถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในสยาม ลงวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2205 กล่าวถึงความบาดหมางระหว่างชุมชนชาวโปรตุเกสกับทางการสยามในปีนั้นว่าเกิดจากความไม่พอใจที่พ่อค้าโปรตุเกสถูกเกณฑ์ทรัพย์สินไปชดเชยความถดถอยพระราชทรัพย์ของพระคลังหลวงซึ่งร่อยหรอไป เนื่องจากการทำสงครามอย่างไม่เป็นธรรม จึงเป็นสาเหตุให้พ่อค้าโปรตุเกสส่วนหนึ่งแสดงปฏิกริยาต่อต้านทางการสยาม และพยายามหาทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ

⁹³ จันทน์ฉาย ภักคอธคม, เรื่องเดิม, หน้า15.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า135-142.

ด้วยเหตุนี้ ชาวโปรตุเกสจึงรู้สึกไม่พอใจ และยอมละทิ้งถิ่นอาศัยกลับไปบ้านเมืองของตน และคงจะไม่คิดกลับมาอีกเป็นเวลานาน เมื่อพวกโปรตุเกสล่องเรือไปตามลำน้ำออกสู่ทะเลนั้น พวกนี้ได้ขนเอากำปั่นเงินไปด้วยมากมาย ของพวกนี้เป็นของสมัครพรรคพวกของออกญาพิจิตร⁹⁵ จ่ายเป็นค่าเสียหายให้แก่พวกโปรตุเกส และถึงแม้พวกนี้จะได้คัดค้านด้วยประการทั้งปวงก็ดี แต่ก็ยังอุตส่าห์ส่งคนให้ขึ้นไปรายงานให้นายของเขาที่อยู่ทางต้นน้ำทราบถึงเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นกับพวกเขา ซึ่งทำให้พวกโปรตุเกสยิ่งโกรธแค้นมากขึ้น เหตุการณ์มิได้ยุติลงแค่นั้น พวกโปรตุเกสได้ส่งการให้พวกตนเข้าทำลายเรือสำเภากลางหลายลำที่เตรียมไว้สำหรับเดินทางไปยังเมืองกวางตุ้ง ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยพวกนี้ขุ่นเคืองที่พระเจ้ากรุงสยามทรงจัดส่งคณะทูตไปยังโคชิน⁹⁶

การทิ้งถิ่นพำนักของพวกเขาในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อาจเกิดขึ้นกับพ่อค้าเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น มิได้หมายถึงชาวโปรตุเกสทั้งหมด นอกจากชุมชนโปรตุเกสจะบาดหมางกับทางการสยามแล้ว ยังมีเรื่องขัดแย้งกับบาทหลวงฝรั่งเศสอีกด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หลักฐานของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ กล่าวว่าความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแข่งขันเผยแพร่ศาสนาคริสต์ นำมาสู่ความระหองระแหงระหว่าง

⁹⁵ ออกญาพิจิตรผู้นี้ แปรจากค้นฉบับว่า " Oija Preckijt " , ดู กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่17 เล่ม2 . หน้า55. แต่ไม่เคยปรากฏว่า ออกญาพิจิตรมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการค้ากับต่างประเทศที่ถูกเห็นจะเป็นออกญาโกษาธิบดี ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักฐานของวัน วลิต (หน้า144) ว่า "Trachousa Tsibidi" ขุนนางบางคนชื่อ "Gpreckedeke" ใน บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศฯ เล่ม1. หน้า59. แปลว่าออกพระโชติก โกล้เสียง ในภาษาไทย และสอดคล้องกับพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เพราะหลวงโชติก เศรษฐี ได้ว่าวิลังดา (เจ้ากรมท่าซ้าย)

⁹⁶ กรมศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศฯ เล่ม1. หน้า57-58.

ชาวฝรั่งเศสกับชุมชนโปรตุเกส ทำให้เกิดเหตุการณ์เมื่อราชทูต เซเบเรต์ และลาตูแบร์ เดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2228 หัวหน้าชุมชนชาวโปรตุเกสมิได้ออกไปต้อนรับตามธรรมเนียมสยามกล่าวคือมีชาวต่างชาติ 43 ชาตินาเยี่ยมค่านับราชทูต ยกเว้นชาวโปรตุเกสเพียงกลุ่มเดียวที่มีได้มา เมื่อ คอนสแตนติน ฟอลคอน ขอร้องโดยอ้างพระบรมราชโองการ หัวหน้าชุมชนโปรตุเกสได้ตอบอย่าง "กวนโทสะเป็นที่สุด" ว่า ม. เดอ เมเทลโลโปลิส ก็ไม่ได้ไปเยี่ยมแสดงความชื่นชมยินดีต่อราชทูตของเขาเช่นกัน ซึ่งบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ วิจารณ์ว่า⁹⁷

จะไปเอาอะไรเล่ากับบุคคลที่ยืนฟ้องท่านเจ้าคณะเขตเผย
แพร่พระคริสต์ศาสนา แลใช้ความพยายามทุกวิถีทางเพ็ดทูลสมเด็จพระ
พระเจ้ากรุงสยาม ให้ขับท่านออกไปให้พ้นประเทศสยามเช่นนี้⁹⁸

ปัญหาเรื่องการกีดกันพ่อค้าไทยที่มาค้า และการไม่ให้เกียรติทูตไทยที่เมือง กวั้น นั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราชโองการแก่บาทหลวงตาซาร์ตชาวฝรั่งเศสว่า การที่ชาวโปรตุเกสแห่งเมืองมาเก๊า กีดกันพ่อค้าไทย ทั้งๆที่พระองค์ทรงปกครองชาว โปรตุเกสในสยามด้วยดี และการดูหมิ่นทูตไทยที่เมืองกวั้นทำให้พระองค์พิโรธ จึงรับสั่ง ให้บาทหลวงตาซาร์ตเขียนจดหมายถึงบาทหลวงผู้ลี้ภัยมาปพระเจ้ากรุงโปรตุเกส ให้ ทราบถึงความประพฤติของเจ้าหน้าที่ทางการโปรตุเกสแห่งอินเดียและมาเก๊าเพื่อให้พระ เจ้ากรุงโปรตุเกสทรงดำเนินการกับผู้สำเร็จราชการที่เมืองกวั้น และพวกโปรตุเกสที่มาเก๊า พร้อมกันนี้พระองค์ได้ส่งทูตไปยังโปรตุเกส แต่ปรากฏว่าทูตหายสาบสูญไประหว่าง ทาง ถึงกระนั้นก็ยังมิพระราชประสงค์จะเจริญไมตรีกับโปรตุเกส โดยพระองค์ทรงขอ ให้บาทหลวงตาซาร์ตแจ้งแก่บาทหลวงผู้ลี้ภัยมาปพระเจ้ากรุงโปรตุเกสว่าทางการสยาม โดยเฉพา คอนสแตนติน ฟอลคอน ได้แสดงความเอื้อเฟื้อต่อชาวโปรตุเกสเสมอ⁹⁹ อย่างไรก็ดีเมื่อกรุงศรีอยุธยาแลเห็นว่าผลประโยชน์ของการติดต่อพระราชไมตรีกับ ประเทศฝรั่งเศสมีมากกว่าโปรตุเกสจึงปรากฏหลักฐานว่าแม้เรือซึ่งส่งทูตไปยังโปรตุเกส

⁹⁷ เดอ ชัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า367.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า368.

⁹⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม28 , หน้า41-42.

จะอับปางลงที่แหลมกัวคโฮป แต่สมเด็จพระนารายณ์ก็มีได้ทรงปริวิตกเท่าใดนัก ดังปรากฏในจดหมายของชาวฝรั่งเศสคือ

ปีกลายนี้ ฮอลันดาได้มาข่มขู่พระเจ้ากรุงสยาม ฮอลันดาได้ส่งข่าวว่าทูตไทยเรือแตกที่แหลมกัวคโฮป เรือดังกล่าวเป็นของชาติโปรตุเกส 2 ลำ ได้มีคนมาบอกข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากรุงสยาม คงมีพระทัยยินดีที่ทราบข่าวเรือที่จะไปโปรตุเกสแตกแล้ว เท่ากับทรงยินดีว่าทูตไทยไปถึงฝรั่งเศสโดยสวัสดิภาพ ขณะเดียวกันก็อาจจะทรงเสียพระทัยที่ได้คิดอ่านทำพระราชไมตรีกับชาติอื่น เพราะถ้าได้ทำพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสประเทศเดียวก็พออยู่แล้ว¹⁰⁰

เหตุที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงมุ่งเจริญพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสอย่างยิ่ง มีคำอธิบายในหลักฐานของ ม. เดอ ซีเซ ซึ่งเขียนจดหมายถึงผู้อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศลงวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ.2246 ระบุว่าสยามระแวงอังกฤษ และฮอลันดา จึงต้องการคบค้ากับ ฝรั่งเศส¹⁰¹ นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่าแท้ที่จริงแล้วชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยายังมีศักยภาพแข็งแกร่งในด้านต่างๆอยู่มาก จนเป็นสาเหตุที่ทำให้ทางการสยามไม่ค่อยไว้วางใจพวกเขาเท่าใดนัก ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่เกิดเหตุการณ์บาดหมางระหว่างชาวสยามกับชาวโปรตุเกสเรื่องความเชื่อทางศาสนาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร และเหตุการณ์ยึดเรือฮอลันดาในปี พ.ศ.2167 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา จนกระทั่งถึงปลายสมัยอยุธยา ทางกรรการสยามไม่เคยให้ความยกย่องเชิดชูชาวโปรตุเกสมากมายดังเช่นที่เคยปรากฏในช่วงก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่าครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ.2112 อีกเลย

จากสถานการณ์ภายนอกและภายในที่สยามต้องเผชิญการกดดันจากประเทศใกล้เคียงเป็นระยะๆสะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวของชาวสยามและชาวต่างชาติที่พำนักอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาที่จำเป็นจะต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการเอาตัวรอดจากสถานการณ์แย่งชิงอำนาจกันระหว่างรัฐใกล้เคียง และการปกป้องผลประโยชน์ของรัฐพื้นเมือง

¹⁰⁰ " จดหมาย ม. ลาโน ถึง ม. เดอ เซเนเล เมื่อ 1 พ.ย. 2229 , ดู ประชุมพงศาวดารเล่ม20 , หน้า227.

¹⁰¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม22. หน้า26-27.

จากชาวตะวันตกในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา เมื่อชุมชนโปรตุเกสมิได้เป็นผู้นำความรู้สมัยใหม่ด้านอาวุธปืนและศิลปวิทยาการต่างๆ ในเมืองพระนครศรีอยุธยาแต่เพียงผู้เดียวอีกต่อไปแล้ว สถานะทางการเมืองและสังคมของพวกเขาที่ตกต่ำลงสมาชิกชุมชนโปรตุเกสได้ใช้ความพยายามทุกด้านเพื่อเรียกร้องความสำคัญและเกียรติยศของชุมชนกลับคืนมา ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนการยึดอำนาจทางการเมืองหรือการใช้จิตวิทยาโฆษณาชวนเชื่อหลายๆ ด้าน ดังปรากฏอยู่ในหลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสเกี่ยวกับการดูหมิ่นเหยียดหยามชาวฝรั่งเศสของชาวโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา¹⁰² อันเป็นการใช้จิตวิทยาตามกระแสต่อต้านฝรั่งเศสของทางการสยามในขณะนั้นเป็นต้น หลักฐานชาวฝรั่งเศสได้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่าชุมชนโปรตุเกสนับเป็นแหล่งก่อตัวของข่าวลือในสยามหลายๆ อย่างเป็นระยะๆ ซึ่งในอีกแง่มุมหนึ่งอาจแสดงให้เห็นว่า การสร้างข่าวลือหรือการแพร่ข่าวต่างๆ ออกมาจากชุมชนโปรตุเกสเป็นพฤติกรรมเรียกร้องความสำคัญแก่ตนเอง หลังจากถูกมองข้ามไปเป็นเวลานาน

8. วิถีชีวิตของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

การดำเนินชีวิตของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาผูกพันกับพิธีกรรมตามความเชื่อในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกโดยตลอด ศาสนาคือสิ่งหล่อหลอมความเป็นชุมชนของพวกเขาเอาไว้ นับตั้งแต่การรับศีลมหาสนิทหรือศีลล้างบาป การร่วมพิธีมิชซาทุกวันอาทิตย์ การรับศีลแต่งงาน การเฉลิมฉลองวันคริสต์มาส¹⁰³ การเฉลิมฉลองวันนักบุญ การทำพิธีในงานศพ การฉลองวันครองราชย์ ประสูติ หรือวันสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์และราชินีโปรตุเกส¹⁰⁴ แม้กระทั่งการเฉลิมฉลองแสดงความยินดีต่อการเดินทางเข้ามาของคณะทูตชาติต่างๆ¹⁰⁵ นอกจากนี้ในงานฉลองวันนักขัตฤกษ์ประจำปีตามประเพณีทางศาสนาของชุมชนโปรตุเกสยังมีการแสดงละครและการเต้นรำตามแบบอย่างของชาวโปรตุเกสด้วย การเฉลิมฉลองเช่นนี้คงมีความยิ่งใหญ่มาก ถึง

¹⁰² ประชุมพงศาวดารเล่ม 27. หน้า 159-160.

¹⁰³ นันทา สุกกุล, เรื่องเดิม, หน้า 267.

¹⁰⁴ ประชุมพงศาวดารเล่ม 21. หน้า 87-94.

¹⁰⁵ เดอ ชัวชีย์, เรื่องเดิม, หน้า 367.

กับทำให้เจ้าชายองค์หนึ่งซึ่งเป็นมกุฎราชกุมาร (o Principe Coroado) ในสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเสด็จมาทอดพระเนตรและเข้าร่วมในพิธีมิชชาด้วย

กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2257 ขณะที่มีการแสดงละครและเต้นรำในชุมชนโปรตุเกส หลักฐานของบาทหลวงโลเนย์ระบุว่าได้มีเจ้าชายสยามพระองค์หนึ่งเสด็จมาที่โบสถ์ของบาทหลวงชาวโปรตุเกส¹⁰⁶ บาทหลวงคณะเยซุอิตชื่อ ฟิลิป ซิบิน (Filip Sibin) ระบุว่าเจ้าชายที่เสด็จไปเยือนหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นมกุฎราชกุมารแห่งสยาม พระองค์เสด็จมาพร้อมกับพระชายาโดยมีพระประสงค์เพื่อเข้าร่วมในการประกอบพิธีมิชชาและประทับอยู่ร่วมในพิธีนานถึงสี่ชั่วโมงเศษ พระองค์ทรงฟังเทศน์อย่างตั้งใจ ตั้งแต่เวลา 4 ทุ่มเศษ จนถึงตีสาม บาทหลวงฟิลิป ซิบิน ได้ทำหน้าที่บรรยายถึงความศักดิ์สิทธิ์ของชั้นตอนต่างๆ ในพิธีให้แก่เจ้าชาย ส่วนพระชายาของพระองค์ก็ทรงประทับใจต่อการประดับตกแต่งภายในโบสถ์ของชุมชนเป็นอันมาก หลักฐานระบุว่าเจ้าชายมกุฎราชกุมารพระองค์นี้ทรงเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงพระนามว่าเจ้าฟ้านเรนทร์* ทรงเป็นพระเชษฐาของเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์ และพระชายาของพระองค์ก็ทรงเป็นพระขนิษฐาของพระองค์ด้วย¹⁰⁷ หลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระในปี พ.ศ.2275 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) โปรดให้สำเร็จโทษเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์เสีย ส่วนเจ้าฟ้านเรนทร์ได้เสด็จออกบวชหนีราชภัย¹⁰⁸ การเสด็จมาเยี่ยมชุมชนโปรตุเกสของเจ้าฟ้านเรนทร์ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ อาจเป็นส่วนหนึ่งในการพยายามสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นแก่ชาวค่ายโปรตุเกส โดยอาจหวังผลเพื่อให้ได้รับการ

¹⁰⁶ P.Manuel Teixeira, *ibid.*, p.74.

* เจ้าฟ้ากรมขุนนเรนทร์ทรงเป็นพระโอรสองค์โตในสมเด็จพระเจ้าท้ายสระและเป็นโอรสบุญธรรมของเจ้าวังหน้า (สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) เมื่อครบเกณฑ์ได้เสด็จออกผนวชเพื่อแสดงพระประสงค์ว่าไม่ต้องการราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระจึงทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์ . อ้างจาก โสพิศ หนูทอง, เรื่องเดิม, หน้า27.31.

¹⁰⁷ P.Manuel Teixeira, *op.cit.*, 74-75.

¹⁰⁸ *Ibid*, p.75.

สนับสนุนในการเตรียมการเพื่อยึดอำนาจทางการเมืองในระยะเวลาอันเหมาะสม ดังเช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระนารายณ์

ก่อนหน้านี้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การเฉลิมฉลองในชุมชนโปรตุเกสได้ถูกจัดขึ้นเช่นเดียวกับในอาณานิคมแห่งอื่นๆของโปรตุเกส หลักฐานของบาทหลวงตาซาร์ระบุว่า

หลังจากเราเดินทางมาถึงสยาม (ตุลาคม พ.ศ.2228) ได้มีการจัดงานเฉลิมฉลองขึ้นที่ค่ายโปรตุเกส 2 วาระด้วยกัน งานแรกเนื่องในโอกาสวันประสูติของสมเด็จพระราชินีแห่งโปรตุเกส และงานที่สองเป็นการรำลึกถึงกษัตริย์ อาฟองซู¹⁰⁹ บาทหลวงซูอาริช (P. Soares) และบาทหลวงผู้หนึ่งแห่งคณะดอมินิกัน ได้ขึ้นเทศนาในพิธีสิ้นพระชนม์ดังกล่าว หลังจากนั้นที่โบสถ์ของคณะดอมินิกันซึ่งมีบาทหลวงหลายคน ก็ได้จัดพิธีเฉลิมฉลองการครองราชย์ของกษัตริย์ ปีโดรู (D. Pedro) พระเจ้าแผ่นดินแห่งโปรตุเกสองค์ปัจจุบัน โดยซิงญอร์ กงสตันติโน (Sr.Contantino) เป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเพื่อเป็นการอุทิศถวายแด่กษัตริย์ผู้สิ้นพระชนม์¹¹⁰

บาทหลวงตาซาร์ระบุว่า สำหรับงานเลี้ยงฉลองการครองราชย์ของเจ้าชายแห่งยอร์ก (Duque de York) ไม่มีการจัดพิธีมิชซาเพราะทรงนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ แต่พิธีเฉลิมฉลองก็ดำเนินไปอย่างเรียบง่ายหมดจด บาทหลวงตาซาร์ระบุว่าตลอดเวลาที่จัดเฉลิมฉลองมีอาหารบริการอย่างอุดมสมบูรณ์ ในโอกาสนั้นมีการเชิญตัวแทนของชาวยุโรปทุกชาติมาร่วมงานด้วยได้แก่ ชาวฝรั่งเศส อังกฤษ โปรตุเกส และฮอลันดา¹¹¹ แต่ปรากฏว่าราชทูต เดอ โชมองต์ ของฝรั่งเศสมิได้ไปร่วมงานเลี้ยงฉลองดังกล่าวนี้ ทำให้ชาวโปรตุเกสได้ตอบด้วยการไม่ไปในงานเลี้ยงต้อนรับราชทูต เดอ โชมองต์ เช่นกัน

¹⁰⁹ บาทหลวงไตไซรา อธิบายว่าเป็นพิธีรำลึกถึงวันสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์อาฟองซู ที่ 6 (สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ.2225) และฉลองวันประสูติของสมเด็จพระราชินีแห่งโปรตุเกส ในวันเดียวกัน, P. Manuel Teixeira, *ibid.*, p.67.

¹¹⁰ P. Manuel Teixeira, *op.cit.*, p.67 อ้างจากหลักฐานของบาทหลวงตาซาร์

¹¹¹ *Ibid.*, p.67.

งานฉลองการครองราชย์ของกษัตริย์ คอง ปิแอร์ ถูกจัดขึ้นที่ทำเนียบของฟอลคอนด้วยอีกแห่งหนึ่ง เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2228 หลักฐานของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ระบุว่าในงานเลี้ยงนี้ราชทูตฝรั่งเศสได้ดื่มถวายพระพรแก่กษัตริย์โปรตุเกสและสยาม ส่วนฟอลคอนก็ได้ดื่มถวายพระพรแก่กษัตริย์ฝรั่งเศส พระราชวงศ์ และท่านทูตด้วย จากนั้นจึงมีการยิงสลุดปืนใหญ่¹¹² อาหารที่จัดเลี้ยงในวันนั้นได้แก่สตูว์ญี่ปุ่น และอาหารโปรตุเกส บาทหลวงเดอ ชัวซีย์ วิจารณ์ว่าอาหารญี่ปุ่นรสชาติดี ส่วนอาหารโปรตุเกสไม่อร่อย¹¹³ แต่ทัศนคติของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์คงเกิดขึ้นจากอคติทางเชื้อชาติเช่นเดียวกับหลักฐานของฝรั่งเศสชิ้นอื่นๆ

การจัดงานฉลองในชุมชนโปรตุเกสเป็นเพียงเหตุการณ์ส่วนหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา อย่างไรก็ตามแท้ที่จริงแล้ว ภายในชุมชนโปรตุเกสยังมีวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเริ่มต้นใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันของหนุ่มสาวเชื้อสายโปรตุเกส เพื่อสืบสานสกุลวงศ์ของตน และประเพณีที่ถูกจัดขึ้นเนื่องในวาระสุดท้ายของชีวิต ประเพณีดังกล่าวนี้มีพิธีกรรมทางศาสนาเป็นกระบวนการอันจะขาดเสียมิได้ที่สำคัญก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมเหล่านี้ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นเรื่องราวส่วนหนึ่งทางประวัติศาสตร์ที่แทรกซ้อนอยู่ในวิถีชีวิตของพวกเขา

- การแต่งงาน

แม้โปรตุเกสจะมีนโยบายสนับสนุนให้ชาวโปรตุเกสแต่งงานกับชาวพื้นเมืองได้ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 21 แต่หลักฐานจดหมายของบาทหลวง นิโกลาส ลันซิลอตโต (Nicolas Lancilotto, S.T.) ถึง เซนต์ อิกนาติอุส โลโยลา (St. Ignatius Loyola) ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2193 ระบุถึงความไม่พอใจที่มีการอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสมีนางบำเรอได้หลายคนจากการซื้อหาผู้หญิงราวกับซื้อฝูงแกะ ทั้งๆที่ชาวโปรตุเกสเหล่านั้นแต่งงานแล้ว โดยเฉพาะในมะละกาชายชาวโปรตุเกสคนเดียว มีนางบำเรอเชื้อชาติ

¹¹² Ibid., p.67.

¹¹³ เดอ ชัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า 415-416.

ต่างๆ ถึง 24 คน การแต่งงานระหว่างชาวพื้นเมืองกับชาวโปรตุเกสแม้จะมีมาก แต่ความ
 ทารุณที่กระทำต่อทาสทั้งชายและหญิงพื้นเมืองของ โปรตุเกสก็เกิดขึ้นเสมอๆ เช่นกัน¹¹⁴

บ็อกเซอร์กล่าวว่า เด็กๆที่เกิดจากชาวโปรตุเกสกับทาสหญิง มักจะไม่ค่อย
 ได้รับการเอาใจใส่ยอมรับหรือได้รับการศึกษา และมักจะได้รับการดูถูกจากชาวโปรตุ
 เกสผู้มาใหม่ไม่ว่าจะเป็นนักบวชนิกายเยซูอิต หรือแม้แต่ทหารหนุ่มวัยรุ่นคนจากสลัม
 ต่างๆในลิสบอน (Lisboa) และปอร์ตู (Oporto)¹¹⁵ ประมาณปี พ.ศ.2123 บาทหลวงคณะ
 เยซูอิต ชาวอิตาลี ซึ่งเดินทางเข้ามายังเอเชียได้จำแนกพลเมืองโปรตุเกสออกเป็น 5
 กลุ่มดังนี้ พวกแรกเรียกว่าพวกไรนอล (Reinol) หมายถึงชาวโปรตุเกสที่เกิดในยุโรป
 พวกที่สองเกิดในอินเดียโดยมีมารดาเป็นชาวยุโรป พวกที่สามมีบิดาเป็นชาวยุโรป
 มารดาเป็นคนครึ่งชาติ (Eurasian) พวกที่สี่เป็นคนครึ่งชาติแท้ๆ กลุ่มสุดท้ายคือพวกที่ห้า
 เป็นชาวพื้นเมืองเลือดอินเดีย และพวกที่หกจะไม่มีสายเลือดยุโรปเลย ซึ่งเขาระบุว่าไม่
 เหมาะที่จะให้บวชเป็นบาทหลวงในคณะเยซูอิต¹¹⁶ แต่โดยพื้นฐานแล้วชาวโปรตุเกสที่
 เกิดในยุโรป (Reinol) ส่วนมากจะไม่รู้หนังสือ หรือเมื่อเป็นทหารแล้วจึงได้รับการสอน
 ให้อ่านออกเขียนได้ระหว่างการฝึกทหาร ขณะที่ชาวโปรตุเกสที่เกิดในอินเดียก็มักจะถูก
 มองว่าเป็นคนชั่วร้ายอ่อนแอ ไร้เงา เพราะถูกเลี้ยงดูจากทาสหญิงท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่
 เลวร้าย และชาวอินเดียพื้นเมืองจะไม่ได้มีโอกาสให้เข้าบวชเลย สำหรับพวกคนครึ่ง
 ชาติ (Mestiços) ก็อาจได้รับอนุญาตให้ถือบวชได้ตามความเหมาะสม แต่มีข้อพิจารณา
 ว่ายิ่งพวกเมซติซมีลักษณะออกไปทางอินเดียมากเท่าใด พวกเขาก็ยิ่งนับถือชาวโปรตุ
 เกสน้อยลงมากเท่านั้น แต่หลังจากนั้นไม่นาน บาทหลวงคณะฟรานซิสกันได้รายงาน
 ภาพพจน์ของชาวโปรตุเกสผิวสีต่างๆในทางที่ดีขึ้น¹¹⁷ บาทหลวงผู้นี้กล่าวว่าแท้ที่จริง
 แล้วนโยบายสนับสนุนให้ชาวโปรตุเกสแต่งงานกับชาวพื้นเมืองของ อัลบูเกร์ก็ มุ่ง
 เน้นให้ชาวโปรตุเกสเลือกแต่งงานกับหญิงผิวขาว หรือแม้หม้ายมุสลิมผิวขาวเชื้อสาย

¹¹⁴ ¹¹⁷ C.R. Boxer, *Race Relation in the Portuguese Colonial Empire, 1415-1825*.
 pp.60-63.

อารยัน ซึ่งสามีเสียชีวิตจากการปราบปรามของทหารโปรตุเกส และเขายังระงับมิให้ผู้ได้ บังคับบัญชาแต่งงานกับหญิงสาวผิวดำเผ่าคราเวเดียน ชาวมะละบาร์ ซึ่งชาวโปรตุเกสมักจะเรียกว่าผู้หญิงนิโกร แต่ดูเหมือนว่าลูกน้องของ อัลบูเกร์ก็ จะไม่ใส่ใจเท่าใดนัก นโยบายของ อัลบูเกร์ก็ ถูกวิจารณ์อย่างรุนแรงเป็นเวลานาน กระนั้นก็ได้ทำให้สตรี ผิวดำชาวโปรตุเกสเพิ่มจำนวนอย่างเพียงพอต่อความต้องการตามสัดส่วนที่เหมาะสม ได้เลย ทำให้ชาวโปรตุเกสต้องแต่งงานกับผู้หญิงยูเรเชียน หรือเอเชีย และแอฟริกัน ผู้ชายโปรตุเกสบางคน แม้จะมีนางบำเรอซึ่งมิได้สมรสอยู่แล้ว ก็ยังนิยมจะมีทาสสาวไว้ ครอบครอง มากกว่าจะแต่งงานอย่างถูกต้องกับผู้หญิงผิวสี ยกเว้นว่าหญิงคนนั้นจะมีฐานะร่ำรวย¹¹⁸

ดังได้กล่าวไปแล้วว่าในแต่ละปี จะมีชาวโปรตุเกสจำนวน 2-3 พันคนเดินทางออกไปยังอินเดีย แต่ก็พากันล้มตายเป็นจำนวนมากด้วยโรคเมืองร้อน ประเด็นการลาออกจากงานก็มีอัตราสูง ทางการ โปรตุเกสจึงจ้างพวกเมซติซุเข้าทำงาน ทำให้พวกยูเรเชียนมีจำนวนมากกว่าชาวยุโรปจากโปรตุเกสการแต่งงานกับชาวอินเดียจึงมีมากขึ้น บิดามารดาของพวกเมซติซุส่วนใหญ่อยากให้ลูกสาวแต่งงานกับชาวโปรตุเกสที่เกิดในยุโรปพวกเขาจะคิดหวังถ้าลูกสาวแต่งงานกับพวกเมซติซุด้วยกัน¹¹⁹ ในเมืองพระนครศรีอยุธยา นั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ทางการและศาสนจักรของโปรตุเกสกับฝรั่งเศส จะมีการขัดแย้งและบาดหมางกันเนื่องๆ แต่ก็ปรากฏหลักฐานว่าลึกๆแล้วความขัดแย้งนั้นมิได้เป็นอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนโปรตุเกสกับชาวฝรั่งเศส ที่ทำงานอยู่ในสยามแต่อย่างใด ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2228 บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ บันทึกไว้ว่า

วันนี้มีการสมรสระหว่างชายชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยของบริษัท กับบุตรของนายเรือสินค้าชาวปอร์ตุเกสคนหนึ่ง ชายชาวฝรั่งเศสชื่อ ม.คล็อช (M.Cloche) และชายชาวปอร์ตุเกสผู้นั้นชื่อ มัง ด'อาเบรโอ (M.d'Abreo) เป็นเพื่อนสนิทกับบาทหลวงมิชซังซึ่งเขาเคยพาไปที่เมืองตั้งเกีย

¹¹⁸⁻¹¹⁹ Ibid., pp.64-78.

กับประเทศญวนได้ หลายครั้งหลายหนแล้ว คู่บ่าวสาวได้หมั้นกันมานานตั้งสิบแปดเดือนแล้วและยังไม่เคยได้เห็นหน้าค่าตากันเลย การเสกสมรสในชมพูทวีปนั้น มิได้เป็นไปด้วยความรักหรือผลประโยชน์แต่อย่างใดด้วยสินสอดค้อยนัก คู่สมรสก็ไม่เคยได้พบปะกันมาแต่ก่อน และด้วยความจำเป็นเท่านั้นที่เขาทั้งสองยอมตนเข้าอยู่ใต้เอวของชีวิตของผู้ครองเรือน ¹²⁰

บันทึกของ เดอ ชัวซีย์ ชี้ให้เห็นว่า การแต่งงานระหว่างหญิงสาวจากชุมชนค่ายโปรตุเกส กับชายหนุ่มชาวฝรั่งเศสอาชีพเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยในบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส อาจเกิดขึ้นเนื่องจากบิดาของฝ่ายหญิงคงได้ใคร่ครวญให้บุตรสาวของตนแต่งงานกับชายหนุ่มชาวยุโรปอาชีพเสมียนของบริษัทฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา การหมั้นหมายแต่งงานเกิดขึ้นเพราะ ด'อาเบรโอ* มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับบาทหลวงชาวฝรั่งเศสแห่งคณะมิชชันนารีต่างประเทศ เพราะบาทหลวงผู้นี้เคยโดยสารไปโคชินจีนในเรือสินค้าของเขาบาทหลวงฝรั่งเศสจึงอาจชักนำให้ม.ด'อาเบรโอ ตัดสินใจหมั้นหมายบุตรสาวของตนกับเจ้าหน้าที่ของบริษัทฝรั่งเศสเพื่อความมั่นคงในชีวิตสมรสของบุตรสาว ทั้งๆที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่เคยมีความรัก หรือ เคยพบหน้ากันมาก่อน บันทึกของเดอ ชัวซีย์ ชี้ให้เห็นว่า สินสอดในการตกแต่งงานั้นหมายกับหนุ่มสาวในชุมชนโปรตุเกส หรือชายหนุ่มที่เดินทางมาจากยุโรปมีมูลค่าเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ภายหลังจากแต่งงาน จดหมายของ ม.เวเรต์ ระบุว่า ม.คลือชได้ไปพำนักกับพ่อค้าในชุมชน

¹²⁰ เดอ ชัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า428.

* M. d'Abreco ออกเสียงแบบโปรตุเกสว่า (เมอร์ซีเยอร์ หรือ ซินญอร์) ด.บรีอู. เดอ ชัวซีย์ ระบุชื่อเต็มของ ด.บรีอู ว่า "ฌัง ดาเบรโอ" ซึ่งจะตรงกับชื่อโปรตุเกสว่า "Joao d'Abreco" เมื่อเสียดูกรังศรีอยุธยาถูกหลานสกุล ดา บรีอู ได้หนีไปหลบภัยสงครามที่เมืองโคราชชั่วคราวก่อนจะย้ายไปพำนักอยู่ในชุมชนโปรตุเกสที่กรุงธนบุรีในปี พ.ศ.2311 , อ้างจาก หลักฐานประกาศเกียรติคุณทหารชาวโปรตุเกสใน P.Manuel Teixeira, op.cit., p.81.

ค่ายโปรตุเกสแทนที่จะพักในค่ายฝรั่งเศส หลักฐานของ ลาลูแบร์ ระบุว่า ม.ชาบอนโน อดีตเจ้าเมืองภูเก็ตก็แต่งงานกับสตรีชาวโปรตุเกส¹²¹ ในเมืองพระนครศรีอยุธยาเช่นกัน

อย่างไรก็ดี อุปสรรคของความบาดหมางทางศาสนา ทำให้การแต่งงานของ ม.คล็อช กับบุตรสาวของ จูอว ค'อาบรีอู เกือบจะไม่ราบรื่นไปตลอดทั้งชีวิต เมื่อ ม.คล็อช ซึ่งอาจจะได้รับการชี้แนะมาจากบาทหลวงคณะมิชชังต่างประเทศผู้เป็นเพื่อนสนิทของซินญอร์ ค'อาบรีอู ได้ตั้งข้อสงสัยว่าพิธีเสกสมรสที่คู่บ่าวสาวได้รับจากการประกอบพิธีของเจ้าคณะเขต (มุขนายกมิชชัง) โปรตุเกสชื่อบาทหลวง ดี วาร์รี (de Varre) มีความถูกต้องหรือไม่ ม.คล็อช จึงไปขอให้ ม.อะป็อสทอลิก มุขนายกมิชชัง คณะมิชชัง ต่างประเทศแห่งกรุงปารีสของฝรั่งเศสประกอบพิธีรับศีลสมรสให้อีกครั้งหนึ่งที่โบสถ์ในค่ายเซนต์โยเซฟผลที่ตามมาคือบาทหลวง ดี วาร์รี ได้แสดงปฏิกิริยาตอบโต้ด้วยการ

ท่านจึงประกาศตัดเจ้าสาว อัง ค'อาบรีโอ บิดาของ
เธอ มารดา ป้า และครอบครัวของเธอทั้งหมดขาดจากพระ
ศาสนา โดยมีได้มีการว่ากล่าวตักเตือน มิได้ทำการสอบถาม
มิได้ฟังคำพยาน ตามแบบปฏิบัติใดๆทั้งสิ้น¹²²

ตามหลักฐานของ เดอ ชัวซี¹²³ บาทหลวง ดี วาร์รี ขึ้นชื่อว่าเป็นคนเคร่งครัด เกรงตรง แต่การประกาศตัดคนออกจากพระศาสนา ถือเป็นการคว่ำบาตรทางสังคมอย่างรุนแรง ซึ่งนอกจากจะไม่ได้มีโอกาสในการมีส่วนร่วมทางศาสนาแล้ว คนในชุมชนโปรตุเกสเองก็จะไม่คบค้าสมาคมอีกต่อไปด้วย เมื่อ ม.ฟอลคอน ทราบเหตุการณ์ก็ขยายผลของความบาดหมางระหว่างชุมชนชาวโปรตุเกสกับชาวฝรั่งเศสให้มากยิ่งขึ้น โดยการส่งคนไปจับกุมบาทหลวง ดี วาร์รี ในข้อหาบังอาจคว่ำบาตรคนในบังคับฝรั่งเศสออกจากพระศาสนา และข้อหาจะลงเรือเดินทางออกนอกพระราชอาณาจักรโดยมิได้กราบบังคมทูลหรือแจ้งให้เสนาบดีคนหนึ่งคนใดทราบล่วงหน้า แต่เรื่องก็ยุติลงด้วยดีเมื่อนักบวชคณะเยซูอิตชาวฝรั่งเศสซึ่งมีโบสถ์อยู่ในชุมชนโปรตุเกสเข้ามาไกล่เกลี่ยให้ปรองดองกันได้โดยบาทหลวง ดี วาร์รี ยินยอมออกประกาศเป็นลายลักษณ์อักษรว่า การ

¹²¹ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า406-407.

¹²² เดอ ชัวซี, เรื่องเดิม, หน้า442.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า441.

ประกาศตัดขาด ม.คัลลือช และครอบครัวเกี่ยวดองเครือญาติในชุมชนโปรตุเกสออกจาก พระศาสนาที่ได้กระทำไปนั้นไม่มีผลในทางปฏิบัติ เพราะเขาได้ฟังความมาผิดพลาด บาทหลวง เดอ ชัวซีร์ ได้แสดงทัศนคติของคนที่ว่า

แต่ความประพฤติดันโอหัง บังอาจแสดงความโง่เง่าต่ำ
 คุ่นออกมาอย่างหยาบคายดังนี้ เป็นการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของ
 บรรดาเจ้าคณะ อะป้อมสทอลิกทั้งหลาย ซึ่งพวกปอร์ตุเกสพยายาม
 ใส่ร้ายมาเป็นเวลาตั้งยี่สิบปีมาแล้วนั้น ซึ่งพวกท่านได้รับความ
 ทุกข์ทรมาน มาด้วยความทรหดอดทนอย่างน่าสรรเสริญ ¹²¹

นอกจากการแต่งงานระหว่างชาวโปรตุเกสกับชาวฝรั่งเศสแล้วยังปรากฏ
 หลักฐานสะท้อนให้เห็นถึงการแต่งงานระหว่างชาวสยามและชาวมอญกับชาวโปรตุเกส
 ก่อนที่จะมีกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ห้ามมิให้ชาวสยามและมอญยกลูกสาวไปให้แต่ง
 งานกับชาวยุโรปและคนต่างชาติอื่นๆเพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหาการมีใจฝักใฝ่ต่างชาติ
 ของลูกหลานที่เกิดมาภายหลัง ¹²⁵ และโยส เซาเทนยังระบุถึงคนครึ่งชาติโปรตุเกสที่มี
 แม่เป็นชาวเอเชียด้วย* รวมทั้งยังมีหลักฐานจารึกประกาศเกียรติคุณของทหารชาว
 โปรตุเกสในสมัยกรุงธนบุรีระบุชื่อของชาวโปรตุเกสคนหนึ่งคือ ปีดรู ยามาตะ (Pedro
 Jamada) เป็นญาติกับแม่หม้ายชื่อคาธรินา ดู รุซารีอู (Catharina do Rozario Viúva) **
 หลานชายผู้นี้มีศักดิ์เป็นหลานของเขา หลักฐานนี้อาจเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงการแต่ง
 งานระหว่างชาวโปรตุเกสกับชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยาได้ด้วย นอกจากนี้สิ่งที่น่าสนใจ
 ก็คือเป็ดรู ยามาตะ เป็นญาติทางฝ่ายมารดาของท้าวทองกีบม้าภรรยาของ คอนสแตนติน
 ฟอลคอน ตามหลักฐานของบาทหลวงมานูเอล ไตไซรา ***

¹²¹ เดอ ชัวซีร์, เรื่องเดิม , หน้า442-443

¹²⁵ ประชุมพงสาวดาร เล่ม27, หน้า177-178

* มีคำอธิบายเพิ่มเติมอยู่ใน ประชุมพงสาวดารภาคที่ 76, หน้า34-37.

** อธิบายจากเนื้อหาในคำประกาศเกียรติยศชาวโปรตุเกส ใน P.Manuel Teixeira, op.cit., p.82.

*** คำอธิบายจาก P.Manuel Teixeira , ibid., p.40-41.

- ประเพณีการฝังศพ

ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ตรงกับปี พ.ศ.2239 ได้เกิดโรคระบาดขึ้นอย่างรุนแรงที่เมืองพระนครศรีอยุธยา¹²⁶ จดหมาย ม.ปิ่นโต ถึง ม.บาเซต์ เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2239 ระบุว่าเกิดสภาวะแห้งแล้งมีน้ำน้อย ทำให้อาหารการกินมีราคาแพงมาก แม้พระเจ้าแผ่นดินสยามจะทรงระวังกวัดขันสักร์เท่าใดก็ตาม แต่ก็มีเหตุร้ายเกิดขึ้นตามมามาก คือเกิดเพลิงไหม้ขึ้นบ่อยๆทุกแห่ง น้ำในลำน้ำก็มีความขุ่นข้นแห้งแล้ง และมีสีเขียวเต็มไปหมด จนใช้บริโภคไม่ได้มาเป็นเวลานาน หลักฐานระบุว่า "เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้คนฝันต่างๆ ถึงไม่ได้ฝันจริงก็คิดประดิษฐ์เป็นฝันขึ้นทั่วไป"* ทำให้เกิดโรคระบาดขึ้น โดยผู้ป่วยจะมีอาการโลหิตออกทางปากและจมูก แล้เป็นไขอยู่ได้ 2-3 วันก็ตายมีหน้าซำยังกลับมีไข้ทรพิษเข้ามาแทรกทั่วราชอาณาจักร ทำให้ทั้งเด็กผู้ใหญ่อายุตั้งแต่ 7-80 ปี ล้มตายกันมาก ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ.2239 มีคนตายทั่วพระราชอาณาจักรรวมเกือบ 80,000 คนแล้ว หลักฐานฝรั่งเศสระบุว่าตามวัดต่างๆไม่มีที่จะฝังศพ และทุ่งนาก็เต็มไปด้วยศพทั้งสิ้น วัดที่อยู่ใกล้กับโรงเรียนสามเณราลัย เพียงแห่งเดียวภายในสามเดือนยังฝังศพไปแล้วถึง 4,200 ศพ ระหว่างนั้นสมเด็จพระเพทราชาไม่เพียงทำตัวเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยทำพิธีสวดมนต์เลี้ยงพระในที่ชุมชน ทำนํ้ามนต์และพิธีต่างๆ หลายหนอย่าง ซึ่งพระสงฆ์ได้ทำทั้งในเมืองและนอกเมือง พระองค์ยังทำเหมือนบิดามารดา ของราษฎร โดยส่งแพทย์ไปรักษาคนเจ็บป่วย พระราชทานยาและเงินโดยทั่วกัน ก่อนกำหนดสังฆราชจะถึงแก่กรรมได้แนะนำให้อายยา และฉิดเอาเลือดออกเพื่อป้องกันมิให้ป่วยไข้ พระเจ้ากรุงสยามทรงเห็นชอบจึงประกาศให้ราษฎรปฏิบัติตามคำแนะนำนั้น และเจ้าพนักงานต้องนำความกราบทูลทุกคืนว่า คนที่ได้ฉิดเลือดออกเช่นนี้ มีจำนวนมากน้อยเท่าใด ม. เดอ เทรซี กับมิชชันนารี อีก 3 คน ได้วิ่งไปช่วยทุกหนทุกแห่งทั้งให้ยากินและรับเด็กเข้ารีต ภายในพระนครแห่งเดียวมิชชันนารีเหล่านี้ได้รับเด็กเข้ารีตวันละหลายคน ในชั้นต้น ม.ปิ่นโตก็เดินทางไปทั่วทุกแห่งเช่นกัน แต่ไม่เข้าการรักษาพยาบาล

¹²⁶ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 21. หน้า 97-100.

* หมายถึงการสร้างข่าวลือไปในทางร้ายๆ

พวกคริสเตียนที่ป่วยก็เต็มมือทำให้ปลิกตัวไปได้ยาก แต่แล้วไข้ระบาดก็ลดน้อยลงไปบ้าง ในค่ายฝรั่งเศสนั้น นักเรียนตาย 3 คน ทาส 1 คน¹²⁷

หลักฐานจดหมายของ ม.โปเกา ถึง ผู้อำนวยการมิชชันต่างประเทศ ในวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2239 กล่าวถึงสภาวะฝนแล้งน้ำน้อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2238-2239 ว่าได้เกิดไข้ทรพิษหลายชนิด อาทิ ไข้แดง ไข้ดำ ทำให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ตายกันมาก แต่ปรากฏว่าในโรงเรียนสามเณรลับไม่มีใครเป็นไข้เลย ทำให้ชาวสยามประหลาดใจและกราบทูลสมเด็จพระเพทราชา นักเรียน 3 คนกับทาส 1 คน ที่ตาย ก็มีได้ตายเพราะพิษไข้ ส่วนคนที่ป่วยนั้นก็หายป่วยทุกคน

ในปี พ.ศ.2239 ฝนแล้งยิ่งขึ้นจนถึงสิ้นเดือนสิงหาคม หลักฐานฝรั่งเศสระบุว่า "พวกราษฎรวิตกมาก เพราะเกิดมาไม่เคยเห็นสภาวะแห้งแล้งเช่นนี้ น้ำก็ยังไม่ขึ้น ทั้งๆที่ควรจะขึ้นได้แล้ว ราคาข้าวแม้จะแพงเท่าใดก็ยังไม่ซื้อไม่ได้ พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานของให้แก่ราษฎรเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนให้เบาบางลงบ้าง"

เมื่อเกิดโรคระบาดขึ้น ม.โปเก กล่าวหาบาทหลวงฝรั่งเศสได้ทำพิธีสวดมนต์ 7 วัน โดยเอาของที่ระลึกในศาสนา (รูปเคารพ) ออกแห่ ในช่วงนั้นก็เกิดฝนตกลงมาตลอดตั้งแต่ กันยายน - ตุลาคม - พฤศจิกายน และน้ำก็ขึ้นมากกว่าทุกปี นาน 2 เดือน ม.โปเก ไม่กล้ายืนยันว่าเป็นฝนตกเพราะพิธีกรรมของพวกคริสเตียน เพราะฝ่ายไทยก็เชิญพระพุทธรูปออกแห่เช่นกัน และพวกไทยเชื่อว่าฝนตกเพราะแห่พระพุทธรูป¹²⁸

จดหมายของ ม.เดอ ซีเซ ถึง ผอ.คณะมิชชันต่างประเทศ เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ.2255 ระบุว่าเกิดไข้ทรพิษขึ้นมาได้ 5-6 เดือนแล้ว และเวลานี้ก็กำลังเป็นกันอยู่ ผู้คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้ล้มตายเป็นอันมาก คณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้ทำการช่วยเหลือคนไข้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโรงเรียนสามเณร และต้องออกเดินทางไปตามในเมืองและหมู่บ้านต่างๆ เป็นการพิเศษ บางหมู่บ้านก็ห่างไกลจากเมือง 3-4 ไมล์ ทำให้เปลืองค่าใช้จ่ายมากขึ้น และยังคงซื้อข้าวเลี้ยงพวกคนยากจนที่ไม่มีกำลังจะซื้อข้าวกินได้ เพราะเวลานี้ข้าวแพงอย่างที่สุด¹²⁹ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาข้างต้นทำให้มีการขุดค้นพบโครง

¹²⁷ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 100-103.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100-103.

¹²⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 317-318.

กระดูกจำนวน 200 โครงเศษในเขตโบสถ์ซานตู คูมิงกู (ซานโต โดมินิกัน หรือโบสถ์ซานเปโตรในปัจจุบัน) ซึ่งอยู่ในชุมชนโปรตุเกส จากการวิเคราะห์ตัวอย่างโครงกระดูกหมายเลข 1-72 รวม 72 โครง โดยคณะของศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล เพื่อจำแนกเพศ วัย เชื้อชาติ และพยาธิสภาพของโครงกระดูก ตามลักษณะความเป็นไปได้และความสมบูรณ์ของโครงกระดูกอาจสรุปผลได้ดังนี้¹³⁰

ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกทั้งสามลักษณะ(เพศ, วัย, เชื้อชาติ) จากตัวอย่างไม่ถึงร้อยละห้าสิบของจำนวนตัวอย่างกระดูกทั้งหมด (จำนวน 72 โครง) เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านสภาพความชำรุดของโครงกระดูกส่วนใหญ่เป็นสำคัญ สำหรับช่วงอายุของโครงกระดูกที่พบมากที่สุดอยู่ในวัย 21-25 ปี โดยประมาณ โครงกระดูกที่อยู่ในกลุ่มที่ไม่สามารถกำหนดวัยได้นั้นมีโครงกระดูกของทารกจำนวน 1-2 โครง และโครงกระดูกที่อยู่ในวัยชราจำนวนมากจำนวน 1 โครงรวมอยู่ด้วย ส่วนผลจากการจำแนกเชื้อชาติดั้งเดิมที่ต่างกันนั้นเป็นการวิเคราะห์อย่างกว้างๆ และไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าเป็นโครงกระดูกของชาวโปรตุเกส ชาวไทย ชาวจีน ชาวญวน หรือคนครึ่งชาติที่เป็นลูกครึ่งโปรตุเกสผสมพื้นเมือง ที่เข้ารับศีลล้างบาปเป็นคาทอลิกในหมู่บ้านโปรตุเกส ผลการวิเคราะห์พยาธิสภาพของโครงกระดูกบางโครง ได้พบโรคเกี่ยวกับโลหิตเป็นพิษซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้กะโหลกศีรษะของผู้ที่เป็นโรคนี้นหนาขึ้นกว่าปกติ เนื่องจากการขยายตัวของกะโหลกศีรษะเพื่อสร้างเม็ดโลหิตแดงไปเลี้ยงเนื้อเยื่อสมอง โรคดังกล่าวพบในโครงกระดูกหลายโครงด้วยกัน แต่สาเหตุการตายของชาวคาทอลิกบางคนที่พบในชุมชนโปรตุเกสอาจจะไม่ใช่เนื่องมาจากสาเหตุของการเจ็บป่วยด้วยโรคดังกล่าวนี้ทั้งหมดจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่ทำให้ทั้งราษฎรไทยและผู้ที่อาศัยอยู่ในค่ายของชาวคริสต์ล้มตายจำนวนมาก และมีได้หมายความว่า การตายของชาวคาทอลิกเหล่านี้มีสาเหตุมาจากไข้ทรพิษอย่างเดียวแต่ประการใด โครงกระดูกที่พบบางส่วนจะอยู่ในลักษณะของการถูกฝังซ้อนทับหรือเกทับกัน การศึกษาท่าทางของโครงกระดูกที่อยู่ด้านล่างจึงทำได้อย่างไม่สมบูรณ์ แต่จากการที่โครงกระดูก

¹³⁰ ศจ.นพ.สุด แสงวิเชียร, "รายงานเบื้องต้นของโครงกระดูกสมัยอยุธยาที่พบที่สุสานบ้านนักบุญเปโตร," ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโครงการปรับปรุงหมู่บ้านโปรตุเกส จ.พระนครศรีอยุธยา, 2530), หน้า 46-48.

เหล่านี้ถูกฝังอย่างเป็นระเบียบตามแนวทิศตะวันตก-ตะวันออกเหมือนกัน จึงไม่นับว่าจะเป็นตัวแปรที่อาจทำให้เกิดความสับสนหรือคลาดเคลื่อนในการตีความเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพของชาวคาทอลิก เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะการฝังศพจากโครงกระดูกและโบราณวัตถุที่พบร่วมกับโครงกระดูกจากการขุดแต่งโบราณสถานซานเปโตร ประกอบกับการศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับความตายและประเพณีการฝังศพของชาวคาทอลิกที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ทำให้มองเห็นถึงร่องรอยความเชื่อและพิธีกรรมทางด้านประเพณีการฝังศพของชาวคาทอลิกในชุมชนโปรตุเกส ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก อาจกล่าวในขั้นต้นนี้ได้ว่าในสมัยอยุธยาการฝังศพของชาวคาทอลิกที่โบสถ์ซานตุ ดุมินกัน นิยมหันศีรษะของผู้ตายไปทางตะวันออก เพื่อให้ในหน้าของผู้ตายหันไปทางพระแท่นบูชาซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าเป็นเจ้าภายในโบสถ์ ชาวคาทอลิกเชื่อว่าเมื่อถึงแก่ความตายแล้วร่างกายจะเน่าเปื่อยผุพังกลายเป็นดินไปตามเดิม ส่วนวิญญาณจะถูกพระเจ้าพิพากษาทันที โดยพระองค์จะทรงตัดสินให้วิญญาณของผู้ที่ปฏิบัติตนเป็นคริสตังที่ดีไปอยู่ในสวรรค์ เสวยสุขร่วมกับพระเจ้าและบรรดานักบุญทั้งหลาย ให้วิญญาณที่มีโทษบาปไปอยู่ในสถานไฟชำระหรือนรกตามความผิดที่มีต่อพระเจ้า และเมื่อถึงวันสิ้นโลกพระเจ้าจะทรงพิพากษาวิญญาณทั้งหมดพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง พระองค์จะทรงประทานให้วิญญาณที่บริสุทธิ์ ได้กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะได้อยู่ร่วมกับพระเจ้าและบรรดานักบุญบนสวรรค์ชั่วนิรันดร์ตามความเชื่อในศาสนา

สำหรับกรณีที่มีโครงกระดูกของผู้ใหญ่บางโครงที่ฝังบริเวณใต้พื้นมุขหรือระเบียงหน้าโบสถ์ (โครงกระดูกหมายเลข 149,154) หันศีรษะไปทางทิศตะวันตกนั้น อาจจะเนื่องมาจากผู้ตายมีสถานะเป็นบาทหลวง โดยสันนิษฐานจากกฎเกณฑ์การตั้งศพที่บ่งไว้ชัดเจนว่า ให้วางศพหันหน้าไปทางทิศที่เขาเคยหันหน้าเมื่ออยู่ในที่ชุมนุมพิธีทางศาสนา ซึ่งก็หมายความว่าผู้ที่เคยหันหน้าเข้าหาพระแท่นขณะที่ยังมีชีวิตอยู่คือสัตบุรุษ เมื่อตายแล้วจะต้องวางศพให้หันหน้าเข้าหาพระแท่น ส่วนผู้ที่เคยยืนหันหลังให้พระแท่นขณะอยู่ในที่ชุมนุมพิธีขณะที่ยังมีชีวิตอยู่คือบาทหลวง เมื่อตายแล้วจึงต้องวางศพให้หันหน้ามาทางสัตบุรุษเช่นเดียวกับเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ครั้นถึงเวลาประกอบพิธี ศพก็คงจะถูกฝังอยู่ในลักษณะของการหันศีรษะไปทางพระแท่นซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของจุดที่ฝังศพ

โครงการศุภางโครงการที่พบว่ามียุทธศาสตร์เข้าซิด (โครงการศุภางหมายเลข5) ตลอดไปถึงแข่ง (ซึ่งซิดรูดขณะซุดคั่น) คล้ายกับการศุภามัตตราสัง สันนิษฐานว่าอาจเนื่องมาจากการนำเอาธรรมเนียมพื้นเมืองมาใช้ตามความเคยชิน¹³¹ ทำนองเดียวกับการพบตุ๊กตาเสียดบาลร่วมกับโครงการศุภางที่38 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ที่แฝงอยู่ในสำนึกของชาวคาชอลิกพื้นเมือง โบราณวัตถุบางชิ้นที่พบร่วมกับโครงการศุภาง อันเป็นสิ่งของและรูปเคารพทางศาสนาคริสต์และเครื่องประดับ สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อทางศาสนาและค่านิยมทางสังคมบางอย่างของชาวคริสต์ตั้งในชุมชนโปรตุเกสว่ามีการนำเหรียญรูปเคารพของพระเยซู พระแม่มาริอา นักบุญยอแซฟ และรูปเคารพของพระสันตปาปา หรือนักบุญอื่นๆ คล้องคอประจำตัวไว้ เพื่อแสดงถึงความศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าของซึ่งคล้ายกับคติเรื่องการห้อยพระพิมพ์ของชาวพุทธ โครงการศุภางโครงการซึ่งพบเครื่องทอง กำไล เศษผ้า และกระดุม สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องประดับประจำตัวและเครื่องนุ่งห่มของผู้ตายที่ญาติพี่น้องของผู้ตายได้แต่งตัวให้ศพ เพื่อให้สภาพของศพเรียบร้อยภูมิฐาน ส่วนกางเขนที่พบนั้นอาจจะเป็นของที่อยู่ในสายประคำ หรือเป็นกางเขนที่ใช้คล้องคอหรือเคยกัดติดปกเสื้อของผู้ตายก็ได้

หลักฐานเอกสารระบุว่าหลังเหตุการณ์จลาจลในปี พ.ศ.2231 บาทหลวง หลุยส์ (Luis de La Mère de Dieu) ถูกจับจากเมืองคณาวัศรี ส่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมด้วยบาทหลวงเปเรชชาวโปรตุเกส บาทหลวงหลุยส์ได้ถึงแก่กรรมในเรือระหว่างการเดินทางมายังเมืองพระนครศรีอยุธยา ส่วนบาทหลวงเปเรชถูกคุมขังและได้รับจดหมายแต่งตั้งให้เป็นมุขนายกมิชซังจากนครวาติกัน ขณะนั้นพวกเข้ารีตฝรั่งเศสถูกห้ามมิให้ใช้โบสถ์เพื่อประกอบพิธีทางศาสนา¹³² บาทหลวงฝรั่งเศสจึงขอให้หัวหน้าคณะเยซูอิตชื่อบาทหลวงมัลโดนาตชาวโปรตุเกส เป็นผู้ทำพิธีฝังศพบาทหลวงหลุยส์ ซึ่งยังคงอยู่ในเรือ แต่ปรากฏว่าได้มีบาทหลวงเอสเตโว แห่งคณะโอกุสแตง (ออกัสติน) กับบาทหลวงซิลเวสที่ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะดมินิกัน มาแย่งเอาศพของบาทหลวงหลุยส์ไปต่อหน้าบาทหลวงมัลโดนาต บาทหลวงมัลโดนาต และ ม.โปมา หยายามอชิบายเหตุผล

¹³¹ พิชัย ชวนเกรียงไกร, "การฝังศพของชาวคาชอลิกที่หมู่บ้าน โปรตุเกส." มติชนรายวัน (28 สิงหาคม 2527) :11.

¹³² ประชุมพงศาวดารเล่ม21 , หน้า32-36.

ของคนให้ทราบ แต่บาทหลวงเอสเตโวและบาทหลวงซิลเวสก็กลับนำสภาพหลวงหลุยส์ไปฝังไว้ยังโบสถ์ซานตุคูมินกัน¹³³ โดยไม่ยอมฟังคำอธิบายหลักฐานข้างต้นนี้ นอกจากจะบ่งชี้ให้เห็นถึงธรรมเนียมการฝังศพของบาทหลวงภายในหลุมฝังศพในโบสถ์แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางสังคมของชุมชนโปรตุเกสในขณะนั้นอีกด้วย

การตั้งศพไว้เพื่อประกอบพิธีทางศาสนาของชาวคาทอลิกในชุมชนโปรตุเกส โดยปกติอาจจะไม่ใช้เวลานานเกินไปนักทั้งนี้เนื่องจากระดับของวิทยาการด้านการรักษาสุขภาพของศพมิให้นำเหม็นยังอยู่ในขั้นต่ำ สภาพของศพที่ตั้งไว้นานเกินกว่า 1 วันขึ้นไป จึงอาจก่อให้เกิดความเคียดแค้นหรือนำความกระอักกระอ่วนใจให้แก่ผู้ที่มาร่วมพิธี ถึงแม้ว่าอาจจะมีกรับเอาธรรมเนียมการรักษาสุขภาพศพจากชาวพื้นเมือง โดยการกรอกสารปรอทเข้าไปทำลายลำไส้ของผู้ตายให้ไหลออกมาทางทวารหนัก เพื่อจะได้ยืดเวลาการประกอบพิธีออกไปชั่วระยะเวลาหนึ่งจนกว่าจะมีความพร้อมในการฝังศพ จากหลักฐานของลาลูแบร์ซึ่งเข้ามากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2230¹³⁴ ในกรณีที่ผู้ตายถึงแก่กรรมด้วยโรคไข้ทรพิษ ซึ่งระบาดระหว่างปี พ.ศ.2238-2239 นั้นไม่ถือเป็นการประกอบพิธีทางศาสนาให้แก่ผู้ตายเลย¹³⁵ ญาติพี่น้องอาจใช้ปูนขาวเทรองพื้นลงในหีบศพชั้นหนึ่งก่อนที่จะนำศพบรรจุ แล้วเทพูนขาวพอกทับศพอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะปิดฝาโลงทันที เพื่อป้องกันการระบาดของโรคดังกล่าว ปูนขาวมีคุณสมบัติที่ดีในการดับกลิ่นด้วย อุปสรรคที่ทำให้การประกอบพิธีทางศาสนาในการฝังศพของชาวคาทอลิกต้องกระทำอย่างคนนอกศาสนาเกิดจากเหตุการณ์ความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างศาสนาพุทธกับรูปแบบในการสอนศาสนาของบาทหลวงคาทอลิกในสมัยพระเจ้าท้ายสระทำให้มีพระบรมราชโองการจารึกบนแผ่นหิน ห้ามมิให้บาทหลวงสอนศาสนาเป็นภาษาไทยและภาษาบาลีแก่ชาวไทย ลาว มอญ และห้ามมิให้ทำการใดๆ อันเป็นการดูหมิ่นศาสนาพุทธ เป็นเหตุให้การประกอบพิธีทางศาสนาให้แก่ชาวคริสต์ตั้งพื้นเมืองต้องทำอย่างลับๆ แม้กระทั่งเมื่อตายแล้วก็ต้องฝังศพอย่างคนนอกศาสนาโดยไม่มีบาทหลวง

¹³³ เรื่องเดียวกัน , หน้า34-35.

¹³⁴ ชิมอง เคอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 545-546.

¹³⁵ สัมภาษณ์บาทหลวงวิวัฒน์ แพร์ศิริ ที่สำนักมิสซังฯ , 15 กันยายน 2527 . อ้างจาก, อนุชา ศรีวิวัฒนสาร . เรื่องเดิม, หน้า87.

ไปประกอบพิธีให้ นอกจากการไปเสกหลุมฝังศพในตอนกลางคืนก่อนที่จะทำการฝังศพเท่านั้น¹³⁶ บทสวดมนต์ภาวนาและบทเพลงสวดที่ใช้ในพิธีปลงศพอาจใช้ทั้งภาษาละตินและภาษาไทยแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่หลักฐานคำแปลบทปาเตร์นอสตรงกับบทอาแวเป็นภาษาไทยถ่ายทอดผ่านอักษรโรมัน ในบันทึกของลาตูแบร์เป็นสิ่งที่บ่งชี้ได้คือในสมัยอยุธยาตอนปลายมีการแปลบทสวดและบทเพลงสวดออกเป็นภาษาไทยแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียกพระแม่มาเรียว่า "ซานตา มาเรีย (Santa Maria)" นั้นเป็นคำที่ใช้ในภาษาโปรตุเกสนั่นเอง¹³⁷

9. อาชีพของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

ชาวโปรตุเกสได้เข้ามามีบทบาทในการประกอบอาชีพต่างๆในเมืองพระนครศรีอยุธยาเพื่อการยังชีพของตนเองและหนีความขัดสนทางเศรษฐกิจภายใต้การปกครองของทางการโปรตุเกส มีหลักฐานของฝรั่งเศสระบุว่าชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาจำนวน 700-800 ครอบครัว ส่วนมากยากจนและยอมตายเสียดีกว่าจะทำมาหากิน¹³⁸ นอกจากนี้พ่อค้าฝรั่งเศสบางคนยังรายงานว่าชาวโปรตุเกสเกียจคร้าน หยิ่ง และชอบอ้างว่าทุบรอนไม่มีเงินเอาแต่นอนซมอยู่บน เสื่อ¹³⁹ นั้นแท้ที่จริงแล้วคนในชุมชนโปรตุเกสมิได้มีภาพลักษณ์เช่นนั้นไปเสียทั้งหมด อาชีพที่พวกเขาได้ใช้เป็นเครื่องดำเนินชีวิตนอกจากการเป็นทหารรับจ้าง และทหารปืนใหญ่แล้ว* พวกเขายังประกอบอาชีพต่างๆ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปดังนี้

การค้าขายทองคำและอัญมณีในกรุงศรีอยุธยา อยู่ในความสนใจของชาว

¹³⁶ สำนักสารสาส์น, ประวัติพระศาสนาจักร, (พระนคร : ไทยหัตถการพิมพ์, 2510) , หน้า267

¹³⁷ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า130-132.

¹³⁸ นิโคลาส แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า62.

¹³⁹ ประชุมพงสาวดาร เล่ม39, หน้า64.

* เป็นคำอธิบายที่ปรากฏอยู่ใน E.W. Hutchinson, "Adventurers in Siam in the 17th Century" (London: The Royal Asiatic Society, 1940), p.23

เครื่องประดับในรูปของสินค้าและเครื่องราชบรรณาการในโอกาสเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศเป็นระยะๆ เอกสารชิ้นหนึ่งเป็นจดหมายของหัวหน้าพ่อค้าอังกฤษในเมืองพระนครศรีอยุธยา ชื่อ เอลิห์ยู เบล เขียนถึงนายวิลเลียม กิฟฟอร์ด ประธานและผู้ว่าราชการแห่งป้อมเซนตยอร์ช และสมาชิกสภาที่ปรึกษา แห่งป้อมเซนตยอร์ช เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2229 กล่าวถึงการเจรจาต่อรองเพื่อช่วงชิงความได้เปรียบ เกี่ยวกับผลประโยชน์การค้า และการผลิต เครื่องประดับจากอัญมณี ประเภท เพชร พลอย และทับทิม สิ่งที่หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษกำลังเผชิญอยู่ก็คือ การใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมของฟอลคอน ผ่านตัวแทนการค้าของตน โดยไม่ปฏิบัติตามสัญญาการแลกเปลี่ยนดังกล่าว¹⁴⁰ ทั้งๆที่มีช่างทองและช่างทำเพชรพลอยโบราณชาวสยามเป็นผู้ตีราคาเอง และพวกเขายังเป็นฝ่ายครอบครองเครื่องเพชรที่ได้สั่งทำเอาไว้แล้วด้วย ต่อมาฟอลคอนได้สั่งให้ช่างทองชาวฝรั่งเศส มาเป็นผู้ตีราคาใหม่ต่อหน้าพ่อค้าอังกฤษ ชื่อ โรเบิร์ต ฮาร์บิน แต่การตีราคาครั้งนี้ หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษ ยืนยันว่า มีความผิดพลาดถึงร้อยละ เจ็ดสิบห้าของราคาสินค้าจริง ทำให้พ่อค้าอังกฤษ ขาดทุนเป็นเงินจำนวนมาก ครั้นเวลาผ่านไประยะหนึ่ง คนเหล่านั้นได้มอบหมายให้ช่างอัญมณีชาวโปรตุเกส ซึ่งทำเครื่องประดับอยู่ที่บ้านของช่างทองชาวฝรั่งเศสร่วมกับช่างทำเครื่องเพชรพลอยผู้มีความสามารถที่สุดในเมืองพระนครศรีอยุธยา ตีราคาเครื่องเพชรใหม่อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่า ช่างเหล่านี้ได้ตีราคาเครื่องเพชรดังกล่าวสูงขึ้นไปกว่าเดิมนับสิบเท่า¹⁴¹

ช่างเพชรพลอยชาวโปรตุเกสซึ่งถูกกล่าวถึงในที่นี้ หลักฐานระบุชื่อว่า ซินญอร์ รูดริเกซ (Senhor Rodrigues) และ ซินญอร์ ปอร์ตู (Senhor Porto)¹⁴² การที่บุคคลทั้งสองรับทำและรับตีราคาเครื่องประดับเพชรพลอยที่บ้านของช่างทองชาว

¹⁴⁰ หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษและหุ้นส่วนตกลงรับทำด้ามดาบแบบ Jemdar , หีบต่างๆ และ ด้ามดาบญี่ปุ่น ประดับด้วยเพชรและทับทิม แลกเปลี่ยนกับทองแดง ดีบุก และ ไม้จันทน์ ในราคา 10,500 เหรียญ. ดู สุภรณ์ อัสวสัน โสภณ(แปล), เรื่องเดิม, หน้า 76-77.

¹⁴¹ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 แปลโดยสุภรณ์ อัสวสัน โสภณ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2513), หน้า 83-86.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

ฝรั่งเศส และยังมีการติดต่อเชื่อมโยงกับเจ้าพนักงานในราชสำนักพระเจ้ากรุงสยาม อาทิ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ และช่างเพชรทองอื่นๆ แสดงให้เห็นว่า พวกเขาเป็นสมาชิกของชุมชนโปรตุเกส ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างสูง สามารถตีราคาเครื่องอัญมณีให้เป็นที่ยอมรับของตลาด

การที่ช่างทองชาวฝรั่งเศสระบุว่านายรุคริเกวซ และนายปอร์ตุ เป็นผู้ทำเครื่องเพชรดังกล่าวร่วมกับช่างทองผู้มีชื่อเสียงอื่นๆ ของเมืองนี้ แสดงให้เห็นว่าช่างอัญมณีทั้งสองคนเป็นผู้มีฝีมือในการทำเครื่องเพชรระดับแนวหน้าและได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไปทั้งชาวสยามและพ่อค้าชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในเมืองพระนครศรีอยุธยา หากพิจารณาอีกด้านหนึ่ง การตีราคาเครื่องเพชรเหลือเพียง 7,000 เหรียญเศษ อาจเป็นข้อบ่งชี้สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลดังกล่าวเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในเรื่องเกี่ยวกับอัญมณีและเครื่องประดับเพชรพลอย จึงสามารถคำนวณราคาของสินค้าประเภทนี้ได้ใกล้เคียงกับต้นทุนของสินค้าและค่ากำหนดของชิ้นงานดังกล่าวข้างต้น ทำให้พ่อค้าอังกฤษไม่สามารถโก่งราคาได้เกินความเป็นจริง

รุคริเกวซ¹⁴³ และปอร์ตุ เป็นชาวโปรตุเกสที่ประกอบอาชีพเป็นช่างอัญมณีซึ่งมีฝีมือสูงได้รับการยกย่องจากเจ้าหน้าที่ของทางการฝ่ายพระคลังหลวงแห่งเมืองพระนครศรีอยุธยา การที่ช่างอัญมณีชาวโปรตุเกสไปทำงานฝีมือที่บ้านของช่างทองชาวฝรั่งเศสซึ่งอาจอยู่ในชุมชนค้าฝรั่งเศส แสดงให้เห็นว่าการค้าและผลิตอัญมณีและเครื่องประดับส่วนหนึ่งในเมืองพระนครศรีอยุธยาอยู่ภายใต้การจัดการร่วมกันของชาวฝรั่งเศสและชาวโปรตุเกส ในสงครามกัวอิสรภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินเมื่อปี พ.ศ.2311 ลูกหลานตระกูล รุคริเกวซ ก็มีส่วนร่วมในวีรกรรมครั้งนั้นด้วย¹⁴⁴

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงความขาดแคลนคนนำร่องชาวโปรตุเกสในการเดินเรือระหว่างมะละกาและเกาะตะมะ การนำเรือเข้าออกจาก

¹⁴³ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 มีนักเดินทางชาวโปรตุเกสชื่อฟรานซิสกู รุคริเกวซ และวิเซนตี รุคริเกวซ เขียนบรรยายเส้นทางการเดินเรือในทะเลจีนและเส้นทางจากโปรตุเกสมายังอินเดีย ดู Rui D'Avila Lourido, "European trade between Macão and Siam from the beginning to 1663," *IEAHA*, 14th (1996) :5 -6.

¹⁴⁴ P.Manuel Teixeira, op.cit., p.80.

อ่าวมะตะมะจะต้องใช้คนนำร่องพื้นเมืองนับสิบคนภายใต้การควบคุมของหัวหน้าคนนำร่องชาวมะตะมะ¹⁴⁵ เวอร์จิเนีย เอ็ม ดี คร็อกโก ซึ่งว่าเรือสินค้าของโปรตุเกสอาจประกอบด้วยพ่อค้าชาวโปรตุเกสเพียงคนเดียว มีเจ้าหน้าที่หรือเสมียนชาวโปรตุเกสติดตามไปด้วยจำนวน 3 คน ส่วนกัปตันนั้นเป็นชาวชวา คนนำร่องเป็นชาวพะโคและลูกเรือล้วนเป็นชาวชวาและพะโคทั้งสิ้น¹⁴⁶

หลักฐานรายงานการปฏิบัติงานของศาลกระทรวงทหารเรือ ที่เมืองสุทหัตถ์ เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน และ 12 ธันวาคม พ.ศ.2230 พิจารณาคดีตัดสินคดีเกี่ยวกับเรือคูเรีย คอลลัท (Doorca Dallat) ของพระเจ้ากรุงสยามซึ่งถูกยึดโดยกัปตันจอห์น คอนเซทท์ แห่งเรือเบิร์คสตี คาสเซิล (Berkley Castle) เมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2230 เรือลำนี้ถูกยึดได้ขณะทอดสมอยู่ในเส้นทางไปเมืองอะชิน หลักฐานระบุชัดเจนว่า มีนายอันตอญู นิคูเลา (António Nicolão) ชาวโปรตุเกสเป็นคนนำร่อง สินค้าในเรือได้แก่ข้าว เครื่องถ้วยเงินของพระคลังหลวงสยามและนายแซมมูแอลไวท์แห่งมะริดและสินค้าเล็กๆ น้อยๆของคนนำร่องเอง สินค้าทั้งหมดถูกนำออกไปขายแล้วยึดไว้เป็นของทางการอังกฤษ

ตามหลักฐานแล้วมีแนวโน้มว่า คนนำร่องชาวโปรตุเกสผู้นี้อาจปฏิบัติงานอยู่ที่เมืองมะริด ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสยามขณะนั้น แต่การปรากฏตัวของเขาในที่นี้ สะท้อนให้เห็นว่าภายในชุมชนโปรตุเกสที่เมืองพระนครศรีอยุธยาเองก็อาจมีคนนำร่องชาวโปรตุเกสประจำอยู่ในเรือสินค้าหลวงอื่นๆ ได้ เนื่องจากชุมชนโปรตุเกสก็มีพ่อค้าที่เดินเรือค้าขายตามเมืองท่าชายฝั่งทะเล ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ด้วยเช่นกัน¹⁴⁷

การที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายกับสยามเป็นเวลายาวนานในระยะหลัง อาจทำให้พวกเขามีความเชี่ยวชาญเรื่องน้ำลึกในแถบนี้เพิ่มขึ้นก็ได้ จึงพบหลักฐานของการประกอบอาชีพเป็นคนนำร่องในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในรายงานของบาทหลวงคาซาร์ตระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงจ้างชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งเป็นผู้

¹⁴⁵ Virginia M. Di Crocco, *Portuguese along the Burmese Coasts in the 16th - 17th Centuries* (Bangkok : Embassy of Portugal in Thailand, 1987), np.

¹⁴⁶ Ibid., np.

¹⁴⁷ เดอ ชัวซี. เล่มเดิม, หน้า 428.

บังคับการเรือหลวงเมื่อประมาณปี พ.ศ.2226 เรือลำนี้แล่นไปยังเมืองแก้ว เพื่อนำพระราชสาส์นไปเจริญสัมพันธไมตรีกับกษัตริย์โปรตุเกส¹⁴⁸ และ ดร.สุราชัย ยิ้มประเสริฐ ก็ระบุเช่นเดียวกันก่อนหน้านี้ในช่วงปี พ.ศ.2060 ได้มีชาวโปรตุเกสประจำอยู่ในเรือของสยามแล้ว¹⁴⁹

อาชีพนักร้องและนักดนตรี อาจเป็นอาชีพหนึ่งที่มีพัฒนาการมาจากการเล่นดนตรีในโบสถ์ของชาวโปรตุเกส บันทึกของชาวต่างประเทศกล่าวว่า ชาวสยามชอบร้องเพลงเป็นชีวิตจิตใจ พ่อเพลงแม่เพลงจะแข่งเนื้อร้องโต้ตอบกันอย่างทันควัน แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของผู้ร้อง ชาวสยามร้องเพลงทั้งเวลาเดินไปวัด เวลาเที่ยวทางเรือ หรือในงานฉลองวันนักขัตฤกษ์อื่นๆ โดยทั้งชายและหญิงจะร้องเพลงพร้อมกัน ซึ่งหลักฐานระบุว่า "ชวนให้หัวใจชุ่มชื่นได้" งานค้นคว้าของครูแปงระบุว่าชาวยุโรปนิยมชมชอบการร้องเพลงแบบนี้มาก เชื่อว่าชาวยุโรปที่ครูแปงกล่าวถึงน่าจะหมายถึงชาวโปรตุเกส เนื่องจากครูแปง ชี้ว่า มิชชันนารีกลุ่มแรกที่เดินทางไปเผยแพร่นิกายศาสนาในกรุงศรีอยุธยาซึ่งหมายถึงชาวโปรตุเกส จำเป็นต้องแต่งคำสอนทางศาสนาเป็นเพลงภาษาละติน จึงทำให้การเผยแพร่นิกายศาสนาได้ผลดียิ่งขึ้น¹⁵⁰ รายงานของชาวต่างประเทศระบุว่า ชาวสยามโปรดปรานเครื่องดนตรีแบบตะวันตก อาทิ เสียงออร์แกน จึงปรากฏว่ามีชาวสยามพากันไปฟังการบรรเลงออร์แกนที่โบสถ์ของชาวคาทอลิกเสมอ นอกจากเสียงออร์แกนแล้วชาวสยามยังชอบเสียงปี่ กลอง แตร และ ขลุ่ย ของฝรั่งอีกด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้มีชาวโปรตุเกสซึ่งอยู่ในบังคับของพระมหาอุปราช (เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์) ถูกเกณฑ์ไปเล่นดนตรีและร้องเพลงในงานฉลองวันนักขัตฤกษ์ของวังหน้า เมื่อปี พ.ศ.2292¹⁵¹ ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่บาทหลวงชาวฝรั่งเศส ผู้ปกครอง

¹⁴⁸ จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงคาซาร์ดี ค.ศ.1687-1688 . แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า219.

¹⁴⁹ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.176.

¹⁵⁰ ฟรังซัวร์ อังรี ครูแปง, เรื่องเดิม, หน้า 73-74.

¹⁵¹ ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย์, และ พริกษ์ ชวนะเกรียงไกร "บันทึกความสัมพันธ์โปรตุเกส - อยุธยา," ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสปีการท่องเที่ยวไทย พ.ศ.2530), หน้า21.

สังฆมณฑลเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายของ ม. เดอ โลลีแยร์ ถึงผู้อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศ กล่าวถึงสาเหตุเบื้องต้นก่อนที่พวกเข้ารีตในสยามจะถูกกดขี่กั้นแกล้งจากทางการสยามนั้นเกิดจากการค้นพบบ่อทองคำที่เมืองกุยบุรี สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงโปรดให้นำทองคำที่พบไปหล่อเป็นพระพุทธรูปทองคำและดอกบัวทองคำขนาดใหญ่ประดับพระพุทธรูป ต่อมาออกญาพระคลังได้ส่งหลวงราชมนตรีเจ้าท่า ให้มาแจ้งแก่บาทหลวง เดอ โลลีแยร์ ให้เกณฑ์คนเข้ารีตทุกคนทั้งชายหญิงไปถือดอกบัวคนละดอกร่วมแห่กับชาวสยาม แต่บาทหลวงเดอ โลลีแยร์ เห็นว่าการแห่ในขบวนของพุทธศาสนา ขัดกับหลักความเชื่อในศาสนาคริสต์ จึงมิได้ปฏิบัติตามคำขอร้อง ปรากฏว่าบาทหลวงคณะเยซุอิต ชื่อโยเซฟ มอนตานา ก็ถูกเรียกไปรับฟังคำชี้แจงที่บ้านของออกญาพระคลัง ซึ่งได้ยกเหตุผลประการหนึ่งว่า

...ในเวลามีนงานนักขัตฤกษ์ไหว้พระของไทย พวกเข้ารีตก็มาดูงานเป็นอันมาก และเวลามาดูงานของไทยนั้น พวกเข้ารีตก็ได้มาช่วยร้องรำทำเพลง ดีดสีตีเป่าเหมือนกัน..¹⁵²

บาทหลวงโลลีแยร์ ระบุว่าพวกเข้ารีตที่ไปช่วยดีดสีตีเป่าในงานนักขัตฤกษ์ของไทยนั้นเป็น "นักเลงในค่ายปอร์ตุเกสพวกหนึ่ง"¹⁵³ ซึ่งคิดเห็นสินของคนไทยไปช่วยเล่นดนตรีไว้ในงานดังกล่าว เพื่อจะได้เห็นหน้า และไม่ต้องถูกฟ้องร้อง โดยยอมขายตัวเป็นทาสอยู่กับเจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์กรมพระราชวังบวรฯ* ในขณะนั้นหลักฐานจึงระบุว่า

¹⁵² ประชุมพงสาวดารเล่ม 22. หน้า 203-204.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

* ก่อนหน้านั้นบันทึกของชาวฝรั่งเศสระบุว่าเจ้าวังหน้าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงเคยให้ปล่อยพวกเข้ารีตออกจากคุก เมื่อคราวเกิดกรณีพิพาทกับบุตรหลานเจ้าเมืองมะริด โดยทรงให้ขุนนางวังหน้า "นำไม้กระด้างหักกับรง และเครื่องหอมพร้อมทั้งส่งท้องตรากับมัดหวายเพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพวกเข้ารีตและพวกบาทหลวงอยู่ในบังคับของพระองค์, อ้างจาก โสพิศ หนูทอง, เรื่องเดิม, หน้า 24-89.

...เมื่อมีงานไหว้พระของไทย พระมหาอุปราชก็เรียกนักเลงพวกนี้ไปร้องรำทำเพลง และเล่นเครื่องมโหรี¹⁵⁴

นอกจากนี้พวกเข้รืตโดยเฉพะกลุ่มชาวโปรตุเกสคงจะมีส่วนเข้าไปร่วมสนุกสนานเฮฮาในงานฉลองวันนักขัตฤกษ์ของไทยมานานแล้ว ดังปรากฏอยู่ในบันทึกให้การ ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังถามบาทหลวง เดอ โลลีแยร์ว่า

คำถาม - ก็เวลามีงานนักขัตฤกษ์ของพระพุทธศาสนา พวกเข้รืตก็มาช่วยในงานเหล่านี้ ออกแน่นไป มาร้องรำทำเพลงปนกับพวกไทย เอาเครื่องดีดสีตีเป่ามาเล่น และมาเขียนรูปพระพุทธรูปตามโบสถ์วิหารด้วยมิใช่หรือ

คำตอบ - ถ้าคนเข้รืตคนใดได้กระทำการดังกล่าวมาแล้วนี้ คนผู้นั้นก็ได้กระทำบาปในศาสนาของเรา¹⁵⁵

หลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การแลกเปลี่ยนและเผยแพร่วัฒนธรรมทางสังคีตศิลป์ระหว่างชุมชนโปรตุเกสและชาวเมืองพระนครศรีอยุธยาดังกล่าว อาจเป็นที่มาของเพลงไทยสำเนียงฝรั่ง อาทิ เพลงต้นบรเทศ หรือ คั่นวรเชษฐในเวลาต่อมา นอกจากนี้ชาวค่ายจากชุมชนโปรตุเกสบางคนอาจมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์จิตรกรรมฝาผนังในวัดไทยด้วย ดังปรากฏในหลักฐานจดหมายเหตุของแกเฟอร์ที่ระบุว่าที่ประตูหลังในวิหารหลังหนึ่งของวัดเจ้าพระยาพระคลังนอกเกาะเมืองฝั่งตะวันออก มีรูปเขียนขนาดใหญ่เท่าตัวคนของชาวโปรตุเกสสองรูป เมื่อถึงเทศกาล ในวิหารนี้จะมีการพิธีทุกปี¹⁵⁶

ในรัชสมัยสมเด็จพระทรงธรรม แพทย์โปรตุเกสมีบทบาทในการชันสูตรสาเหตุการเสียชีวิตของพ่อค้าอังกฤษในเมืองพระนครศรีอยุธยา ดังปรากฏในหลักฐานจดหมายเหตุของพ่อค้าอังกฤษชื่อ จอห์น บราวน์ จากปัตตานี ถึง จอห์น จูร์แดงที่เมืองบันคัม เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ.2159 ระบุถึงการตายของพ่อค้าชาวอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งอยู่บนjaminแพร์ จากคำบอกเล่าของชาวฮอลันดาว่า

¹⁵⁴ ประชุมพงสาวดารเล่ม22, หน้า204.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า211.

¹⁵⁶ เองเจสเบิร์ต แกมเฟอร์, เรื่องเดิม, หน้า52.

เนื่องจากกฎวางยาพิษ ตามข้อสันนิษฐานของพวกโปรตุเกส¹⁵⁷

ข่าวการตายของชายผู้นี้ถูกส่งมาจากพ่อค้าฮอลันดาผู้หนึ่งในกรุงศรีอยุธยา และ “พวกโปรตุเกส” ในที่นี้อาจหมายถึงแพทย์ชาวโปรตุเกสซึ่งทำหน้าที่ตรวจรักษาคนไข้ทั่วไป และชันสูตรศพของผู้ตาย เพื่อรายงานสาเหตุการตายให้แก่ผู้เกี่ยวข้องทราบว่าเป็นการตายโดยปัจจุบันหรือการฆาตกรรม การปฏิบัติงานของแพทย์ชาวโปรตุเกสครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงการไปมาหาสู่กันในหมู่พ่อค้าต่างชาติระหว่างชาวฮอลันดา อังกฤษ และโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา

การตายของพ่อค้าอังกฤษ มีหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดามาทำพิธีจัดการศพ และมาร่วมในขบวนแห่ศพจนถึงหลุมศพ หลังจากพิธีศพเสร็จสิ้นลงพวกฮอลันดา ก็ได้ขอจัดการมรดกของผู้ตายด้วย¹⁵⁸ หลังจากการตายของพ่อค้าเบนจามิน แพรี่ ปรากฏว่าพ่อค้าที่ดำเนินกิจการแทนผู้ตาย คือ จอห์น จอห์นสัน ได้หันไปต้อนรับชาวโปรตุเกสซึ่งหลักฐานของอังกฤษในตอนต้นระบุว่า การคบหากับชาวโปรตุเกสทำประโยชน์ทางการค้ามิได้แม้แต่น้อย หลักฐานซึ่งได้จากปากคำของชาวฮอลันดา กล่าวว่าพวกโปรตุเกสเหล่านี้

...เป็นพวกอาศัยอยู่ในกรุงสยาม ที่เลวทรามต่ำช้ากว่าใครเพื่อนทั้งนี้เป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศ แก่พวกเราและประเทศชาติ เป็นอันมาก ทุกๆวันจะมีพวกโปรตุเกสมาที่บ้าน อย่างมาก 30 คน อย่างน้อย 20 คน ดื่มสุรา สนุกสนาน ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในบ้าน กลายเป็นสิ่งธรรมดาสามัญสำหรับพวกโปรตุเกสไปเสียแล้ว...¹⁵⁹

แต่ปรากฏว่าหลังจากนั้นพ่อค้าอังกฤษได้ชี้แจงกลับไป ดังหลักฐานจดหมายของจอห์น จอห์นสัน และ ริชาร์ด พิทท์ เขียนที่ปากสันดอนกรุงสยาม ถึงจอห์น บราวน์ ที่ปัตตานี เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2160 อธิบายถึงการที่พ่อค้าฮอลันดาเข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวอังกฤษ กรณีการตายของ เบนจามิน แพรี่ และการคบค้าสมาคมกับชุมชนโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาว่า

¹⁵⁷ กรม ศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. หน้า 83

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า 83

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 84

...ที่เขาบอกว่าพวกเราต้อนรับจับสู้พวกโปรตุเกสและคนอื่นๆนั้น ขอเรียนว่าเราเป็นเพียงพ่อค้า มีสินค้าที่จะขาย ขอแต่เพียงให้เราขายสินค้าได้มากๆ เพราะเรามาขายสินค้าไม่ใช่มาคอยเอาใจใส่กับเรื่องของคนโน้นคนนี้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราไม่ได้ซื้อสินค้าจากพวกโปรตุเกสและคนอื่นๆ เราก็อาจจะต้องทำเหมือนกับพวกชาวต่างชาติคือต้องรับขนถ่ายสินค้าของคนอื่นๆแทน ข้าพเจ้าขอสดมภ์อ้อนวอนพระเจ้า ได้โปรดคลบบันดาลให้โกดังสินค้าของท่านทำมาค้าขึ้นเหมือนของเรา และขอให้เงินทองไหลมาเทมาเหมือนกับโกดังสินค้าของเราแห่งนี้¹⁶⁰

จดหมายของจอห์นสันและพิทท์ฉบับนี้ สะท้อนให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้วชาวโปรตุเกสที่เข้าไปตั้งสรค้อยู่ในโรงสินค้าของอังกฤษ เป็นทั้งลูกค้าและพ่อค้าที่อังกฤษคิดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ทางการค้าจริงๆ นอกจากนี้หลักฐานยังสะท้อนให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสเป็นผู้ที่มีความกว้างขวางทางการค้าเป็นอย่างมากโดยถ้าหากพ่อค้าอังกฤษมิได้ซื้อสินค้าจากพ่อค้าชาวโปรตุเกสและพ่อค้าอื่นๆแล้ว อาจทำให้พวกเขาไม่สามารถรวบรวมสินค้าได้เลย

หลังเหตุการณ์ความบาดหมางระหว่างทางการสยามกับสมาชิกชุมชนโปรตุเกสใน ปี พ.ศ.2162* อาจเป็นเหตุทำให้โรงพยาบาลในชุมชนชาวโปรตุเกสปิดตัวลง และเปิดตัวใหม่อีกครั้งหนึ่งในปีเดียวกัน ดังปรากฏในหลักฐานสาส์นถวายรายงานแด่กษัตริย์กรุงโปรตุเกส เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2162 ระบุว่าอุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองแก้ว ได้มีหนังสือแจ้งให้กัปตันกาซปาร์ ปาเซกู ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากอุปราชโปรตุเกสให้เป็นหัวหน้าชุมชนชาวโปรตุเกสแห่งกรุงศรีอยุธยา ให้ชักชวนผู้คนในกรุงศรีอยุธยาเพื่อร่วมกันสร้างเรือนรักษาพยาบาล หรือ โรงพยาบาล ขึ้นที่ท่าเรือดังเช่นที่เคยมีมาแต่เดิม

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า94-97

* ความบาดหมางเนื่องจากทางการสยามให้สิทธิพิเศษในการค้าหนังสัตว์แก่พ่อค้าฮอลันดา เป็นเหตุให้ชาวโปรตุเกสยึดเรือฮอลันดา แล้วถูกทางการสยามปราบปรามจับกุม. ดู กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม3 (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507), หน้า193

และขอให้กัปตันปาเชอ พยายามอย่างเต็มความสามารถเนื่องจากอุปราชแห่งกัวได้มอบอำนาจเต็มให้แก่เขา เพื่อให้ดำเนินการทุกอย่างได้ เช่นเดียวกับกัปตันโปรตุเกสคนก่อนๆ นอกจากนี้อุปราชแห่งกัวยังขอให้กัปตันปาเชอ ช่วยขอร้องทางการสยามให้ปล่อยตัวชาวคริสเตียนที่ถูกคุมขังเป็นเชลยในกรุงศรีอยุธยา และขอให้ชาวคริสเตียนช่วยกันทำความดี เพื่อเชิดชูพระเกียรติยศแห่งพระเจ้ากรุงโปรตุเกส ให้ขจรขยายยิ่งขึ้น¹⁶¹

การที่อุปราชแห่งกัวมีหนังสือขอให้กัปตันปาเชอหัวหน้าชุมชนชาวโปรตุเกสแห่งกรุงศรีอยุธยา ช่วยชักชวนให้ผู้คนในย่านใกล้เคียงกับหมู่บ้านโปรตุเกส ร่วมมือกันสร้างโรงพยาบาลสาธารณะขึ้นใหม่ ให้สามารถจัดการรักษาพยาบาลผู้คนเจ็บไข้ได้ป่วยดังเคยมีมาแต่เดิม ซึ่งให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนชาวโปรตุเกส ในด้านการให้บริการรักษาพยาบาลแก่คนทั่วไป ซึ่งอาศัยอยู่ไยและแวกนั้น อันหมายถึงชุมชนชาวต่างประเทศที่เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ โดยน่าจะมีชาวโปรตุเกสเป็นส่วนใหญ่ที่เข้ามาใช้บริการ เนื่องจากขณะนั้น พ่อค้าชาวฮอลันดา และอังกฤษ เพิ่งจะเดินทางเข้ามาตั้งโรงสินค้าในกรุงศรีอยุธยาได้ไม่นานนัก (พ.ศ.2146 และ พ.ศ.2155 ตามลำดับ) สำหรับพ่อค้าฝรั่งเศสนั้น เพิ่งจะเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.2205 ส่วนพ่อค้าสเปน ซึ่งเดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2140 นั้นมีบทบาททางด้านชุมชนและด้านอื่นๆ ในกรุงศรีอยุธยาน้อยมาก

ไม่เพียงแต่จะมีบทบาทในสังคมชาวต่างชาติเท่านั้น แพทย์ชาวโปรตุเกสยังได้มีส่วนถวายนวความคิดเห็นในการรักษาอาการประชวรของพระมหากษัตริย์ไทยด้วยดังปรากฏในหลักฐานของฮอลันดาระบุว่าตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระพระองค์ได้ประชวรด้วยพระโรคมะเร็งในช่องพระโอษฐ์ (เพดานปาก) เป็นเวลานานถึง 7 เดือน¹⁶² บรรดาแพทย์ในราชสำนักต่างก็ลำบากใจเพราะพระองค์ไม่อนุญาตให้ชาวต่าง

¹⁶¹ กรม ศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1. หน้า 119

¹⁶² Dhiravat na Pjombejra, "The last year of King Thaisa's reign : Data concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory Dagregister for 1732" ความย้อนก่อนของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรีมรว. ศุภวัณย์ เกษมศรี, 2537:136. หลักฐานของบาทหลวงฝรั่งเศสระบุว่าทรงประชวรด้วย

ประเทศเข้าเฝ้าถวายการรักษา ทำให้ขุนนางกรมแพทย์คัดสินใจทำหุ่นขี้ผึ้งรูปเพดานพระโอรุของพระองค์นำไปขอความคิดเห็นจากแพทย์ชาวสยาม แพทย์ชาวโปรตุเกส แพทย์ชาวจีน และแพทย์ชาวเวียดนามที่อยู่ในอยุธยา¹⁶⁴ แต่ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงเสวยพระโอสถพื้นเมืองมิได้เสวยยาของแพทย์ VOC.ชาวตะวันตก¹⁶⁵

ในเรื่องเกี่ยวกับวิทยาการด้านการหล่อปืนใหญ่นั้น ลาลูแบร์บันทึกไว้ว่าชาวสยามมีปืนใหญ่ไม่สู้จะมากนัก ปืนใหญ่จำนวนหนึ่งของสยาม ถูกหล่อขึ้นโดยชาวโปรตุเกส ตำแหน่งช่างหล่อปืนใหญ่ของราชสำนักสยามชาวโปรตุเกสผู้นี้เกิดที่เมืองมาเก๊า และรับราชการในเมืองพระนครศรีอยุธยาอยู่จนกระทั่งถึงแก่กรรมไปในระหว่างรับราชการนี้เอง ลาลูแบร์ตั้งข้อสังเกตว่า หากชาวสยามหล่อปืนใหญ่ขึ้นใช้เองแล้ว ฝีมือคงจะไม่ดีเท่าใด¹⁶⁶

นอกจากนี้หลักฐานในบันทึกของ ลาลูแบร์ ยังกล่าวถึงวิทยาการทางด้านสถาปัตยกรรมในเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งชาวโปรตุเกสมีส่วนร่วมในการก่อสร้างด้วย โดยเขาระบุว่าชาวยุโรป ชาวจีน และชาวมัวร์ ต่างสร้างบ้านเรือนของตนเป็นตึกตามแบบนิยมและศิลปะของชาติตน คนเหล่านี้เท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้สร้างบ้านเรือนของตนเป็นตึกได้ ลาลูแบร์กล่าวว่าชาวยุโรปพวกแรกที่เดินทางเข้ามาในสยาม ซึ่งหมายถึงพ่อค้าชาวโปรตุเกสเป็นผู้ริเริ่มสร้างตึกขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อใช้เก็บสินค้า จึงเรียกอาคารของตนว่า “faituric” ในภาษาฝรั่งเศส หรือ “f-itoria” ในภาษาโปรตุเกส ทำให้ชาวสยามได้นำคำดังกล่าว ไปเรียกวัดของตนว่าวัดแพติวรี (Pagode faituric) หรือวัดที่ทำเป็นแพติวรี¹⁶⁷

"โรคพระโอรุเน่า" และหมอได้ถูกประหารชีวิตไปมากกว่า 20 คนแล้วเพราะไม่สามารถรักษาโรคนี้ได้ พระอนุชาของพระองค์ก็ประชวรด้วยโรคนี้เช่นกัน , อ้างจากโสพิศ หนูทอง, เรื่องเดิม, หน้า29.

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า136.

¹⁶⁵ Dhiravat na Pombejra, op.cit., p.136.

¹⁶⁶ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 407.

¹⁶⁷ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 135-138 : และผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า “Pagode faituric” หรือ “Pagode faituria” ซึ่งชาวสยามนำไปเรียกวัดเก่าๆที่ก่ออิฐถือ

หลักฐานในงานค้นคว้าของครูเปง กล่าวถึงป้อมปราการรอบกำแพงเมือง พระนครศรีอยุธยาว่ามีอยู่ประปรายเป็นระยะๆ เขากล่าวถึงป้อมสำคัญแห่งหนึ่งว่า สร้างขึ้นโดยบาทหลวงคาทอลิก นิกายโดมินิกัน ชาวโปรตุเกส กล่าวคือ

บริเวณรอบนอกเมืองสวยงามด้วยบ้านช่อง และเรือกสวน ป้อมปราการเล็กๆมีอยู่รอบเป็นระยะๆ ประปราย แต่ป้อมปราการ ที่ทำถุกตำราที่สุดคือป้อมปราการที่สร้างขึ้นตามแบบแปลนของ บาทหลวงคอดมินิกัน ชาวโปรตุเกสองค์หนึ่ง ทางกรยังได้สร้าง ป้อมหลายแห่ง ซึ่งน่าจะป้องกันเมืองนี้ให้พ้นจากการจู่โจม...¹⁶⁸

ป้อมแห่งนี้ น่าจะเป็นป้อมเพชร ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่โดดเด่น และมีความ สำคัญอย่างยิ่งทางยุทธศาสตร์การป้องกันพระนคร และยุทธศาสตร์ทางการค้า เนื่องจาก เป็นที่ชุมนุมของเรือสินค้า สำเนา และ แพค้าขาย ซึ่งใหญ่ที่สุดในพระนคร

แม้ป้อมเพชรจะเป็นป้อมสำคัญ และมีขนาดใหญ่ที่สุดของเมืองพระนครศรี อยุธยา แต่ในทัศนะของลาลูแบร์แล้วเขาเห็นว่าสยามยังคงต้องอาศัยความชำนาญของ ชาวยุโรปในการออกแบบป้อม และต่อให้ป้อมทั้งหลายในเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมี ขนาดเล็ก และสภาพเลวรวมกันทั้งหมด ก็มีอาจต้านทานการบุกของทหารฝรั่งเศสได้¹⁶⁹

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างป้อม ค่าย ทำด้วยไม้ขึ้นที่เมืองชายแดนต่อกับเมืองหงสาวดี แต่ไม่สามารถหาช่างได้ เสนาบดี ผู้หนึ่งของสมเด็จพระนารายณ์ ได้อ้างพระบรมราชโองการมอบหมายให้มิชชันนารีฝรั่งเศสชื่อ เรอเน ชาร์บอนโน (Fr.Renc Charbonneau) เดินทางออกไปเป็นผู้ควบคุมการ ก่อสร้าง เมื่อสร้างป้อมแล้วเสร็จ จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองภูเก็ต (เมืองโยสลัมหรือ จังซีลม) นาน 3-4 ปี หลังจากนั้น จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกลับเข้ามา

ป้อมนี้ อาจเป็นต้นเค้าของชื่อ “วัดตึก” ในเมืองพระนครศรีอยุธยา เนื่องจากคำ “fortoria” หากเรียกสั้นๆ แบบที่ชาวสยามนิยม (อาทิ เรียก “อยุธยา” เป็น “ยุทธยา”) ก็อาจกลายเป็น “fato - พัดตุ” หรือ “Watto - วัดตุ” และ “Wattuk - วัดตึก” ได้

¹⁶⁸ ฟรังซัวร์ อังรี ครูเปง, เรื่องเดิม, หน้า9.

¹⁶⁹ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า406.

พำนักกับบิดามารดาของภรรยา ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสที่เมืองพระนครศรีอยุธยา¹⁶⁹ ดังเดิม จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า บาทหลวงชาวโปรตุเกสแห่งนิกายดอมินิกัน ผู้ออกแบบแผนผังและควบคุมการก่อสร้างป้อมเพชรจะต้องได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศและสิทธิพิเศษนานาประการตอบแทนจากพระเจ้าแผ่นดินสยามในขณะนั้นอย่างแน่นอน

นอกจากวิศวกรชาวโปรตุเกส ที่มีความรู้ในการสร้างป้อมปืนแล้ว ยังมีช่างโยธาและช่างสำรวจชาวโปรตุเกสอีกส่วนหนึ่งที่ได้เข้ามาตัดถนน คูคลอง และทำแผนที่ภายในเมืองพระนครศรีอยุธยา¹⁷⁰ แจกิง คี กัมปูลุ ระบุว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พระองค์ได้โปรดให้ชาวโปรตุเกสช่วยขุดคลองเพื่อการกสิกรรมและต่อมาช่างสำรวจชาวโปรตุเกสได้ตัดถนนเข้าไปในป่าจากตำหนักหักร้อนไปจนถึงพระพุทธบาทโดยใช้เข็มทิศส่องกล้อง¹⁷¹ คนเหล่านี้มีส่วนทำให้ชุมชนชาวโปรตุเกสได้รับการยอมรับจากทางการสยามเป็นอย่างดี ในระยะแรกๆของการเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

พ่อค้าสำเภาก็เป็นอาชีพสำคัญอีกอาชีพหนึ่งของชาวโปรตุเกสบางคน หลักฐานจดหมายเหตุคัดต่อระหว่างเจ้าหน้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองสุรัต กับข้าหลวงใหญ่อังกฤษและเคาน์ซิล ที่บอมเบย์ ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2162 กล่าวถึงการวิ่งเต้นขอตัว “ทาส หรือ คนในบังคับ” ของพ่อค้าครึ่งชาติโปรตุเกสแห่งเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเดินทางไปค้าขายยังบอมเบย์ คืบจากทางการอังกฤษ กล่าวคือ

ได้เกิดเรื่องขึ้นกับ นาย พอลลา บาฟติซา ชาวโปรตุเกส ซึ่งทำนังกอยู่ที่กรุงสยาม บาฟติซา ผู้นี้มีทาสอยู่คนหนึ่ง (ชื่อว่า โดมินิโก) ทาสผู้นี้ได้เดินทางจากกรุงสยามมายังบอมเบย์ แต่พอไปถึงที่นั่น ก็ถูก มร. โชมัส นิคอลล์ จับขังไว้ที่นั่น เพื่อใช้เป็น

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า406-407.

¹⁷⁰ "The excavation of of the Portuguese settlement at Ayutthaya". ชาวโปรตุเกสในยุคลงศรีอยุธยา (กรมศิลปากร, 2530), Np.

¹⁷¹ Joaquim de Campos, Early Portuguese Accounts of Thailand (Portugal : Camara Municipal de Lisboa , 1983), pp.22-23.

ตัวต่อรอง เราใคร่ขอให้ท่านจัดการเรียกตัวทาสผู้นั้นคืน จาก
มร.โรหมัส นิคอลล์ ให้จงได้และขอให้ส่งมอบทาสผู้นั้นให้แก่ผู้
ถือจดหมายนี้ด้วย¹⁷²

ต่อมาอีกหนึ่งสัปดาห์เศษ คูมินิโก (หรือ คูมิงโก)* ก็ได้รับการปล่อยตัว ดัง
จดหมายของ เฮนรี ออกชินเคน และ เคาน์ซิล ที่บอมเบย์ เขียนถึงข้าหลวงใหญ่และเคาน์
ซิลที่สุรัต ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2162 ความว่า

ได้จัดการปลดปล่อยทาส ที่ชื่อโดมิงโก ซึ่งเป็นคนของ
กรุงสยาม และเป็นคนของเมสติโซ¹⁷³ ให้ไปหาเมสติโซแล้วตาม
ที่ท่านสั่งมา และขอให้ท่านได้โปรดดูแลเมตตากรุณาแก่เขาเป็น
อันดียิ่งไปกว่าที่พวกเขาจะยินดีเชื่อเชิญ หรือพยายามให้เรา ทาส
คนนี้ได้ถูกกักขัง นิคอลล์เก็บตัวไว้แต่ประการใด¹⁷⁴

การที่ทางการอังกฤษยอมปล่อยตัว คนในบังคับของพ่อค้าครั้งชาติโปรตุเกส
แสดงให้เห็นถึงเกียรติยศและความสามารถ ในการวิงวอนของพ่อค้าโปรตุเกสจากกรุงศรี
อยุธยา ในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นเพียงคนครั้งชาติโปรตุเกส ก็ตาม นอกจากนี้
การที่หลักฐานกล่าวว่า ทาสชื่อโดมิงโก เป็นคนของกรุงสยาม และเป็นคนของเมสติโซ
เป็นสิ่งบ่งชี้ว่า บุคคลทั้งสองอาจเป็นพ่อค้าสำเภากลวง ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรง
ธรรมก็ได้

งานค้นคว้าของครูเปง ระบุว่าชาวสยามเป็นผู้ชำนาญการเดินเรือแคในแม่น้ำ
ท่า่นั้น ส่วนการเดินเรือในทะเลนั้นต้องจ้างแขกมุสลิม ชาวจีน ชาวมะละบาร์ และ

¹⁷² กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ
ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า290.

* อ่านสำเนียงโปรตุเกสว่า คูมินิโก หรือ คูมิงโก

¹⁷³ เมสติโซ หรือ เมชติซู (Mestiço) เป็นคำภาษาอินโด-โปรตุเกส สำหรับใช้เรียก
คนครั้งชาติ หรือ ยูเรเซียน ปัจจุบันคำนี้มีได้ใช้อีกต่อไปแล้ว , C.R.Boxer, Galogs in
the Far East, p.280

¹⁷⁴ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานา ประเทศ
ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า292.

ชาวคริสต์ที่สืบเชื้อสายมาจากชาวยุโรป มาเป็นผู้ดำเนินการ¹⁷⁵ รายงานดังกล่าวสอดคล้องกับรายงานของลาตูแบร์ซึ่งระบุว่า ชาวสยามมีความสามารถไม่มากนักในการเดินเรือทะเล ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงทรงจ้างนางเรือและลูกเรือชาวต่างประเทศให้เดินเรือไปค้าขายทางทะเล ในระยะหลังพระองค์ทรงจ้างชาวอังกฤษ หรือ ชาวโปรตุเกสให้ปฏิบัติหน้าที่นี้ ต่อมาก็ได้ใช้นายเรือชาวฝรั่งเศสบ้างเช่นกัน¹⁷⁶

ทางด้านการค้าขายกับสเปนนั้น รายงานของ ยอร์ช ไวท์ ระบุว่า การส่งเรือสินค้าหลวงของทางการสยามไปค้าขายยังมะนิลา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีเพียงปีละหนึ่งลำ โดยมีชาวจีน เป็นทั้งพ่อค้าและจัดการเดินเรือ¹⁷⁷ ประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ว่านอกเหนือจากปริมาณการค้าที่มีต่อกันอย่างเบาบางแล้ว เหตุใดพระคลังหลวง จึงไม่จ้างชาวโปรตุเกสไปติดต่อกับมะนิลา ทั้งๆที่มีความจำเป็นในการใช้ชาวโปรตุเกส เพื่อติดต่อกับตัวกลางในทางธุรกิจ และนอกจากนี้ สัญญาระหว่างสยามกับฮอลันดาเองก็เพียงแค่ห้ามมิให้จ้างพ่อค้าจีนในเรือสยามเท่านั้น¹⁷⁸ ไม่ได้ห้ามมิให้ทางการสยามจ้างนายเรือโปรตุเกส หรือนายเรือฝรั่งเศสทำงานในเรือสินค้าของสยาม

อาชีพที่น่าสนใจอีกอาชีพหนึ่งคือการเป็นเสมียนในบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ จดหมายของเคาน์ซิลแห่งป้อมเซนต์ฮอร์จิง วิลเลียม เจอร์ชีย์ แห่งสะสุลีปะคันลงวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2212 กล่าวถึงจดหมายภาษาโปรตุเกสซึ่งแจ้งความสูญเสียของบริษัทอินเดียตะวันออกของบริษัทอังกฤษที่เมืองพระนครศรีอยุธยาถึง เซอร์ เอ็ดเวิร์ด วินเตอร์ เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุที่ห้างอังกฤษในเมืองพระนครศรีอยุธยาถูกทำลายจากการกระทำของ แอนดรู ดี โซซา กับ ฟรานซิส บรู(?) ร่วมกับนายเรือชาวอังกฤษดังปรากฏในหลักฐานว่า

เราได้รับจดหมายจากกรุงสยามเขียนถึง เซอร์เอ็ดเวิร์ด วินเตอร์ หรือใครก็ตามที่เป็นผู้ปกครองที่นั่น จดหมายเหล่านี้ค่อนข้าง

¹⁷⁵ ฟรังซ์วส์ อังรี คูรแปง, เรื่องเดิม, หน้า 23.

¹⁷⁶ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 411-412.

¹⁷⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 12, หน้า 213

¹⁷⁸ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 95.

ข้างยาว และเขียนเป็นภาษาโปรตุเกส หลังจากได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าคงจะต้องเสียเวลามากอยู่ในการศึกษาจดหมายนี้ เพราะเราไม่ค่อยเชี่ยวชาญในภาษานี้ แต่ถ้าเราพบว่ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดสำคัญ และอาจจะช่วยแนะแนวทางให้เราสามารถติดต่อกับพระเจ้ากรุงสยามได้แล้ว เราก็จะดำเนินการตามความเหมาะสม แต่ใจความส่วนใหญ่ที่เราได้พิจารณาแล้วจากจดหมายเหล่านั้น เห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับที่จะยกเรื่องห้างต้องถูกทำลาย ให้เป็นความผิดของแอนดรู เดอ ซูซา กับฟรานซิส บรู(?) ซึ่งอยู่ใต้ปกครองของ ซูซา และเกรงกลัวซูซาเป็นอันมาก และว่าซุซากับนายเรือชาวอังกฤษ ได้พยายามที่จะทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่าง ที่จะเกิดประโยชน์ต่อบริษัท และดูเหมือนว่าความเสียหายที่จะเกิดขึ้นแก่ห้างนั้น เกิดจากผลของการละทิ้งงานและหลีกเลี่ยงงานของกาเบรียล ฟลอเรส กับพี่ชายของเขา หลังจากที่เขาได้ถึงแก่กรรม¹⁷⁹

จดหมายที่เขียนเป็นภาษาโปรตุเกสฉบับดังกล่าว อาจเขียนขึ้นโดยพนักงานกรมท่าขวาที่ได้สืบสวนเหตุการณ์ความเสียหายที่เกิดขึ้น เนื่องจากในช่วงนั้นไม่มีพนักงานห้างชาวอังกฤษประจำอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา มีเพียงลูกจ้างซึ่งเป็นลูกครึ่งอังกฤษเชื้อสายโปรตุเกสจากชุมชนโปรตุเกสดูแลกิจการอยู่เท่านั้น เหตุที่ทราบว่ามีบริษัทอินเดียตะวันออกจ้างเสมียนเชื้อสายชาวโปรตุเกสดูแลห้างวิเคราะห์ได้จากชื่อของ ฟรานซิส บรู(?) เป็นคนอยู่ใต้การบังคับของ แอนดรู ดี โซซา และ กาเบรียล ฟลอเรส หรือ ฟลูริช ก็มีชื่อและนามสกุลแบบชาวโปรตุเกสอย่างชัดเจน

ชาวโปรตุเกสซึ่งมีฐานะมั่งคั่งอาจมีอาชีพเป็นนายประกันในศาลเช่นกัน หลักฐานระบุว่าหลังการจลาจล พ.ศ.2231 บาทหลวงเปเรซชาวโปรตุเกส ถูกจับมาจากคณะนารีพร้อมกับบาทหลวงหลุยส์ พวกเขาถูกขังอยู่ในเรือ บาทหลวงมัดโดนาตู หัวหน้านักบวชเยซุอิตซึ่งเคยให้ความเชื่อใจแก่ชาวฝรั่งเศส ได้ส่งหนังสือจากโบสถ์ตั้งให้บาทหลวงเปเรซเป็นสังฆราชฝ่ายฉนวนตั้งแต่ปี พ.ศ.2230 แต่เพิ่งจะได้รับหนังสือนี้ในปี พ.ศ.2233 ต่อมาบาทหลวงเปเรซได้ถูกจับขังคุกกับพวกเข้ารีตฝรั่งเศส บาทหลวงเปเรซ

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 127.

มิใช่ชาวฝรั่งเศสหากแต่เป็นชาวโปรตุเกส เขาถูกจับเพราะถูกเจ้าเมืองตะนาวศรีกรั่นแก๊ง¹⁸⁰ แต่ต่อมาได้มีพระราชโองการในเดือนเมษายน พ.ศ. 2233 ห้ามมิให้ร้องเพลงเยาะเย้ยหรือหมิ่นประมาทชาวต่างชาติต่างภาษา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศส) และห้ามผู้ใดคิดวางกิจกรรมทางศาสนาของบุคคลทั้งหลาย¹⁸¹ ดังนั้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2234 ออกญาพระคลังซึ่งเคยเป็นราชทูตที่ไปฝรั่งเศสได้ไปบอก ม.โปมา ว่าพระเจ้ากรุงสยามโปรดให้ปล่อยนักโทษทั้งหมด แต่พวกเขาต้องหานายประกันเสียก่อน และเมื่อพ้นโทษแล้วจะต้องอยู่ในบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งพนักงานจะได้ปลุกขึ้นใกล้กับคุกและมีพนักงานควบคุม ออกญาพระคลังได้ให้ไปตามล่าฝรั่งเศส ชื่อ แวงซัง แปงเฮโร¹⁸² และได้ส่งให้ล่ามรีบไปยังค่ายโปรตุเกสไปหาชาวโปรตุเกสสองคนชื่อ “บาเรตา” และ “ซาโบ” และให้ถามสองคนนี้ว่าจะยอมเป็นประกันพวกมิชชันนารีและนักเรียนหรือไม่ เพราะเมื่อปีก่อน (พ.ศ.2233) สองคนนี้ได้ยื่นฎีกาขอเป็นนายประกันครั้งหนึ่ง ซึ่งถวายพระเจ้าแผ่นดินไปแล้ว ม.แวงซัง แปงเฮโร (ล่ามฝรั่งเศส) ได้ไปหาชาวโปรตุเกสทั้งสอง ซึ่งก็ตกลงยอมเป็นนายประกัน ม.เดอ เมเตโล โปลิศ คนเดียวเท่านั้น และ ม.เดอ เมเตโล โปลิศ จะต้องอยู่ในบ้านพวกโปรตุเกส ผู้เขียนบันทึกระบุว่าหน้าที่พวกโปรตุเกสยอมเป็นนายประกันให้แก่ ม.เดอ เมเตโล โปลิศ เพราะหวังผลประโยชน์สำหรับพระเจ้ากรุงโปรตุเกส ในภายหน้าเมื่อพวกฝรั่งเศสกลับเข้ามาอีกมิได้ช่วยด้วยความนับถือแต่อย่างใด และส่วนมิชชันนารีและพวกนักเรียนนั้น พวกโปรตุเกสไม่รู้จักและไม่คุ้นเคยพอที่จะเป็นนายประกันให้ หลักฐานชิ้นนี้อาจชี้ให้เห็นว่าสมาชิกของชุมชนโปรตุเกสและชุมชนค้าฝรั่งเศส

¹⁸⁰ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 21. หน้า 32-38.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

¹⁸² จดหมายของบาทหลวงตาซาร์ด ถึงออกญาพิพัฒน์ ลง 5 พ.ค. พ.ศ.2237 ระบุว่า มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวรวาที . ประชุมพงสาวดาร เล่ม 21. หน้า 119 และจดหมายออกญาพระคลังถึงบาทหลวง เดอ บริซาเซีย ลง 27 ธ.ค. พ.ศ.2237 ระบุว่า พระเจ้ากรุงสยามให้ออกญาพระคลังส่งหลวงวรวาที ไปรับบาทหลวงตาซาร์ด และได้พระราชทานกระบี่ทองคำ เป็นเกียรติยศพิเศษ แก่หลวงวรวาที , หน้า 94. ประชุมพงสาวดาร เล่ม 2 หน้า 132-133 จดหมายพระยาพระคลัง ถึงบาทหลวงตาซาร์ด วันเสาร์ เดือน 11 / 2237 หน้า 151 ว่า หลวงวรวาที แวงซังแปงเฮโร(พ่อ) ฝรั่งเศส แปงเฮโร(ลูก)

เศสอาจมิได้มีการคบค้าสมาคมกันแน่นแฟ้นเนื่องจากมิได้ปฏิบัติศาสนกิจในโบสถ์เดียวกัน จึงไม่มีความคุ้นเคยเพียงพอ ออกญาพระคลังจึงเสนอให้ ม. เดอ เมเตโลโปลิศ กับบาทหลวงอีก 3 คนที่ไม่ต้องโทษมาเป็นนายประกัน แล้วสั่งให้เขียนหนังสือประกันทันที ล่ามฝรั่งเศสจึงนำไปให้พระคลังตรวจ แต่พระคลังไม่พอใจหนังสือนั้น จึงให้ล่ามไปร่างใหม่ ครั้นร่างเสร็จแล้ว ก็ยังไม่มีโอกาสยื่นหนังสือ ต้องรออีกวันหนึ่งจึงได้ยื่นให้พระคลังตรวจอีก แล้วส่งมาให้ นายประกันทั้ง 3 ลงนาม บรรดามิชชันนารีและนักเรียน จึงถูกปล่อยไปอยู่บ้านในบึงหลังคุก ห่างจากคุก “ระยะปืนยิงถึง”¹⁸³

เรื่องการเป็นนายประกันตามจารีตกฎหมายไทย โดยอ้างจากจดหมายเจ้าพระยาพระคลังถึง ม. เดอ บริซาเซีย หัวหน้าคณะการต่างประเทศ เมื่อ 27 ธันวาคม พ.ศ.2237 ระบุว่าผู้ใดที่มีประกันไม่กระทำตามข้อที่ได้สัญญาไว้ และเอาตัวผู้ันั้นไม่ได้ ก็ต้องให้นายประกันเป็นผู้รับผิดชอบ ในกรณีที่ฝ่ายไทยได้จับ ม. เดอ เมเตโลโปลิศ หัวหน้าบริษัท (ม. เวิร์ด) และบาทหลวงมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสทั้งหมด ซึ่งรับว่าเป็นนายประกันนายพลเดฟาร์จส์และกองทหารฝรั่งเศส และประกันเงินยืม 45,000 ฟรังก์ สำหรับซื้อเรือกับเสบียงอาหาร ตามปกตินายประกันจะถูกประหารชีวิตหมด แต่เจ้าพระยาพระคลังได้กราบทูลขอไว้ เพียงแต่ถูกควบคุมเท่านั้น

หลักฐานระบุว่า หลังจากข้าราชการไทยกลับมาพร้อมกับบาทหลวงตาซาร์ด จึงทรงให้ชาวฝรั่งเศสกลับไปยังโรงเรียนสามเณรดังเดิม¹⁸⁴ โดยสมเด็จพระเพทราชา ได้พระราชทานเงินซ่อมวัดแต่ยังไม่แล้วเสร็จ ต่อมามีการทำพิธีวันคริสต์มาสอย่างเปิดเผย ไม่ถูกขัดขวาง¹⁸⁵ จากหลักฐานที่ปรากฏ แม้ว่าในที่สุดแล้วนายประกันในชุมชนชาวโปรตุเกสจะมีได้มีบทบาทอย่างจริงจัง ในการรับรองหรือประกันตัวบาทหลวงฝรั่งเศส ให้พ้นจากการถูกทางการสยามคุมขัง โดยอาจมีความขัดแย้งเล็กๆเรื่องการแข่งขันทางศาสนาหรือการไม่อยากเอาตัวเข้าไปแลกกับชีวิตของพวกเขาฝรั่งเศส แต่อย่างน้อยหลักฐานก็ได้แสดงให้เห็นถึงความมีหน้ามีตาในสังคมอยุธยาของสมาชิกในชุมชน โปรตุเกสบางส่วนซึ่งอาจมีศักยภาพในการค้าประกันผู้ต้องหาในคดีพิพาททางการเมือง¹⁸⁶ ได้ไม่น้อย

¹⁸³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 56-62

¹⁸⁴ โรงเรียนสามเณรนี้ ชื่อเซนต์โยเซฟ ดู ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 52.

¹⁸⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 87-94.

หน้าชาวต่างชาติอื่นๆ หลังเหตุการณ์สมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ ในปี พ.ศ. 2231

หลักฐานระบุเพิ่มเติมว่า ม. เดอ เมเตโลโปลิส (ม.ลาโน) รายงาน (ประมาณ 1 มกราคม พ.ศ.2232) ว่า นายทหาร พลทหาร มิชชันนารี นักเรียนของสามเณรลัทธิ และชาวฝรั่งเศสถูกจับทั้งหมดหลังจากนายพลเดฟาร์จส์หนีออกไปจากบางกอก เพราะชาวฝรั่งเศสเหล่านี้ เป็นนายประกันการยืมเงินและเรือของ ม. เดฟาร์จส์¹⁸⁶ ขุนนางไทยที่ส่งไปเจรจาถูกจับเป็นคู่ประกัน 2 คน บาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งเป็นผู้รับรองหรือ เป็นนายประกันจึงต้องถูกจับหมดตามประเพณีกฎหมายไทย¹⁸⁷ บาทหลวง เดอ ลาเบรรอย (Breuille) คณะเยซุอิตและข้าราชการฝรั่งเศสซึ่งไปอาศัยอยู่กับบาทหลวงโปรตุเกส ก็ถูกจับมารวมกับชาวฝรั่งเศสอื่นๆ¹⁸⁸ รวมทั้งพนักงานบริษัทฝรั่งเศสก็ถูกจับด้วย และถูกริบทรัพย์สินเข้าคลัง ม.โปมา ซึ่งชำนาญวิชาแพทย์ ได้รับอนุญาตให้ปลูกเรือนเล็กๆในเขตติดกับพระคลังหลวงและเป็นทีโกล้คูก พร้อมด้วยนักเรียนสามเณร 6 คน กับคนใช้แขกดำบางคน ส่วนคนใช้ไทยและมอญ หนีไปหมดแล้ว ม.โปมา เป็นผู้ส่งอาหารให้นักโทษวันละครั้ง พวกที่อยู่ในบังคับฝรั่งเศสทั้งในคุกและนอกคุก มีประมาณเกือบ 100 คน นอกจากนี้สามเณรลัทธิยังถูกยึด แต่ผู้เขียนบันทึกกับ ม.เซอวรอย ซึ่งไม่ถูกจับได้นำเครื่องประดับวัดไปฝากไว้กับโบสถ์คณะเยซุอิต ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนโปรตุเกส บาทหลวงมันโดนาดี เป็นหัวหน้าคณะเยซุอิตได้เอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี จากนั้นจึงไปอาศัยบ้านชาวตั้งเกียชื่อโยเซฟ โกล้กัสามเณรลัทธิ สภาพของพวกเข้ารีตฝรั่งเศสที่ถูกจับนั้น ในตอนเช้าจะถูกเรียกเอาโซ่ร้อยเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 10-12 คน ปั่นไปกับผู้ร้ายฉกรรจ์พื้นเมือง คุมออกไปทำงานจนเย็น อาทิ ขนคิน ขนอิฐ ขนขยะมูลฝอย ของโสโครก ถังท่อ ถังที่ดูจระลาคเสา ลากซุงและอื่นๆ คนเหล่านี้ถูกระบุว่าเป็นชาวยุโรป มีอายุตั้งแต่ 13-14 ปี รวมไปถึงผู้ใหญ่อายุต้องขอกานตามประตูบ้านร้านค้า บันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสระบุว่า " บ้างได้ข้าว ปลาแกม เนื้อ ขณะนั้นบางคนก็ดูหมิ่น ค่าทอ ข่มเหง บางคนก็พูดสมันหน้า ถ้า

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า83,84,85.

¹⁸⁷ หนังสือออกญาพระคลัง ถึง ม.เดอบริซาเซีย 27 ธันวาคม 2236 ดู ประชุมพงศาวดาร เล่ม21, หน้า87.

¹⁸⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่ม21, หน้า7.

เป็นคนไทยสมน้ำหน้าพวกฝรั่งเศสจะไม่ประหลาดใจ เพราะเขาหาว่าทำลายศาสนาเขา แต่พวกโปรตุเกส มาพลอยพูดไปดังนั้น ไม่ทราบว่าเขาหลักอะไรมานพูด"¹⁸⁹ ทศนคติ เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางเชื้อชาติที่เกิดขึ้นยาวนานระหว่างชาวฝรั่งเศส กับชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

นอกจากอาชีพต่างๆดังกล่าวไปแล้วช่างต้นชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาอาจเคยทำงานเป็นช่างขุนในราชสำนักสยาม ถ้าหากว่าผลการวิเคราะห์ที่ชี้ว่าพราหมณ์เทศคือชาวโปรตุเกสมีความเป็นไปได้อย่างไม่คลาดเคลื่อน* นอกจากนี้ยังมีหลักฐานของฮอลันดากล่าวถึงธุรกิจการค้าต่อเรือของชาวโปรตุเกสในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองด้วย¹⁹⁰ ยังมีอาชีพสำคัญของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาอีกอาชีพหนึ่ง ซึ่งมีบทบาททางการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยอยุธยา อาชีพนี้คือล่ามภาษาโปรตุเกส ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อบทบาทของภาษาโปรตุเกสในประวัติศาสตร์อยุธยา

10. สถานะทางสังคมของชุมชนชาวโปรตุเกส

ในระยะแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานว่า มีการกระทบกระทั่งระหว่างชาวโปรตุเกสกับชาวสยามหรือชุมชนต่างชาติอื่นๆ จะมีก็แต่หลักฐานบันทึกของชาวโปรตุเกส ซึ่งกล่าวถึงความชื่นชมของชาวสยามที่มีต่อชาวโปรตุเกส ในฐานะของทหารอาสาและทหารรักษาพระองค์ผู้มีความสามารถพิเศษในการใช้อาวุธปืนคาบศิลาและปืนใหญ่¹⁹¹ ในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองบันทึกของฮอลันดากล่าวถึงความหวั่นไหวต่อสถานะทางการเมืองของชาวฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาว่าอาจเปลี่ยนแปลงเสียทีให้ชาวโปรตุเกสเนื่องจากออกญาพระคลังซึ่งมีความใกล้ชิดกับพ่อค้าฮอลันดาได้พ้นจาก

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 8-14.

* ดู ภาคผนวก : การค้นหาร่องรอยของชาวโปรตุเกสในเอกสารฝ่ายไทย

¹⁹⁰ นันทา สุกกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า 267.

¹⁹¹ อาทิจานองของ แฟร์เนา มินเดซ ปินตู ชื่อ "Peregrinação" เป็นต้น

ตำแหน่งและได้รับแต่งตั้งเป็นออกญากำแพง (Capheyn) ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2183 พ่อค้าฮอลันดาบันทึกว่า

นับเป็นการสูญเสียอย่างยิ่งใหญ่สำหรับเรา ถึงเขาเป็นคน
เฉื่อยชาในหน้าที่ของเขาแต่ก็มีความจริงใจ มีใจเมตตา และรัก
บริษัทของเรา ¹⁹²

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งของออกญาพระคลังทำให้สถานะทางการค้าการเมืองในกรุงศรีอยุธยาของชาวฮอลันดาตกอยู่ในสภาวะล่อแหลมและในทางกลับกันอาจส่งผลดีต่อฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ชุมชนโปรตุเกสได้ เนื่องจากปรากฏว่าออกญาพระคลังคนใหม่มิได้มีใจเอนเอียงมาทางพ่อค้าฮอลันดา ความสะดวกในการรวบรวมสินค้า ความมีหน้ามีตา และความได้เปรียบพ่อค้าชาติอื่นก็ลดน้อยลง ขุนนางสยามที่เข้ามาดำรงตำแหน่งออกญาพระคลังแทนขุนนางคนเดิมคือออกญาปลาใหม่¹⁹³ ออกญาปลาใหม่ผู้นี้เคยดำรงตำแหน่งเป็นออกญาพระคลังมาก่อนเมื่อปี พ.ศ.2180 บันทึกฮอลันดาระบุว่า แต่เดิมขุนนางผู้นี้เคยทำประโยชน์และช่วยเหลือพ่อค้าฮอลันดาเป็นอันมากโดยตลอด แต่ประเด็นสำคัญคือออกญาพระคลังคนใหม่เป็น "มหามิตร" ของพวกโปรตุเกส เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้หลักฐานฮอลันดาระบุว่าชาวโปรตุเกสได้รับอนุญาตให้ไปหาซื้อออกญาพระคลังได้อย่างเสรี และอาจก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการแข่งขันทางการค้าและอื่นๆกับฮอลันดาได้ เนื่องจากหลักฐานระบุว่า

...พวกโปรตุเกสไม่ตะขิดตะขวงใจที่จะกล่าวทูลๆเรื่องพวกโปรตุเกสจึงทำให้เราเป็นที่น่ารังเกียจมาก โดยวิธีคืบไถและหุคปดอย่างน่าละอายจนออกญาพระคลัง (ผู้ซึ่งเคยเรียกฟอนฟลิศวาลูก หรือเพื่อน) ได้เปลี่ยนความรักใคร่ไปจากเรา และขู่จะเอาชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของเรา ¹⁹⁴

การมีจิตในเอนเอียงมาทางชาวโปรตุเกสของขุนนางผู้ใหญ่ชาวสยามอาจช่วยให้ชุมชนโปรตุเกสได้รับผลประโยชน์ทางการค้าและอื่นๆมากกว่าเดิมนับตั้งแต่มีชาว

¹⁹²⁻¹⁹⁴ นันทา สุตกุล(แปล), เรื่องเดิม, หน้า229-230.

ยุโรปชาติอื่นเข้ามา นอกจากออกญาพระคลังคนใหม่จะมีความรักใคร่ฉันท์มิตรต่อชุมชนโปรตุเกสเป็นอย่างยิ่งแล้ว ออกพระราชมนตรีตำแหน่งเจ้าท่าในสังกัดออกญาพระคลังก็เป็นขุนนางชาวสยามอีกผู้หนึ่งที่มีพฤติกรรมไม่เป็นมิตรกับชาวฮอลันดา เนื่องจากเจ้าท่าผู้นี้มีหน้าที่บังคับบัญชาชุมชนโปรตุเกสโดยตรง บันทึกของฮอลันดาระบุว่าขุนนางผู้นี้เป็นคนเจ้าเล่ห์ที่มุ่งหาโอกาสทำร้ายบริษัทฮอลันดา เพื่อให้เสื่อมความนิยมนับถือและหันเหความโปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจากพ่อค้าฮอลันดาจึงมีการ "ปั่นเรื่องเท็จ" ขึ้นมาว่าพ่อค้าฮอลันดาไม่ยอมที่จะเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินและปฏิเสธที่จะถวายของหลายสิ่งจากผู้สำเร็จราชการแห่งปัตตาเวียจนกว่าพระเจ้ากรุงสยามจะใช้หนี้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา และกล่าวหาว่าพ่อค้าฮอลันดาจะเขียนจดหมายไปยังเมืองปัตตาเวียเพื่อขอให้รัฐบาลฮอลันดาส่งกองเรือมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อทวงหนี้จากพระคลังหลวงและอื่นๆ ออกพระราชมนตรีได้ทำหนังสือแจ้งให้ออกญาพระคลังทราบและขอให้ออกญาพระคลังอ่านถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในนามของพ่อค้าฮอลันดา บันทึกของฮอลันดาแสดงความวิตกว่าออกญาพระคลังรักใคร่ชอบพอกับโปรตุเกสและพอใจที่จะเห็นความล่มจมของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจึงนำจดหมายของออกพระราชมนตรีไปถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในวันที่พ่อค้าฮอลันดาเข้าเฝ้าเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ จดหมายฉบับดังกล่าวทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกริ้วโดยมิได้ไต่สวนหาความจริง ออกญาพระคลังจึงออกคำสั่งประกาศขับไล่พ่อค้าฮอลันดาให้เดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยาหากยังมีชาวฮอลันดาหลงเหลืออยู่ในโรงสินค้าพวกเขาจะถูกประหารทั้งหมด คำสั่งของออกญาพระคลังทำให้ "ทั้งเมืองโกลาหลไปทันที" กองทหารของพระเจ้าแผ่นดินต่างก็จับอาวุธและย้ายปืนใหญ่ไปตั้งใกล้โรงสินค้าของฮอลันดาพร้อมๆกับการนำช้างม้าออกมาเตรียมทำศึกกับฮอลันดาด้วย นอกจากนี้หัวหน้าชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาได้เรียกหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาไปพบ เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังทรงได้รับคำปรึกษาที่เหมาะสมจากออกญาพิษณุโลก ออกญาจักรี(Sicri) ออกญาสวรรค์โลก พระราชชนนี และพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงผู้หนึ่งทำให้ทรงคลายพิโรธและทรงยกเลิกคำสั่งขับไล่ชาวฮอลันดาของออกญาพระคลังเสีย ต่อมาสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีพระราชโองการห้ามผู้ใดเข้าไปในโรงงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือพูดจากับชาวฮอลันดาโดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามขายไม้ซุงและห้ามรับ

ะราชโองการ ให้คอยตรวจตราเอาใจใส่การกระทำของชาวฮอลันดา¹⁹⁴ เมื่อพ่อค้าฮอลันดาได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีเจ้าท่าออกพระราชมนตรีเป็นต้นเหตุแต่เพียงผู้เดียว ส่งผลให้ พ่อค้าฮอลันดาได้รับอนุญาตให้ใช้คนงานและคนแจวเรือจ้างได้อีก แต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่เคยทรงทราบเรื่องความบริสุทธิ์ของพ่อค้าฮอลันดา และออกพระราชมนตรีก็ไม่ถูกลงอาญาแต่อย่างใด¹⁹⁵

บันทึกของฮอลันดาชี้ว่า ขุนนางสยามที่มีความเป็นมิตรต่อพ่อค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา คือ Sediamet และ Saabartiban ซึ่งพยายามช่วยให้พ่อค้าฮอลันดาได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ขณะที่ออกญาพระคลังคอยกีดกัน ทำให้ความเดือดร้อนของพ่อค้าฮอลันดาค่อยคลายลง กระนั้นก็ตามหลักฐานฮอลันดาในช่วงปีต่อมา (พ.ศ.2184) ระบุถึงไมตรีระหว่างพ่อค้าฮอลันดากับหลวงสมบัติบาลเลื่อม ถึงขั้นประณามออกหลวงสมบัติบาลว่าละโมภไม่รู้จักพอ บันทึกของฮอลันดาชุดนี้กล่าวว่า ระหว่างพ่อค้าฮอลันดาเผชิญกับความยุ่งยากข้างต้น ตัวแทนของโปรตุเกสซึ่งอาจหมายถึงพ่อค้าจากชุมชนโปรตุเกส ได้พยายามว่ากล่าวโจมตีพ่อค้าฮอลันดาอย่างจริงจัง เพื่อให้พ่อค้าฮอลันดาเป็นที่น่ารังเกียจมากยิ่งขึ้น พวกโปรตุเกสได้กระทำต่างๆ นานารวมทั้ง “การพุดเท็จและกระทำการทุจริตหลายอย่าง” ต่อออกญาพระคลังด้วย พ่อค้าโปรตุเกสได้ยื่นนำออกญาพระคลังว่าไม้ซุงจากสยามเป็นสิ่งค้าขุนและอำนาจความปลอดภัยแก่ห้างอินเดียตะวันตกวันออกของฮอลันดา ถ้าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงห้ามการส่งออกไม้ซุงห้างอินเดียตะวันตกวันออกของฮอลันดาก็จะไม่มีไม้สำรองเพื่อใช้ในการซ่อมเรือรบและเรือสินค้า จะมีผลทำให้ท้องทะเลในย่านนี้เปิดสำหรับพวกโปรตุเกส และโปรตุเกสจะส่งเรือจากเมืองท่าต่างๆมายังกรุงศรีอยุธยาไม่ต่ำกว่า 40 ลำ¹⁹⁶ ประเด็นนี้อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ออกญา

¹⁹⁴ นันทา สุกกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า 233-235.

หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าออกพระราชมนตรีเจ้าท่าอาจก้าวทำงานในหน้าที่ของหลวงเทพภักดีเจ้าท่าวิไลนดา ไม่ทราบสาเหตุใดหลวงเทพภักดีจึงไม่มีบทบาทเด่นชัดในเรื่องนี้

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

... อาจเป็นเอกอัครราชทูตขุนนางคนสำคัญรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
... คือออกหลวงสมบัติบาล

¹⁹⁶ นันทา สุกกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า 242-244.

พระคลังและพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดปรานพ่อค้าโปรตุเกส ส่งผลให้พวกเขามีฐานะทางสังคมและสามารถดำเนินธุรกิจและกิจกรรมต่างๆ ได้ด้วยความสะดวกบันทึกฮอลันดา กล่าวไว้ว่า เรือสินค้าของโปรตุเกสจำนวนมากทำให้ผลประโยชน์ของฮอลันดาในสยาม ถูกกัดกร่อน ค่าของของพวกโปรตุเกสทำให้ออกญาพระคลังกราบทูลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเพื่อห้ามมิให้พ่อค้าฮอลันดาส่งไม้ซุงและไม้แผ่นออกจากกรุงศรีอยุธยา แต่การเจรจาและการเสนอของกำนัดอันน่าพอใจแก่ฝ่ายสยาม ทำให้พ่อค้าฮอลันดาสามารถส่งออกไม้ซุงและไม้แผ่นต่อไปได้ บันทึกของพ่อค้าฮอลันดาระบุว่า การเจรจาครั้งนั้น ส่งผลให้พ่อค้าฮอลันดากลับมา เป็นที่โปรดปรานและได้รับพระเมตตาจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดั้งเดิม อีกทั้งยังทำให้ออกญาพระคลังเริ่มผ่อนคลายความเข้มงวดในเสรีภาพและการเจรจากับพ่อค้าฮอลันดา และอาจทำให้ชุมชนโปรตุเกสได้รับความโปรดปรานจากออกญาพระคลังน้อยลง¹⁹⁷

หลักฐานฮอลันดาเปรียบเทียบถึงสถานภาพในสังคมราชสำนักสยามระหว่างพ่อค้าฮอลันดากับพ่อค้าโปรตุเกสว่า

นายฟอนฟลิต ผู้แทนได้ตามเสด็จไปด้วยตามพระราชโองการของพระองค์ เขาได้ขี่ม้าไปตามหลังบรรดาออกญาหรือบรรดาขุนนางผู้มีตำแหน่งสูงสุด และชาวเนเธอร์แลนด์คนอื่นๆ ได้นั่งในที่ดีๆ กับพวกผู้แทนชาติอื่นๆ และพวกพ่อค้าคนของเรา ได้นั่งที่ปลายชั้นสูงและพวกโปรตุเกสได้นั่งที่ปลายชั้นต่ำสุด ซึ่งคามธรรมเนียมของประเทศถือว่าพวกเนเธอร์แลนด์มีเกียรติยศยิ่งใหญ่¹⁹⁸

หลักฐานของฮอลันดาชิ้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความตกต่ำทางสังคมของชาวโปรตุเกสซึ่งพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา อีกทั้งยังระบุถึงความไม่ประสบผลสำเร็จ ในการเจรจาและการต่อเรือของโปรตุเกสอันดำเนินไปอย่างเชื่องช้า อย่างไรก็ตาม เมื่อมีจัยบายประการในช่วงนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีพระราชโองการว่า ยกเว้นพ่อค้าโปรตุเกส

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244-246.

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

แล้วห้ามผู้หนึ่งผู้ใดเข้าไปในโบสถ์เพื่อรับศีลมหาสนิท (Baptist) หรือเข้าไปทำพิธีมิชซา ทั้งนี้ผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษถึงตาย¹⁹⁹ จากพระราชโองการดังกล่าว เห็นได้ชัดถึงการห้ามมิให้ชาวคาทอลิกเผยแพร่ศาสนาในกรุงศรีอยุธยาอย่างเด็ดขาด ผู้ใดฝ่าฝืนย่อมมีโทษถึงตาย แต่พระบรมราชโองการนี้ ก็มีได้ครอบคลุมไปถึงการรับศีลมหาสนิท และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนโปรตุเกส พิจารณาอีกด้านหนึ่งคือการทำพิธีรับศีลมหาสนิท หมายถึงการรับคนเข้าเป็นคริสตัง ข้อยกเว้นนี้อาจหมายถึงการอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเท่านั้นที่สามารถเผยแพร่ศาสนาคริสต์ให้แก่คนชาติอื่นด้วยก็ได้ หากเป็นเช่นนั้น ก็ถือว่าเป็นสิทธิพิเศษที่ชุมชนโปรตุเกสได้รับจากทางการสยาม

แม้จะปรากฏว่าสถานะทางการค้าของพ่อค้าฮอลันดาจะค่อนข้างดีกว่าชาวโปรตุเกสในสังคมอยุธยา แต่ในความเป็นจริงแล้ว พวกเขาก็ไม่ได้รับความสะดวกในกิจกรรมหลายด้าน อาทิ ถูกกีดกันแก่งในกรณีวิวาทระหว่างขุนนางสยามกับพ่อค้าฮอลันดา ถูกกวดขันในเรื่องเสรีภาพทางการค้า²⁰⁰ ต่อมาในปี พ.ศ.2185 ยังไม่ได้รับความสะดวกในกิจการค้าด้วยหลักฐานระบุว่า

... สำหรับบริษัทไม่มีสิ่งใดเลยที่กระทำโดยได้รับความช่วยเหลือของประชาชนประเทศนั้น เว้นแต่จะได้รับความยินยอมจากพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น เราต้องจัดการกระทำมันไปด้วยกำลังของพวกเจ้าหน้าที่ (servant) เรือ และวัตถุเครื่องใช้ของเราเอง ในเวลาอันเหมาะสมในเดือนธันวาคม มกราคม หรือ กุมภาพันธ์...²⁰¹

นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2181 หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา จำต้องลงนามในหนังสือฉบับหนึ่ง โดยบันทึกของฮอลันดากล่าวถึงสำเนาพระราชบัญญัติซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงให้นายฟอนฟลิตลงนามรับรองว่า

จัน 5 คำเดือนยี่ ปีชวด ออกญาพระคลังได้เกี่ยวขึ้นเอาหนังสือนี้จากข้าพเจ้าเจเรเมียส ฟอนฟลิต(หัวหน้าสถานีค้าขายของบริษัทในประเทศสยาม) โดยผ่านทางออกหลวงสุต ราชมนตรี

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า267.

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า212-217.

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า277-278.

(Tsuijt Raijmontri) ในหนังสือนี้ข้าพเจ้าสัญญาว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังทุกๆ สิ่งซึ่งออกญาพระคลังได้ตั้งหรือมีบัญชาแก่ข้าพเจ้า หรือชาวฮอลันดาซึ่งพำนักอยู่ในประเทศสยาม โดยผ่านทางเจ้าท่าหรือล่ามอย่างเคร่งครัด เท่าที่อยู่ในอำนาจของเราตามกฎหมายและขนบธรรมเนียมของอาณาจักรและขอสัญญาว่าข้าพเจ้า (ผู้เป็นหัวหน้า) จะรับผิดชอบเรื่องการกระทำผิดโดยข้าพเจ้าเอาตัวของข้าพเจ้าเป็นประกัน...²⁰²

แม้ว่าการค้าของฮอลันดาในเมืองพระนครศรีอยุธยา จะชะงักงันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมทางไมตรีที่มีต่อกัน ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าปราสาททองต่อเนื่องไปจนถึงการถูกบั่นทอนอธิปไตยต่างๆ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แต่ก็มิได้ทำให้สมาชิกของชุมชนโปรตุเกสมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของทางการสยามในรัชสมัยพระเจ้าพรหมมหาราช มีส่วนทำให้ชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาขยายตัวมากขึ้น เนื่องจากการอพยพเข้ามาของชาวโปรตุเกสจากอาณานิคมแห่งต่างๆ ที่ถูกฮอลันดายึดครอง นอกจากนี้ยังได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากออกญาพระคลังอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากในช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แม้ว่าคนในชุมชนโปรตุเกสจำนวนหนึ่ง จะเป็นหนี้อังกฤษ แต่ก็ยังได้รับการสนับสนุนจากออกญาพระคลัง เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในจดหมายของหัวหน้าพ่อค้าอังกฤษในเมืองพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2209 เขียนถึงประธานและสภาที่ปรึกษาของบริษัทอินเดียตะวันออกที่เมืองสุรัต โดยระบุว่าเมื่อนายเดียริงหัวหน้าพ่อค้าอังกฤษ เสียชีวิตในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2207 ทางกรมการสยามได้ร่วมกับหัวหน้าชุมชนโปรตุเกส "ที่มีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้"²⁰³ ชื่อปาเตรช มาตรวจสอบทรัพย์สินของนายเดียริง หลักฐานที่ปรากฏคือ นายเดียริงมีลูกหนี้จำนวนมากติดค้างการชำระเงิน

²⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า217-218.

²⁰³ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า109-112.

อยู่ประมาณ 25,000 เหรียญ อย่างแปด* ลูกหนี้เหล่านี้มีทั้งชาวสยามและชาวโปรตุเกส ในชุมชนโปรตุเกสที่เมืองพระนครศรีอยุธยา ต่อมาได้มีลูกหนี้ของห้างอังกฤษผู้หนึ่งเป็น ชาวโปรตุเกสชื่อ จูอว ดี ซิลวา ดี กามา ถูกฆ่าตายที่ห้างอังกฤษ จึงมีชาวโปรตุเกส ไป แจ้งให้ออกญาพระคลังทราบ ออกญาพระคลังได้กราบทูลว่า หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษคน ใหม่คือวิลเลียม แอคเวิร์ธ เป็นผู้สังหารลูกหนี้ชาวโปรตุเกสผู้นั้น หลักฐานชิ้นนี้ระบุว่า หัวหน้าพ่อค้าอังกฤษเชื่อว่า ออกญาพระคลังกับชาวโปรตุเกสต้องการกำจัดตน และวางแผนให้กัณฑ์ชาวโปรตุเกสชื่อ แบร์ ดี ปินู²⁰⁴ (หรือ เบอร์ เดอ ปิโน) นำชาวโปรตุเกส จำนวน 12 คน และชาวสยามจำนวน เกือบ 300 คนเข้าทำร้ายและจับกุมหัวหน้าพ่อค้า อังกฤษ ไปคุมขังไว้อย่างทารุณ วิลเลียม แอคเวิร์ธ ถูกคุมขังอยู่นาน 12 วัน โดยไม่มี ความผิด และทางการสยามก็ไม่สามารถหาคนผิดมาลงโทษได้ หลักฐานนี้สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนโปรตุเกสพยายามผูกสัมพันธ์กับทางการสยาม เพื่อให้ได้รับการยอมรับนับ ถือจากชาวสยามดังที่เคยได้รับมาแล้วก่อนหน้านี้ ชาวโปรตุเกสได้รับราชการใน ตำแหน่งสำคัญ อาทิ บางคนมีตำแหน่งเป็นผู้บังคับบัญชาทหารที่เมืองบางกอกและมี อำนาจเหนือเจ้าเมืองบางกอกแต่ในด้านเศรษฐกิจแล้วมีหลักฐานระบุชัดเจนว่าโปรตุเกส จำนวนมากมีฐานะทางการเงินไม่คินัก

เมื่อราชทูตฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2228-2229 บันทึกของบาทหลวง เดอ ชัวซีย์แสดงให้เห็นถึงความตกต่ำทางสถานภาพในสังคมอยุธยาของชุมชนโปรตุเกส

* เงินเหรียญอย่างแปด หรือ 1 picce of Eight, สุภรณ์ อัสวสัน โสภณ (แปล), หน้า 260 อาจเป็นเงินตราของยุโรปที่ใช้ทั่วไปในเอเชียระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 21 จนถึง พุทธศตวรรษที่ 24 หนังสืออภิธานศัพท์ของหมอบรัดเลย์ อธิบายคำ "เงินเหรียญ" ใน สมัยรัชกาลที่ 5 ว่าหมายถึง "เงินที่เขาทำเป็นแผ่นๆ มาแต่เมืองนอก หนักเจ็ดสลึงนั้น" (ดู เคนนิช บรัดเลย์, อภิธานศัพท์, หน้า 129) อาจเป็นไปได้ว่าเงินเหรียญอย่างแปด หมายถึงเงินบริสุทธิที่มีอัตราแลกเปลี่ยนอยู่ประมาณ 1 เหรียญต่อ 2 บาท หรือ แปดสลึง ในสมัยอยุธยา ต่อมาค่าทั่วไปได้ลดน้อยลงอยู่ที่ประมาณ เจ็ดสลึง ค่อหนึ่งเหรียญในสมัย กรุงรัตนโกสินทร์

²⁰⁴ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 12-14.

จากสายตาของชาวฝรั่งเศส สะท้อนจากความจากความพิเศษของที่นั่งเมื่อเข้าเฝ้าในท้อง
พระโรง ขณะสมเด็จพระนารายณ์เสด็จออกรับแขกเมืองว่า

ตามปกติที่นั่งท่านผู้นี้* เป็นผู้ปฏิสนธาราชทูตโดยนั่งอยู่บน
แท่นในช่องกุฎีที่ทำลึกเข้าไปในผนังห้อง ขุนนางผู้ใหญ่กับราชทูต
นั่งบนพรม (คิถกัน) มีเบาะรองนั่งอีกชั้นหนึ่ง ราชทูตโปรตุเกสคน
หลังที่สุดที่มาเมื่อปีกลายนี้ก็นั่งอยู่บนพรม เป็นความจริงที่ว่าอยู่ที่
ท่านคนเดียวเท่านั้นที่จะให้เอาเบาะรองนั่งมาไว้ให้แขกหรือไม่²⁰⁵

บันทึกชิ้นนี้ระบุว่าราชทูต โปรตุเกสที่เดินทางเข้ามาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2227-
2228 ได้รับการต้อนรับโดยจัดให้นั่งเฝ้าขณะถูกเบิกตัวถวายพระราชสาส์นบนพรมเท่านั้น
ขณะที่ราชทูตฝรั่งเศสมีเบาะรองนั่งเหนือพรมอีกชั้นหนึ่ง เป็นการบ่งชี้ว่าทัศนคติที่ราช
สำนักสยามมีต่อราชทูตโปรตุเกส กับราชทูตฝรั่งเศสนั้นแตกต่างกันเห็นได้ชัด เหตุการณ์
ลักษณะนี้เคยเกิดขึ้นกับขุนนาง หรือราชทูตชาวโปรตุเกสมาแล้วในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้ปรากฏหลักฐานจดหมายเหตุ
ของ อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน ระบุว่า

ข้าพเจ้ารู้จักชาวโปรตุเกสผู้หนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงสยาม เขา
ผู้นี้ได้ยิงธนูที่เกาะกิ่งไม้บนต้นไม้ข้างวัดเรา ทำให้พระสงฆ์
ในวัดนั้นป่าวร้องฝูงชน ให้รวมตัวเข้าเป็นกลุ่มก้อน เขารุมกันหักขา
หักแขนทั้งสองข้างของชายผู้นั้นแล้ว ปล่อยให้ตายกลาง
ทุ่ง แต่บังเอิญมีพวกคริสเตียนมาพบเหตุการณ์อันน่าสลดใจเข้า พวกเขา
เขาจึงได้นำร่างของชายผู้นั้นลงเรือไปหาศัลยแพทย์ชาวฝรั่งเศส จัด
กระดูกให้เข้าที่และพยาบาลรักษา ในปี พ.ศ.2263 ข้าพเจ้าเห็นเขายัง
มีชีวิตอยู่ และหายดีแล้ว²⁰⁶

* หมายถึงเจ้าพระยาพระคลัง

²⁰⁵ เดอ ชัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า403-404.

²⁰⁶ ประชุมพงศาวดารเล่ม22, หน้า245-246

การที่ชายชาวโปรตุเกสผู้นี้ถูกทำร้ายต่างๆที่น่าจะเป็นคนเชื้อสายโปรตุเกสซึ่งอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยาสืบต่อมาจากบรรพบุรุษไม่น้อยกว่าหนึ่งหรือสองชั่วอายุคนแล้ว อันเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นว่าเขาควรจะเข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีและข้อห้ามในวัฒนธรรมอยุธยาเป็นอย่างดี จึงน่าจะรู้ว่าเขาไม่ควรจะเข้าไปยงนงกาในวัดของชาวพุทธ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นน่าจะมีสาเหตุมาจากการที่คนเข้รึตในเมืองพระนครศรีอยุธยาถูกกีดกันแก่งต่าง ๆ นานา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระดังหลักฐานบันทึกของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสตามกระแสการต่อต้านศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระต่อเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ และนอกจากนี้ความไม่พอใจของชาวสยามต่อชาวตะวันตกหลังรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ยังอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนชาวโปรตุเกสด้วย

สรุป

จากหลักฐานข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า กรุงศรีอยุธยามีสภาพแวดล้อมอันเหมาะสมดึงดูดให้ชาวโปรตุเกสและชาวยุโรปชาติอื่นเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานในเมืองพระนครศรีอยุธยา ชาวต่างชาติเหล่านี้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางด้านในนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ทำให้พื้นที่ด้านในเกาะเมืองมีสภาพเป็นชุมชนชาวต่างประเทศซึ่งคับคั่งไปด้วยเรือสินค้าของลูกค้าวาณิชชาติต่างๆ ทั้งชาวยุโรปและชาวเอเชีย ดังปรากฏอยู่ในหลักฐานของชาวต่างชาติ อาทิ แชรร์แวงส ลาลูแบร์แกมเฟอร์ และอับรอฮิมเลขานุการคณะทูตเปอร์เซีย เป็นต้น สภาพดังกล่าวทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทั้งระหว่างคนต่างชาติด้วยกันเองและระหว่างชาวสยามกับชาวต่างชาติเป็นเวลานาน ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมีทั้งด้านเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนค้าขาย สัมคม การแต่งงาน การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการ รวมถึงความบาดหมาง การเมืองและการศาสนา เป็นต้น หลังการเข้ามาของฮอลันดา ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทางการสยามกับชุมชนโปรตุเกสเริ่มเสื่อมทรามลง เนื่องด้วยผลประโยชน์ของพ่อค้าโปรตุเกสถูกพ่อค้าฮอลันดาแบ่งปันไป ส่งผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชนโปรตุเกสตกต่ำลงไปด้วย

จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์อาจจำแนกวิวัฒนาการของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาออกได้เป็น 3 ระยะ โดยถือเอาจำนวนประชากร

ตามที่ปรากฏในหลักฐานประวัติศาสตร์ต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยาเป็นปัจจัยสนับสนุนแนวความคิด คือระยะแรก ระหว่างพ.ศ.2159-2112 (รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 - สมเด็จพระมหินทราธิราช) มีประชากรประมาณ 2,000 คนเศษ ระยะที่ 2 ระหว่าง พ.ศ.2112-2199 (รัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช - สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) มีประชากรประมาณ 3,000 คนเศษ และระยะที่ 3 ระหว่าง พ.ศ.2199-2310 (รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ - สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) มีประชากรประมาณ 4,000-6,000 คนเศษ

หลักฐานและงานค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์กล่าวว่าชุมชนโปรตุเกสมีหัวหน้าชุมชนเป็นชาวโปรตุเกสคอยดูแลกล่าวสมาชิกของชุมชนมาตั้งแต่เมื่อแรกตั้งชุมชนในปี พ.ศ.2059 หัวหน้าชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นชุมชนอิสระนอกกรุงโปรตุเกสอินเดียอาจได้รับการยอมรับและได้รับการแต่งตั้งจากทางการโปรตุเกสหลังรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช หรือในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นครั้งแรก เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีประชากรตามกฎหมายที่ทางการโปรตุเกสกำหนดไว้คือประมาณ 320 คน การได้รับการแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนโปรตุเกสอย่างเป็นทางการจากการโปรตุเกสเป็นเครื่องแสดงถึงการเป็นคนในบังคับโปรตุเกสอย่างแท้จริง ทำให้พวกเขาได้รับการคุ้มครองด้านต่างๆ ภายใต้อำนาจของทางการโปรตุเกสอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการคุ้มครองผลประโยชน์ทางการค้า ศาสนา และการเมืองเป็นต้น การปรากฏหลักฐานของเซอร์เวส ซึ่งระบุว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงแต่งตั้งหัวหน้าราษฎรแต่ละสังกัดชาติให้ไปปกครองกันเองตามประเพณีนิยม และบันทึกของลาลูแบร์ ซึ่งชี้ว่าประชาคมแต่ละชุมชนเป็นผู้เลือกหัวหน้าหรือนายของตนขึ้นมาปกครองกันเองภายใต้การควบคุมของทางการสยามผ่านออกญาพระคลัง ทำให้แลเห็นรูปแบบการปกครองภายในชุมชนค้าโปรตุเกส มีข้อมูลที่ขัดแย้งกันในตัวเอง 3 แนวทางคือ แนวทางแรก ทางการโปรตุเกสเป็นผู้แต่งตั้งกะปิเตามูร์หรือหัวหน้าชุมชนขึ้นมาปกครองสมาชิกของชุมชน แนวทางที่สอง พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเป็นผู้แต่งตั้งหัวหน้าชุมชนโปรตุเกส แนวทางที่สาม คือชุมชนโปรตุเกสเป็นผู้เลือกหัวหน้าชุมชนขึ้นมาเอง แต่ถ้าหากใช้หลักการสังเคราะห์เพื่ออธิบายให้หลักฐานทั้งสามชิ้นมีความสอดคล้องกันแล้ว จะได้คำตอบว่าในขั้นแรกนั้นสมาชิกชุมชนโปรตุเกสจะเลือกบุคคลที่เหมาะสมขึ้นมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าชุมชนหรือนายบ้านด้วยตนเองก่อน จากนั้นจึงแจ้งให้ขุนนางสยามตำแหน่งเจ้าท่า (หลวงราชมนตรี) ทราบ ต่อมานายท่าเสนอชื่อให้พระจูดาราชมนตรีและออกญาพระคลังนำกราบบังคมทูลถวายเพื่อให้พระเจ้า

แผ่นดินสยามทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้บุคคลผู้นั้นดำรงตำแหน่งนายบ้านหรือหัวหน้าชุมชนโปรตุเกสอย่างเป็นทางการ จากนั้นคณะกรรมการของชุมชนโปรตุเกส (Tabilião) ก็ จะแจ้งให้ทางการโปรตุเกสทราบว่าทางการสยามแต่งตั้งผู้ใดเป็นหัวหน้าชุมชน ทางการโปรตุเกสอาจจะเป็นแค่เพียงยอมรับให้บุคคลนั้นมีตำแหน่งเป็นกะปิเตา-มูร์ ภายใต้การคุ้มครองของโปรตุเกสอย่างเป็นทางการ โดยสมบูรณ์ก็ได้ หากอธิบายตามแนวทางข้างต้น หลักฐานทั้งสามแหล่งก็มิได้ขัดแย้งกันแต่อย่างใด และการปกครองในลักษณะดังกล่าวภายในค่ายโปรตุเกสได้ถูกใช้อยู่จนกระทั่งสิ้นกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าในระยะหลังอิทธิพลของทางการโปรตุเกสในเอเชียจะถูกสอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เข้ามาแทนที่แล้ว

ในด้านความเป็นอยู่นั้นหลักฐานของนักเดินทางกล่าวถึงสภาพบ้านเรือนของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาว่ามีลักษณะแตกต่างจากบ้านเรือนของชาวสยาม ซึ่งเป็นเรือนไม้ใต้ถุนสูง กล่าวคือบ้านของพวกเขามีลักษณะเป็นตึกมุงหลังคาด้วยกระเบื้องตั้งบนพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก คล้ายบ้านของชาวจีนและชาวมุสลิม นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานเอกสารของฝรั่งเศสกล่าวถึงบุคลิกของชาวโปรตุเกสในสมัยแรกๆ ที่เดินทางเข้ามาว่าเป็นชนชาตินักรบที่มีความกล้าหาญ มีความกระตือรือร้นในการแสวงหาความมั่งคั่ง แต่ต่อมาหลักฐานชั้นหลัง อาทิ บันทึกของลาตูแบร์ กลับแสดงให้เห็นอคติทางเชื้อชาติที่มีต่อชาวโปรตุเกสอย่างชัดเจนว่าเป็นคนเย่อหยิ่ง ชอบยกตนข่มท่าน หลักฐานของแซร์เวสได้พยายามชี้ให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสยากจนและเกียจคร้านไม่ชอบทำมาหากิน เป็นต้น อคติที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ทำให้ภาพพจน์ของชุมชนชาวโปรตุเกสถูกตราตรึงแน่นหนาด้วยภาพลบ แต่จากการศึกษาหลักฐานต่างๆอย่างรอบด้านกลับได้พบว่าชุมชนชาวโปรตุเกสมิได้มีสถานภาพในสังคมอยุธยาโดยรวมเช่นนั้นเสมอไป สมาชิกของชุมชนโปรตุเกสสามารถดำเนินชีวิตของตนด้วยการประกอบอาชีพต่างๆอย่างหลากหลายภายในเมืองพระนครศรีอยุธยา อาทิ การเป็นทหารในกรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง กรมทหารแม่นปืน การเป็นทหารปืนใหญ่และช่างหล่อปืนใหญ่ ช่างอัญมณี ช่างทอง คนนำร่องเรือสินค้า การเป็นผู้บังคับการเรือสินค้าหลวง การเป็นนักร้องและนักดนตรีในโบสถ์และอาจรับแสดงในงานวันนักขัตฤกษ์ การร่วมเป็นช่างเขียนรูปจิตรกรรมฝาผนังในพุทธศาสนสถาน การเป็นแพทย์รักษาคนไข้ทั่วไปและชันสูตรสาเหตุการเสียชีวิต การเป็นพ่อค้าคนกลางภายในเมืองพระนครศรีอยุธยาและพ่อค้านานาชาติ การเป็นช่างก่อสร้างคึกและป้อมปราการรอบกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา ช่าง

สำรวจสร้างทางและขุดคลอง การเป็นเสมียนในบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ การเป็นนายประกันในศาล การเป็นล่ามภาษาโปรตุเกสในราชสำนักสยาม การเป็นบาทหลวงเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิก และยังมีอาชีพเป็นช่างขุนในราชสำนักสยามด้วย

อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสเกิดขึ้นเมื่อจักรวรรดิโปรตุเกสถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสเปนในปี พ.ศ.2123 เริ่มส่งผลให้อิทธิพลทางทะเลของโปรตุเกสตกต่ำลง ผลที่ตามมาคือสมาชิกของชุมชนโปรตุเกสเริ่มบาดหมางกับชาวสยามและทางการสยามเป็นระยะๆ ชื่อเสียงและความสำคัญที่เคยมีมาแต่เดิมก็เริ่มเลือนหายไปเมื่อพ่อค้าชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาติดต่อกับสยามในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่22 ทำให้ผลประโยชน์ของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการค้าหนังกวางไปอยู่ในกำมือของพ่อค้าฮอลันดาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่22 ยิ่งทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชนโปรตุเกสถดถอยลงไปเป็นอันมาก สงครามระหว่างสยามกับพม่าในปี พ.ศ. 2111-2112 ทำให้ชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่งถูกกวาดต้อนไปพะโค แต่การมีส่วนร่วมในการชิงอำนาจทางการเมืองจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้ประชากรในชุมชนโปรตุเกสขยายตัวเพิ่มขึ้นจากการอพยพเข้ามาของนครังชาติเชื้อสายโปรตุเกสจากมาเก๊าและอดีตอาณานิคมแห่งอื่นๆของโปรตุเกสภายหลังการถูกฮอลันดาขับไล่ออกมา แต่การยึดอำนาจสมเด็จพระนารายณ์ในปี พ.ศ.2231 ก็ส่งผลให้ทางการสยามขาดความไว้วางใจชาวต่างชาติจากยุโรปไปด้วยเช่นกัน สิ่งที่ชุมชนโปรตุเกสต้องการเป็นอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือการดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของชุมชนและการได้รับความไว้วางใจจากทางการสยาม แม้จะถูกทางการสยามกดดันด้วยวิธีการต่างๆ อาทิการห้ามเผยแพร่และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การห้ามมิให้แต่งงานกับชาวมอญและชาวสยาม เป็นต้น

ในด้านสังคมนั้นชุมชนชาวโปรตุเกสยังคงมีวิธีการดำเนินชีวิตเป็นชาวโรมันคาทอลิก ไม่ว่าจะในเรื่องการเกิด การแต่งงาน การฝังศพ การเฉลิมฉลอง การกินอยู่ การแต่งกายตามแบบอย่างวัฒนธรรมของบรรพบุรุษ ในระยะแรกจากหลักฐานประวัติศาสตร์ชาวโปรตุเกสในชุมชนแห่งนี้สืบสานวงศ์ตระกูลของตนด้วยการแต่งงานกับชาวมอญ ชาวมอญ ชาวลาว ชาวญี่ปุ่น ชาวฝรั่งเศส และชาวอังกฤษ ต่อมาทางการสยามได้ออกกฎหมายห้ามมิให้ชาวสยามและมอญแต่งงานกับชาวโปรตุเกสและชาวต่างชาติอื่นๆด้วย

เหตุผลเรื่องความมั่นคงภายในของสยาม จึงอาจปรากฏว่าชาวโปรตุเกสมีการแต่งงานกับชาวต่างชาติอื่นๆหลากหลายมากยิ่งขึ้น

ตลอดระยะเวลา 251 ปี นับตั้งแต่มีการก่อตั้งชุมชนโปรตุเกสขึ้นมาในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา ในระยะแรก (พ.ศ.2059-2112) ชุมชนโปรตุเกสได้รับผลประโยชน์และความนิยมนิยมชอบจากราชสำนักสยามและชาวสยามเป็นอันมาก เนื่องจากทั้งสองฝ่ายต่างก็มีทำที่เอื้อให้เกิดผลประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างเด่นชัด สถานการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อประเทศโปรตุเกสถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิสเปนในปี พ.ศ. 2123 ทำให้ศักยภาพทางด้านต่างๆของทางการโปรตุเกสลดถอยลง ส่งผลกระทบมาถึงความเป็นอยู่และสถานะทางสังคมของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาด้วย

การเข้ามาของพ่อค้าฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศสในระยะที่สองและสามของวิวัฒนาการชุมชนโปรตุเกสถือเป็นหายนะภัยที่มีต่อสถานะทางเศรษฐกิจของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา การเกิดเหตุการณ์ยึดอำนาจสมเด็จพระนารายณ์ในปี พ.ศ. 2231 ถือเป็นปรากฏการณ์ที่ "หายุด" สถานการณ์เสียเปรียบต่อชาวยุโรปชาติอื่นของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ส่งผลทำให้ทุกฝ่ายมีสถานะคล้ายๆกัน คือแต่ละฝ่ายต่างก็ไม่ได้ได้รับความไว้วางใจจากทางการสยามอย่างเท่าเทียมกันนั่นเอง